

Claes Fredelius

Det socialdemokratiska försöket

Om arbetarkontroll och företagsdemokrati i svensk arbetarrörelse

Utgiven av Förlaget Barrikaden 1976

Bokversionen innehåller en hel del bilder (tecknade och fotografier) som ej tagits med i denna digitala utgåva

Innehåll

Förord	1
1. Något om kapitalismens genombrott i Sverige	3
2. Facklig och politisk kamp och organisering	5
3. ”Fackförbunds rörelsen” erkänner arbetsköparnas rätt att leda och fördela arbetet.....	7
4. Ett reformistiskt arbetarparti tar form	8
5. Varför kom reformismen att dominera den svenska arbetarrörelsen?	13
6. Den ”första periodens” krav på kontroll över produktionen	19
7. ”Offensiv” och ”defensiv” kamp.....	25
8. ”Men mera konkret har vi inte... formulerat något annat mål än vinstmaximering för kapitalägarna...”	28
9. Klyvningen mellan ekonomi och politik	31
10. Några historiska erfarenheter av strejkrörelsen i Sverige	33
11. De ”vilda” strejkerna	37
12. Den ”tredje periodens” krav på kontroll över produktionen	44
13. Makten och ägandet några begreppsliga utgångspunkter.....	47
14. ”Företagsdemokratin”	48
15. ”Kapitaldemokratin”	52
16. Är tiden mogen?	56
Några årtal i den svenska arbetarrörelsens historia	62
Litteratur	65

Förord

Stockholm i oktober 1976

Claes Fredelius

Så länge ekonomisk knapphet råder i en samhällelig gemenskap tvingas dess medlemmar att på ett eller annat sätt konkurrera om samhällets ”goda”. Detta har inte minst gällt de förtryckta klassernas individer sinsemellan. Under kapitalismen således också inom arbetarklassen. Möjligheterna att ”stiga upp ur sin klass” — bli egen företagare, eller studera och bli ingenjör eller förman — att avancera *som individ* finns ständigt. Men möjligheterna är begränsade och det individuella avancemanget sker på bekostnad av någon annan. Individerna och positionerna inom klassen kan alltså skifta, medan klassen består som den givna ”sociala effekten” av det kapitalistiska produktionssättet på en viss utvecklingsnivå. *Som klass* kan arbetarna däremot bara ”frigöra” sig genom gemensam kamp. Enligt Marx ska därför själva klassbegreppet uppfattas i termer av klasser *i kamp*:

”Den enskilda individerna bildar en klass bara såvida de för en gemensam kamp mot en annan klass; annars är de som konkurrenter varandras fiender.”

Förutom att sammansvetsa arbetarna till en klass, en social kraft, är kampen nödvändig såväl för att den härskande klassen inte frivilligt uppger sin makt och sina privilegier som för att arbetarklassen ska bli förmögen att bygga ett nytt samhälle. Med Marx och Engels ord:

”Denna revolution är alltså inte bara nödvändig därför att den härskande klassen inte kan störtas på något annat sätt utan också för att den klass som störtar den bara genom en revolution kan få allt det gamla träcket från halsen och bli kapabel att bygga ett nytt samhälle från grunden.” (*Den tyska ideologin*, citerat från *Människans frigörelse*, Stockholm 1965, s. 174.)

Paolo Freire knyter i sin frigörande pedagogik an till denna tankegång. De förtryckta måste, säger han, befria både sig själva och förtryckarna. Varje försök från förtryckarnas sida att mjuka upp sin makt med hänsyn till svagheten hos de förtryckta yttrar sig nästan alltid i ”falsk generositet”. Försöken når inte längre än dit. De förtryckta tenderar vidare att förringa sig, göra förtryckarens bild av sig själva till sin egen. De förtryckta måste se exempel på sårbarheten hos förtryckarna för att en motsatt övertygelse ska kunna växa fram inom dem. Med några sammanfattande ord av Freire:

”Det är först när de förtryckta förstår förtryckaren och blir invecklad i en organiserad kamp för sin frihet, som de börjar tro på sig själva. Denna upptäckt kan inte vara rent intellektuell utan måste innesluta handling; den kan å andra sidan inte heller begränsas till enbart aktivism, utan måste inkludera allvarlig reflektion: först då uppstår praxis.” (Freire, Paolo: *De förtrycktas pedagogik*, Stockholm 1972, s. 62.)

Först genom ”praxis”, den ömsesidigt betingade (dialektiska) enheten mellan handling (kamp) och förståelse (ideologi/vetenskap), kan alltså de förtryckta enligt Freire påbörja sin frigörelse. Hans pedagogik står i samklang med Karl Marx' berömda påstående att ”arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk”.

Jag vill också tolka detta marxiska påstående så att arbetarna måste organisera denna kamp ”självständigt” i förhållande till borgerlighetens organisationer och institutioner (inklusive den borgerliga staten). Ett centralt led i kampen måste vidare vara att upprätta en arbetarnas kontroll över produktionen.

LKAB-strejken 1969-70 ”återinförde” klasskampen i ”arbetsfredens” Sverige. Gruvarbetarnas krav på makt och människovärde, deras strejkdemonstrationer och aktiva, arbetardemokratiska, organisering i stormöten och strejkkommittéerna gav många arbetare något av en ny självkänsla. Deras upprorsfacklor har visat vägen för den fortsatta arbetarkampen.

Den strejken väckte samtidigt en mängd frågor. Inte minst om varför fackföreningsrörelsen — arbetarnas egen traditionella klassorganisering — motverkade eller underlät att sätta hela sin styrka bakom arbetarnas krav på makt och kontroll över sitt produktiva arbete och resultaten därav. Lite mer allmänt och historiskt kan den frågan — som utgör den röda tråden i den här boken — formuleras som följande: *Under kapitalismen råder en oförsonlig motsättning mellan arbete och kapital, där arbetarklassen har ett objektivt intresse av att tränga tillbaka kapitalet och upprätta sin kontroll över produktionen — varför har då ”arbetarkontrollfrågorna” i så liten utsträckning formulerats och drivits inom den ”starka” svenska arbetarrörelsen?*

Frågan är inte enkel att besvara. Den kräver en omfattande genomgång och enhetlig analys av den svenska kapitalismens och arbetarrörelsens utveckling. Med den här framställningen har jag velat påbörja en sådan. Jag har valt att koncentrera mig på den ena sidan i motsättningen arbete-kapital, nämligen arbetarklassen och dess organisering. Jag hoppas att denna ensidighet inte ska undanskymma det självklara faktum att arbetarklassen är en underordnad och dominerad klass under kapitalismen, och att kapitalet är den gemensamma huvudfienden för arbetarnas alla fackliga och politiska organisationer. Speciellt vill jag betona detta för de socialdemokratiska läsare, som kommer att finna att jag mer angriper socialdemokratien än kapitalet.

* * *

Genom min strävan att analysera arbetarkontrollfrågorna i sitt mer helhetliga politiska sammanhang kan måhända den röda tråden ibland vara svår att följa. Jag ska därför här kort redogöra för bokens uppläggning, och hur dess olika delar är länkade till varandra.

Mer allmänt är måhända den mest näraliggande indelningen av den svenska arbetarrörelsen i utvecklingsfaser eller perioder den följande:

1. Perioden 1870-1930, då kapitalismen bryter igenom och arbetarrörelsen tar form i Sverige.
2. Perioden 1930-65, då socialdemokratien mer permanent intar regeringspositionen och utvecklar sin traditionella ”klassarbetspolitik”.
3. Perioden från 1965 och framåt. Då går den internationella kapitalismen in i ett mer eller mindre permanent kristillstånd (valutakriser, samtidig arbetslöshet och inflation o.s.v.) och den svenska kapitalismen genomgår en stark strukturförändring. Socialdemokratien börjar utveckla en ”ny ekonomisk politik”.

Dessa tre perioder motsvaras i tur och ordning av vad socialdemokratien under senare år börjat tala om som den politiska, sociala och ekonomiska demokratien.

Den här periodiseringen kan vara bra att ha som en bakgrund. Den utgår från viktiga förändringar i den svenska ekonomin, samhället och arbetarrörelsen. Själv har jag emellertid valt att rikta uppmärksamheten på tre andra perioder, nämligen de då arbetarkontrollfrågorna haft en speciell aktualitet inom arbetarrörelsen.

I några inledande kapitel behandlar jag först grundläggande förutsättningar och drag i den svenska arbetarklassens fackliga och politiska organisering(1-4) och varför reformismen kom att dominera arbetarrörelsen i Sverige(5). Därefter analyserar och diskuterar jag i de följande kapitlen arbetarkontrollfrågorna i anknytning till dessa perioder.

1. *Perioden 1917-1924* (nu som tidigare rör det sig om ungefärliga årtal) kring den ryska revolutionen och det internationella uppsvinget i arbetarklassens kamp(6). Internationellt sett är denna period mycket rik på erfarenheter av arbetarkontroll. I den svenska arbetarrörelsen diskuterades frågorna om ”socialisering” och ”industriell demokrati” intensivt.

2. *Perioden 1943-1946* omfattar alltså åren kring slutet av andra världskriget, då borgerligheten stod splittrad och försvagad och arbetarrörelsen stark. Jag behandlar inte denna period ingående (främst i kapitel 7), då den aldrig kom att ställa kontrollfrågorna i centrum för arbetarrörelsen på samma sätt som vid de två andra tillfällena. I Sverige träffades nu det första företagsnämndsavtalet (1946).

Innan jag sedan tar itu med den ”tredje perioden”, som inleds med analysen av de ”vilda” strejkerna, diskuterar jag i fyra kapitel några frågor med anknytning till arbetarkontrollproblematiken: i vilka samhällslägen kontrollfrågorna aktualiseras (7); arbetarkontroll och ”effektivitet”(8); förhållandet mellan ekonomisk och politisk kamp(9); strejken som arbetarklassens vapen(10).

3. *Perioden 1969-*, då de ”vilda” strejkerna hastigt växer i omfattning och socialdemokratien utvecklar den ”ekonomiska demokratin” politik (11 -16).

Eftersom den svenska arbetarrörelsen dominerats av socialdemokratien handlar också denna bok till största delen om denna politiska riktning. Syftet är att ge bakgrund och perspektiv på socialdemokratiens aktuella politik om den ”ekonomiska demokratin”, men också att mer allmänt belysa frågan om arbetarnas kontroll över produktionen.

Jag ansvarar naturligtvis själv för bokens innehåll, men vill tacka för de värdefulla synpunkter och det stöd jag fått i mitt arbete från kamraterna Harry Isaksson, Ola Tunander, Leo Holter, David Philipsson, Feiwei Kupferberg, Lasse Sandin, Johan Fornäs, Nisse Linnman, Kurt Pålsson, Sune Sunesson, Bernt Kennerström och andra.

1. Något om kapitalismens genombrott i Sverige

Den svenska kapitalismen och industrialiseringen fick sitt mest påtagliga och dramatiska genombrott i Norrland. Den norrländske arbetarförfattaren Albert Viksten skildrar det så här i sin bok *Storm över niporna* (1935):

”När det gamla seklet led mot sitt slut, hade det stora skogslandet redan sett industribarnet springa ut ur dess sköte. Det blev en rusning mot norr, där de stora urskogarna ruvade på sitt guld. Många äventyrare var med i denna guldrush. Nipdalen blev ett centrum, varifrån fartyg från världens alla kanter kunde hämta det förädlade träet. Ångsågar växte upp efter Storälvens breda stränder. Det nya, ständigt växande industridistriktet behövde folk. Likt en jättemagnet låg industrin där nere i Nipdalen och sög folk till sig från alla håll. Där bjöd man reda pengar för slitet, där var inkomsten tryggad året över, fasta bostäder och fasta avlöningsdagar.

I skogsböndernas stugor talade man om de goda förtjänsterna. Sugningen kändes oemotståndlig. Här hade man gått och trälut vid plogen, brutit stubbar och sten och kämpat mot froståren. Där nere fanns framtiden, den goda utkomsten, pengar och åter pengar. Man skickade ned sina söner om vårarna. De kom tillbaka på höstsidan med späckade plånböcker, som man tyckte. Själv såg man så sällan konanter i stugorna. Hemmanets skogar steg i värde. Agenterna kom med brännvin och prasslade med sedlar. Man blev yr i huvudet av allt detta nya. Varför inte sälja skogen, hemmanet och allt? Varför inte packa ihop det fattiga bohaget och ge sig av?

Drängarna blev malliga och pratade ständigt om att resa ”uti lanne” Där blev det väl något över för allt slitet. Torparna blev tvära i humöret. Gå här och böka bland stenar och stubbar, kasta bort dagsverken

åt bönderna för ingenting. Nej, nu fanns det möjligheter att få betalt. Hur skulle det vara, att sticka av och pröva lyckan?

Och folk strömmade till från landets alla delar. Luffare, som under årtal haft sina särskilda vägar och stråk, stannade kvar vid industrin, tittade ett slag på arbetet, fick en skärv av en kamrat på avlöningsdagen, slog rot på platsen och drogs in i maskineriet. Det blev en blandning av människor utan motstycke i landet. Familjerna stuvades in i de vidbukade barackerna. Den stora brygden av de många folktyperna hade påbörjats. Det gnisslade från början, det gnisslade nästan alltid. Livet blev ändå inte riktigt som man hade föreställt sig det. Allt var så mekaniskt bundet. Det ena gick in i det andra, likt kuggarna i ett stort maskineri. På minuten skulle man ställa sig vid maskinen och på sekunden skulle det eller det handgreppet göras. Den stora friheten ute på landet eller inne i de stora skogarna låg för nära inpå minnets stugknut. Brytningen med det förgångna var för häftig. Man reagerade. Livets rottrådar hade skurits av, man kände sig olustig och hemlös. Missnöjet lurade i sinnena, tog sig allehanda uttryck. Liket en katt låg olusten och lurpassade i tankarnas snårskog.

Värst var det om vårarna, när solen kom och jorden vaknade. Då stack bonden upp huvudet från det undermedvetnas djup och plirade med en sugande blick mot solglittret i fabriken smutsiga fönsterrutor. Nu andas jorden, nu ångar myllan, nu lever allt upp till ett nytt liv. Där ute är friheten och livet. Här går jag likt en fången vingklippt fågel för evigt tjudrad vid maskinens larmande oväsen. Där ute doftar blommor och barr, här inne stinker lut, svavel och syror.

Och när älven bröt upp och stockarnas millioner kom tågande som en överväldigande parad med dofter av bark, sav och harts, då tänkte man på livet i de stora fria skogarna. Äventyret i forsarnas dånande värld, friheten i skogskojornas enkla liv, med skämt och glam vid stockelden och den omutliga rätten att vara sig själv i arbetet. Några hade kommit direkt från landet, andra hade hört far eller farfar tala om det. En underlig romantik silade in i sinnena med vårens solknippen genom svavelrökta fönsterrader. Man lyssnade till rösterna från det förgångna, greps av olusten över tillvaron, hatade sin uppgift och förbannade maskinerna. Glömt var allt elände i det förgångna, kampen mot gruvliga frostår, slitet i skogarna, umbäranden och fattigdom. Dessa eländets berg hade flyttats så långt bort i horisontlinjen, att man endast såg den lockande blånaden.

Det måste finnas något att rikta sig emot, något att hata och slå ned. Hur skulle det vara med en revolution? Sopa rent och börja på nytt.

Särskilt de unga ältade tanken, diskuterade system och lade grundvalar för det nya samhället. Det var också de unga, som först tändes av vårens rop där ute, mest plågades av fabriken fångenskap. Och aldrig sjöng man med en mera brinnande trosvisshet ”upp till kamp emot kvalen”, som just under våren. De gamla gillade väl innerst inne sången och dess mening. Men de hade inte samma impulsivitet, samma handlingsfrihet. De hade att ta hänsyn till anställning, familjen och framtiden. Och de skakade på sina huvuden och manade till sans och besinning.

När de unga inte kunde krossa sin bur och nå friheten, riktade de ofta sin förbittring mot sitt eget ursprung, mot bönderna och bondlandet. De tyckte sig i alla fall vara något för mer än dessa jordpåtare från ”vischan”. Varje bondpojke, som om vårarna kom ned till verken med sin kista packad med hederlig bondmat, blev föremål för detta förakt. Skällsorden haglade och deras bortkommenhet var alltid en källa till löje. ”Bonntjyvarna” skulle hållas efter. De hade det bra och saknade varje begrepp om en hederlig industriarbetares klasskamp. Men de visste inte, att bakom alla dessa skällsord dolde sig en pyrande avund mot de fria bönderna. De äldre arbetarna brukade ofta huta åt gloparna, som förföljde bondpojken. Man måste väl i alla fall försöka att vara människor mot varandra.”

Först under mitten av 1880-talet växte de materiella förutsättningarna för kapitalismen fram i Sverige. Då hade en yttre marknad skapats för den svenska kapitalismens varor, främst järn, trä och spannmål. Då började tillräckligt med handelskapital för en kapitalistisk industrialisering ansamlas. Dessutom hade då landsbygdens proletarisering, genom olika jordskiften, lagt grunden för en arbetskraftsreserv. De vetenskapliga och tekniska förutsättningarna var redan för handen internationellt.

I jämförelse med de väst- och mellaneuropeiska staterna var Sveriges industriella utveckling sen. Även om fabrikkssystemet fick sitt kvalitativa genombrott redan på 1870-talet, då ångkraften på allvar började användas, så dröjde det ändå länge innan huvuddelen av befolkningen upphörde att få sin försörjning av jordbruket. 1870 utgjorde jordbrukarna över 70 % av befolkningen. Först 1910 gick de under 50% -strecket. Den sena industrialiseringen medförde, som jag senare ska beröra närmare, att den fackliga och politiska arbetarrörelsen växte fram hand i hand i Sverige.

Den svenska industrialiseringen kan indelas i två faser. Den första omfattade bergshanteringen och sågverksindustrin, som kan sägas bära upp det egentliga genombrottet. Speciellt den senare var, genom sin hastiga framväxt, stora ansamling av arbetare och radikala brytning med den gamla miljön en stark härd för arbetarradikalismen (Sundsvallsstrejken 1879). Från och med 1890-talet upphörde antalet anställda arbetare att öka i dessa branscher.

Med 90-talet tog dock den andra fasen sin början. Det var först nu som Sverige började utvecklas till ett modernt industriland. Verkstadsindustrin, pappers- och massaindustrin samt textilindustrin växte då fram som de mest expansiva industrierna.

Den svenska industrialismens genombrott var inte bara sent, utan också relativt långsamt. Den industriella strukturen var vidare decentraliserad, den saknade verkligt stora industriella centra. Det kapitalistiska produktionssättet utbreddes sig ojämnt och ”samexisterade” under relativt lång tid med flera andra produktionssätt. Jämsides med kapitalistiskt drivna storjordbruk fanns en omfattande småbruksproduktion. Jämsides med fabrikkssystemet existerade en relativt omfattande hantverksproduktion.

De här säregna dragen i den svenska industrialiseringsprocessen hade naturligtvis sin betydelse för arbetarrörelsens utveckling. Den långsamma industrialiseringen gjorde inte brottet med det gamla så tvärt. I synnerhet inte i de små patriarkaliska brukssamhällen som var så karakteristiska för Sverige. Här grodde inte radikalismen spontant, utan den tillfördes i stor utsträckning utifrån, genom den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Den geografiska splittringen gjorde att arbetarnas fackliga kamp tidigt kom att förmedlas av en centraliserad ”fackförbunds-rörelse”. Bilden är något annorlunda i industriella centra som Stockholm, Göteborg och norrlandskusten. Där har arbetarradikalismen också framledes haft sina främsta härdar.

För de många hantverksarbetarna innebar proletariseringen en klar försämring. Tillsammans med deras tidigare organisatoriska vana — hantverket, och dess utveckling till manufaktur, krävde samarbete och organisation — sammansvetsade detta hantverksarbetarna och gav dem en ledande roll i den framväxande fackföreningsrörelsen. I denna stora hantverkargrupp kan vi kanske skönja fröet till en framtida stark ”arbetararistokrati” (mer om detta i kapitel 5).

2. Facklig och politisk kamp och organisering

”Sammanslutningen av arbetarna i en enskild fabrik, ja t. o. m. inom en enskild industrigren visar sig inte vara tillräcklig för att göra motstånd mot den samlade kapitalistklassen; det blir obetingat nödvändigt att få till stånd en gemensam aktion av hela arbetarklassen. Ur de enskilda arbetarrevolterna växer sålunda den samlade arbetarklassens kamp fram. Arbetarnas kamp mot fabrikanterna förvandlas till en klasskamp. Alla fabrikanter förenas genom ett intresse: att hålla arbetarna nere och betala den minsta möjliga arbetslön. Och fabrikanterna har klart för sig att de inte kan förfäkta sin sak på annat sätt än genom en samfällad aktion av hela fabrikantklassen, genom att vinna inflytande över statsmakten. På samma sätt förenas också arbetarna av ett gemensamt intresse: att inte låta sig undertryckas av kapitalet, att förfäkta sin rätt att leva och föra en människovärdig tillvaro. Och på samma sätt övertygas arbetarna om att också de behöver sammanslutning och samfällad aktion av hela klassen arbetarklassen — och att de för att uppnå detta måste skaffa sig inflytande över statsmakten.” (V. I. Lenin: ”Utkast och förkla-

ring till det socialdemokratiska partiets program”, citerat från *Lenins partiuppfattning*, Göteborg 1974.)

”Enligt själva sakens natur måste arbetarna samtidigt rikta sin uppmärksamhet åt två olika håll, av vilka ingetdera får försummas, om rörelsen ska utveckla sig jämnt och hastigt. A ena sidan har de att organisera sin klass som politiskt parti, vilket sätter som mål för sina strävanden att få den politiska makten, dvs. lagstiftningsmakten i sina händer, för att dels genomföra alla nödiga och genast verkställbara lagreformer till arbetarnas bästa, dels slutligen ordna övergången till det socialistiska samhället. A andra sidan måste de organisera sig för att kunna i någon mån hålla kapitalisterna stängna i den dagliga, ekonomiska kampen för brödfödan. Denna organisation sker mest praktiskt och naturligt efter yrken; dess form är fackföreningen.” (Hjalmar Branting i sitt ”övergångstal” till socialismen, ”Varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk”, i Gävle 1886. Citerat från Branting 1970, s. 15-16.)

Den tidigaste arbetarkampen under kapitalismen tog sig ofta uttryck i maskinförstöring. Så småningom inriktades kampen alltmer på att höja lönerna, förkorta arbetsdagen och på andra sätt förbättra arbetsförhållandena. Som en organisering av denna *ekonomiska/fackliga kamp* växte fackföreningarna fram. Först i England, den första högt utvecklade kapitalistiska staten. En *fackförening* är en klassorganisation av lönarbetare, som sammansluter sig för att minska sin inbördes konkurrens och därmed kunna sälja sin arbetskraft till ett bättre pris.

Om den fackliga kampen syftar till att inom ramen för det rådande politiska och ekonomiska systemet kräva eftergifter av en enskild kapitalist eller sammanslutning av kapitalister, syftar den *politiska kampen* till att påverka statsmakten och hela samhället. Arbetarklassens mer omfattande politiska organisering började ta form senare än den fackliga, och var till en början av utpräglad internationell karaktär. 1864 bildades 1:a Internationalen i London av engelsmän, fransmän och tyskar, samt tyska och italienska emigranter. Den stod under Marx' ideologiska ledning. Först efter Internationals upplösning 1876 tog bildandet av nationella politiska arbetarpartier fart. De var då de första politiska partierna i modern mening över huvud taget. Det i Gotha 1875 enade tyska socialdemokratiska arbetarpartiet, som verkade i nära anknytning till fackföreningsrörelsen, blev nu mönstret för dessa nationella arbetarpartier.

I Sverige fick den fackliga organiseringen sitt genombrott under 1880-talet. Den politiska rörelsen växte fram i spåren av August Palms agitationsresor. Inte minst sysslade man med att driva på och samordna den fackliga rörelsen. 1889 bildades Sveriges socialdemokratiska arbetarparti (SAP), i huvudsak grundat på fackföreningar. 1898 sammanslöts fackförbunden i LO, som till en början bara var en gemensam statistikcentral och försäkringsinrättning vid lockouter.

Det finns självklart ett samband mellan den fackliga och politiska kampen. Det blir alltmer påtagligt och avgörande med kapitalismens utveckling: genom produktionsledens och de ekonomiska enheternas allt intimare inbördes beroende tenderar varje mer omfattande facklig kamp att bli ett hot gentemot det rådande politiska och ekonomiska systemet, och därigenom få en direkt politisk innebörd.

Sambandet mellan de båda får en knutpunkt i ”kontrollfrågorna”. Med ”kontroll över produktionen” avser jag frågor och perspektiv som rör kontrollen och makten över produktionsmedlens och produktionsöverskottets produktiva användning. Detta till skillnad mot ”fördelningsfrågor”, som handlar om hur produktionens resultat ska fördelas mellan exempelvis vinst och löner. Kontrollfrågorna, som rör allt från arbetets organisering till makten över det enskilda företaget och ekonomin i dess helhet, är överordnade fördelningsfrågorna. Arbetsköparna har här också historiskt visat sig betydligt mindre benägna till eftergifter, också beträffande kontrollfrågor av mindre betydelse.

I de följande två kapitlen ska jag behandla den fackliga och politiska kampen och organiseringen inom den svenska arbetarrörelsens begynnelse, speciellt med avseende på kontrollfrågorna.

3. "Fackförbunds rörelsen" erkänner arbetsköparnas rätt att leda och fördela arbetet

"Medling försöktes men van Geldern gav skäl:

Fackföreningsrörelsen var en politisk rörelse, som förföljde Jesus Kristus och all mänsklig religion. Den var grundad på ekonomiska villoläror, som förförde arbetarna och gävo dem en alldeles oriktig föreställning om skapelsen och om Jesus och om Försoningen, genom vilken ju alla människor hade blivit bröder och inte penninggiriga fiender inbördes. Socialismen ville ha bort Gud och ville ta jorden från bönderna. Herr van Geldern skulle aldrig tåla fackföreningsrörelsen, emedan den i grund och botten fördärvade alla hans kära små vänner vid bruket. Ty de fingo ju nu avge ett dyrt löfte till sin förening att en gång bli med i en storstrejk över hela landet, och det var helt enkelt revolution. Vidare skulle genom fackföreningarna hans arbetare komma i slaviskt beroende av sina enväldiga ledare, och han ville bara ha att göra med fria, självständiga män. Men finge de nu sin vilja fram, så blev han ju tvingad att gå in i arbetsgivareföreningen, och det ville han visst inte, han ville vara en fri man. Annars skulle ju hela det goda förhållande alldeles försvinna, som så länge varit rådande mellan honom och alla hans arbetare. De skulle en vacker dag kanske nödgas bekämpa varandra, och till och med lida ekonomisk förlust, med anledning av någon konflikt, som alls inte berörde dem, någon strid mellan arbetsgivareföreningen och fackföreningarna någon annanstans i landet. Men så långt fick det aldrig gå, arbetarna skulle nog inse, att han hade rätt och tacka honom sen. Det hade nästlat sig in några riktigt dåliga, gudlösa individer bland folket, bara han blev av med det ogräset, skulle allt bli gott och väl igen." (Martin Koch: *Timmerdalen*, Stockholm 1913.)

"Hur starka arbetarorganisationerna än blefvo måste arbetsgivarnas rätt att leda och fördela arbetet erkännas." (LO-chefen Herman Lindkvist i samband med decemberkompromissen 1906, citerat från Casparsson 1966, s. 95.)

De fackföreningar som växte fram under 1800-talets slut var, genom den geografiskt uppsplittade och decentraliserade industriella strukturen i Sverige, oftast små och svaga. För att öka sin styrka slog man sig snart ihop i fackförbund. Förbundsstyrelserna fick genom de stora avstånden och dåliga kommunikationerna, tidigt en mycket stark ställning. Det har föranlett fackföreningsrörelsehistorikern Jörgen Westerståhl (1945) att tala om en svensk "fackförbunds rörelse". Westerståhl har i det sammanhanget också påpekat hur svensk fackföreningsrörelse på kort tid frigjorde sig från den direkta och "primitiva demokrati" som exempelvis länge präglade den engelska fackföreningsrörelsen. Samtidigt, kring sekelskiftet, utvecklades ett allt fastare förhandlingssystem och kollektivavtalen började bli allt vanligare.

LO:S UTVECKLING

År	Förbund	Avdelningar	Medlemmar
1889	16	664	37 523
1905	30	1 291	86 635
1907	28	2 144	186 226
1908	28	2 172	162 391
1909	27	1 829	108 079
1911	26	1 449	79 926
1917	28	1 953	186 146
1925	34	3 901	386 617
1932	41	5 783	638 593
1945	46	8 622	1 106 917
1955	44	8 739	1 384 456
1965	38	5 193	1 564 614
1970	29	2 448	1 680 135

(Källa: "Arbetarrörelsens krönika", Stockholm 1973.)

Samordningen och centraliseringen var visserligen nödvändig för att samla krafterna gentemot arbetsköparna. I synnerhet sedan dessa börjat organisera sig i SAF fr.o.m. 1902. Men den höll samtidigt tillbaka den breda och direkta aktiviteten bland arbetarna. Man överlämnade beslut och verksamhetsmedel till förbundsstyrelserna, och avhände sig därmed ansvar och delaktighet. Som en ”demokratisk återförsäkring” fanns dock i de flesta förbund under lång tid stadgat ett omröstningsförfarande. Medlemmarna kunde anta eller förkasta en avtalsuppgörelse.

Att den fackliga centraliseringen stod i motsättning till arbetarnas ”själverksamhet” illustreras av hur LO kom att erkänna arbetsköparnas rätt att leda och fördela arbetet. I 1906 års s.k. decemberkompromiss förband man sig nämligen att, i utbyte mot att arbetsköparna (SAF) respekterade föreningsrätten, acceptera införandet av SAF:s paragraf 23 (senare paragraf 32) i alla kollektivavtal när arbetsköparparten så önskade. Till detta kommenterade LO:s ordförande Herman Lindkvist att:

”Hur starka arbetarorganisationerna än blefvo måste arbetsgivarnas rätt att leda och fördela arbetet erkännas.”

Man kan fråga sig varför den fackliga ledningen intog en så kategorisk hållning. Det tycks för det första vara så att man från centralt fackligt håll befarade att kontrollfrågorna skulle frammana en ”dubbel lojalitet”. En enskild fackföreningsstyrelse eller ett helt arbetarkollektiv kunde genom ett lokalt ”inflytande” komma att knytas upp till företagsledningen och därmed riskera att hamna i motsättning till hela fackföreningskollektivet. Man såg helt enkelt, i den rådande privatkapitalistiska ekonomin, en motsättning mellan ett lokalt inflytande (och vad därtill gärna hör av ansvar och lojalitet gentemot företaget) och arbetarrörelsens centralistiska strävanden. Historiska erfarenheter, exempelvis från USA, visar att sådana farhågor inte var oberättigade.

Fördelningsfrågorna är betydligt lätthanterligare för en central facklig ledning. Här har man heller inte mött samma motstånd från arbetsköparna. Detta har säkert spelat sin roll för fackföreningsrörelsens koncentration på lönefrågorna. Decemberkompromissen, som väckte en stark opposition i de fackliga leden, motiverades också senare från LO som en nödvändig eftergift för arbetsköparnas övermakt. Och nog var arbetsköparna starka och arbetarrörelsen knappast mogen för en revolution. Men fackföreningsrörelsens motsvarande svaghet kan inte bara ses som något enkelt och historiskt nödvändigt faktum. Den ska också förstås som konsekvensen av socialdemokratis politik. Som jag närmare ska beröra i nästa kapitel fanns det redan nu inom socialdemokratien en stark tendens som strävade efter att hålla tillbaka kampen på arbetsplatserna i utbyte mot uppgörelser med liberalerna i riksdagen. Den allmänna rösträtten var huvudmålet. Och man var naturligtvis medveten om att arbetsköparna var speciellt omedgörliga beträffande kontrollfrågorna.

I nästa kapitel ska jag belysa hur denna politiska inriktning kom att utvecklas, och vilka effekter den kom att få på arbetarnas kamp i fortsättningen.

4. Ett reformistiskt arbetarparti tar form

”Denna revolution är alltså inte bara nödvändig därför att den härskande klassen inte kan störtas på något annat sätt utan också för att den klass som störtar den bara genom en revolution kan få allt det gamla träcket från halsen och bli kapabel att bygga ett nytt samhälle från grunden.” (Marx och Engels i *Den tyska ideologin*.)

”Mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället ligger perioden av det enas revolutionära omvandling i det andra. Mot det svarar också en politisk övergångsperiod under vilken staten inte kan vara annat än proletariats diktatur.” (Marx i *Kritik av Gothaprogrammet*.)

”Allmän rösträtt är således priset, för vilket boanhäurgeoisin kan få köpa sig avveckling medelst

administration, i stället för konkurs, anhängiggjord vid revolutionens domstol. ” (Branting 1970, s. 21.)

Det socialdemokratiska partiet bildades 1889. Under de första åren sysslade det förutom med den egna organisationen och propagandan, huvudsakligen med att samordna och leda den fackliga aktiviteten. Sedan LO 1898 tagit över en del av dessa uppgifter blev verksamheten i riksdagen och kampen för allmän rösträtt successivt alltmer överskuggande.

Den ideologiska inspirationen och inramningen för, denna politik hämtade partiets ledande ideologer främst från två av den tyska socialdemokratins ledande gestalter, Ferdinand Lassalle och Eduard Bernstein.

August Palm översatte (1882) och propagerade Gothaprogrammet. Detta skrevs 1875 vid sammanslagningen av två riktningar inom den tyska socialdemokratien, och präglades framför allt av lassalleanernas syn på staten som ”klassneutral”. Lassalle kunde inte gärna förneka att den existerande preussiska staten stod på borgarnas sida. Han menade emellertid att den genom den allmänna rösträtten och arbetarnas majoritet i parlamentet skulle utvecklas till en ”folkstat”.

Marx var mycket kritisk mot de långtgående eftergifterna för den lassalleanska riktningen i Gothaprogrammet. I sin kritik (som publicerades först 1891) skrev han:

”Tyska arbetarpartiet visar — åtminstone om det gör programmet till sitt — att dess socialistiska idéer inte ens trängt innanför huden, då det i stället för att behandla det bestående samhället (och detta gäller lika väl för varje framtida) som grundval för den bestående staten (eller den framtida för framtida samhällen) snarare behandlar staten som ett självständigt väsen som äger sina egna ”andliga, moraliska och frihetliga grundvalar.

Mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället ligger perioden av det enas revolutionära omvandling i det andra. Mot det svarar också en politisk övergångsperiod under vilken staten inte kan vara annat än proletariats revolutionära diktatur.

Programmet sysslar nu varken med det senare eller med det kommunistiska samhällets framtida statsväsen. Dess politiska krav innehåller ingenting utöver den gamla välkända demokratiska litanian: allmän rösträtt, direkt lagstiftning, folkrätt, folkförsvar osv. De är bara ett eko av det borgerliga Folkpartiet, av Freds- och Frihetsförbundet. De är alla krav som — såvida de inte är fantastiskt överdrivna — redan är förverkligade. Den stat de tillhör ligger bara inte inom tyska rikets gränser, utan i Schweiz, Förenta Staterna osv. Denna slags ”framfidsstat” är en nuvarande stat, även om den existerar utanför tyska rikets ”ramar”. ” (*Till kritiken av det socialdemokratiska Gothaprogrammet*, Stockholm 1970, s. 32-33.)

Det viktigaste erfarenhetsmaterialet för sin syn på proletariats diktatur hämtade Marx från 1800-talets klasstrider i Frankrike, i synnerhet 1871 års Pariskommun.

När tyskarna i 1871 års fransk-tyska krig besegrat den franska armén vägrade Parisbefolkningen att kapitulera och upprättade så kommunen. Kommunen krossades några månader senare i blod av den franska borgarklassen (med hjälp av tyskarna).

Karakteristiskt för kommunens politiska organisering, dess ”statsform”, var starka inslag av ”direkt demokrati” och hård kontroll av folkets utsedda representanter. Dessa skulle ständigt vara utbytbara, endast uppbära en normal arbetarlön för att inte korrumpas och hade att ta konsekvenserna av sina beslut genom att själva tvingas verkställa dem. Marx' vapenbroder Engels sammanfattade Pariskommunens erfarenheter som att:

”Kommunen måste genast från början erkänna att arbetarklassen, sedan den en gång kommit till makten, inte kunde regera i fortsättningen med det gamla statsmaskineriet, att denna arbetarklass, för att inte gå förlustig sin egen nyss erövrade maktställning, å ena sidan måste undanröja hela det gamla mot den själv utnyttjade förtryckarmaskineriet, men å andra sidan måste säkerställa sig mot sina egna

förtroendemän och ämbetsmän genom att förklara dessa undantagslöst och vid vilken tidpunkt som helst avsättliga.” (Förord till Marx' *Pariskommunen*, Göteborg 1969, s. 18-19.)

Denna marxistiska syn på staten genomsyrade inte heller de tyska socialdemokraternas 1891 upprättade s.k. Erfurtprogram, vilket kom att få stor betydelse för den svenska socialdemokratin.

I förord och noter till Engels ”Socialismens utveckling från utopi till vetenskap” karakteriserade Branting Marx och Engels uppfattning om den kapitalistiska klasstaten som ”denna teoretiska motvilja mot staten som sådan”, och framhöll starkt betydelsen av den allmänna rösträtten. Förutom med Lassalle delade Branting denna uppfattning med Bernstein, vilken systematiskt reviderade hela den marxistiska teorin (därav begreppet ”revisionism”). Branting såg felaktigt Marx' statsteori som allmänt statsfientlig, och jämförde den därmed med anarkismen.

På SAP:s andra kongress 1891 kom det till en stor uppgörelse med anarkisterna. Det stärkte sannolikt ”parlamentarikernas” positioner väsentligt. Den tidigare något anarkistiskt anstrukne Axel Danielsson ändrade nu uppfattning, och skrev bl.a. att ”Erövringen av staten och kommunerna betraktar jag som den enda rationella taktiken för ett socialdemokratiskt parti” (citerat från Tingsten 2, 1967, s. 41). ”Förmodligen hängde denna svängning också samman med den allmänna konjunkturen. Det ekonomiska uppsvinget vid början av 1890-talet, tillsammans med avskaffandet av Bismarcks socialistlag i Tyskland (som förbjöd den tyska socialdemokratin), blev upptakten till en högervridning inom den internationella socialdemokratiska rörelsen. Ett alternativ till den reformistiska statssynen kom egentligen först genom den ryska revolutionen.

Liberalerna var den enda borgerliga gruppering inom riksdagen som då också ställde sig positiv till allmän rösträtt. Förhållandet till dessa spelade en väsentlig roll för den reformistiska politikens *praktiska* utveckling.

Företrädare för en liberal politisk ideologi hade tidigare verkat inom olika arbetarföreningar. De hade också gjort allvarliga försök att under den fackföreningsdanande perioden stöpa fackföreningarna i närmast korporativ form (med arbetare och arbetsköpare i samma förening). På det fackliga planet nedkämpades de emellertid av socialdemokratin, som ville ha en rent klassmässig ekonomisk organisering. Liberalerna kom nu igen på riksdagsplanet, och kunde genom sin position där utöva ett avsevärt inflytande på arbetarrörelsen. För att hålla sig väl med liberalerna, och med deras stöd hoppas kunna genomdriva allmän rösträtt och andra krav i riksdagen, verkade nämligen den socialdemokratiska riksdagsgruppen för att hålla tillbaka den militanta fackliga kampen. Återhållsamheten motiverades också med målet att vinna röster från andra än arbetare. Exempelvis skrev Axel Danielsson vid ett tillfälle att socialdemokratin inte får ”ge medelklassen intrycket av att ... förnämligast utgöra ett strejkparti” (Westerståhl 1945, s. 140).

Under större delen av 1800-talet, då de stora programstriderna utkämpades (exempelvis uppgörelsen med anarkisterna), var SAP ett relativt litet parti med ringa inflytande över statsmakten och lagstiftningen. 1895 hade man just uppnått 10.000 medlemmar, huvudsakligen radikaliserade hantverkare och ”deklasserade” intellektuella, och hade fortfarande ingen representant i riksdagen. 1896 fick partiet sitt första riksdagsmandat (Hjalmar Branting), och hade 1905 med sina 13 mandat tillsammans med liberalerna (106 mandat) majoritet i riksdagens andra kammare (AK). Åren efter sekelskiftet växte SAP också hastigt, och gjorde med sina 112.693 medlemmar 1908 skäl för beteckningen ”massparti”. 1914 var man det största partiet i AK. Denna snabba expansion gav naturligtvis stark näring åt förhoppningar om att ganska snart få egen majoritet i riksdagen sen den allmänna rösträtten införts.

Under närmare tjugo års kamp med den allmänna rösträtten som överordnat mål växte nu också fram, och ”materialiserades”, en specifik reformistisk praktik: arbetarna håller tillbaka sin direkta

aktivitet och kollektiva styrka till förmån för vad deras representanter kan genomdriva i riksdagen. Den återhållna kampen är det främsta påtryckningsmedlet.

Till detta påstående kan fogas två påpekanden. För det första att det uttrycker en allmän tendens. Varje enskild arbetare står inte ständigt i startgroparna för att strejka eller göra revolution. Jag har redan visat, och ska beröra det ytterligare i nästa kapitel, att det fanns många faktorer i det svenska samhället som verkade dämpande på arbetarnas spontana stridslust och radikalism. Det är den materialistiska grunden för Axel Danielssons ord om ”våra värsta fiender”:

”Vet Du, var vi har att söka dessa? De finns icke bland överklassen, de äro icke kapitalisterna, polismyndigheterna, byråkraterna eller prästerna. De äro våra öppna fiender. De finns inom arbetarklassen själv. De äro våra egna bröder, de äro de liknöjda, de försoffade, de slumrande, de ljumma, de icke tänkande arbetarna.” (citerat från Lindhagen, 1974, s. 40-41.)

För det andra ska påpekas att det man ”väntar” på inte bara är partiella förbättringar, utan den allmänna rösträtt man hoppas ska möjliggöra en arbetarklassens kontroll och makt över såväl produktion som samhället i dess helhet. Detta mål, främst uttryckt i socialiseringskravet, finns med vissa variationer upptaget i partiets samtliga principprogram under hela perioden. Förutom att socialdemokratien nu inte hade någon möjlighet att helt avhålla arbetarna från strejker — vilket kanske inte heller var önskvärt då ett påtryckningsmedel genom ”glimtar” då och då måste demonstrera sin skärpa — var det alltså mer fråga om en ”återhållen aktivitet”, laddad med förväntningar om en radikal förändring, än en ”passivitet”.

Sverige var nämligen under den här perioden inte alls det ”arbetsfredens” mönsterland det senare utnämns till. Snarare tvärtom. Arbetsköparna var synnerligen aggressiva. Och arbetarna lät sig ingalunda nöja med bara löften om det framtida socialistiska paradiset. Tiden fram till 30-talets mitt var i stället fylld av klasstrider, liksom av skarpa motsättningar inom arbetarrörelsen. Här ska nämnas några viktiga milstolpar i den utvecklingen.

Bitterheten gentemot LO var stor från arbetarhåll efter decemberkompromissen 1906. Inte hade man fått några egentliga garantier för att arbetsköparna skulle respektera föreningsrätten! Efter storstrejken 1909 visade det sig också med all önskvärd tydlighet att 1906 års uppgörelse ingenting betydde.

Storstrejkvapnet diskuterades intensivt inom arbetarrörelsen under 1900-talets första decennium. 1902 genomfördes en välorganiserad och framgångsrik politisk storstrejk för att ge eftertryck åt kravet på rösträtt. De mer kategoriska parlamentarikerna inom SAP och LO, exempelvis Branting, var dock definitiva och principiella motståndare till storstrejken. 1909 gynnades arbetsköparna styrkemässigt av dåliga konjunkturer, och SAF tog då initiativ till omfattande lockouter för att i ett slag göra slut på ”dessa ändlösa, samtidiga eller hvarandra aflösande guerillor” (arbetarnas strejker enligt SAF:s tidning *Industria*).

Trots att man från LO-ledningen kallat storstrejken ”ett självmordsförsök på fackföreningarna” bara något år tidigare ansåg man sig nu inte ha något egentligt val utan proklamerade storstrejken. Man lät sig alltså tvingas ut i en för arbetarna mycket ogynnsam situation. Och avsikten från LO-ledningens sida var heller inte enbart att bjuda arbetsköparna motstånd. Det framkommer i följande yttranden av två sekretariatsmedlemmar inför LO:s representantskap strax före strejken:

— Vi har att välja mellan långsamt förtärande sjukdom eller mera hastigt förtärande inflammation. Gör vi bokbindarna till martyrer, får därmed syndikalismen vind i seglen, ty känslan torde komma att väckas, att vi äro förtryckare, som endast vilja hindra arbetarna att genom strid vinna vad de avsett. Därför må medlemmarna själva genom att följa sin mening få tillfälle att konstatera hur oklokt denna

vid tillfället var. Härigenom torde vi kunna rensa bort befintligt missnöje.” (E. Söderberg)

”Om arbetarna ej vilja böja sig, så må det gå till strid, vilket nog skall åstadkomma en välbehövlig rensning i uppfattningarna.” (H. Lindkvist)

Till historien hör att det var LO-ledningen som enväldigt styrde strejken, och som därmed hade goda möjligheter att bekräfta sin egen profetia att strejker inte lönar sig. Man tog inte ut strategiskt viktiga arbetargrupper i strejken (renhållnings- och transportarbetarna), man hade inte samlat in någon strejkkassa och höll inne med de under strejken inkommande pengarna.

Nederlaget blev katastrofalt: sönderslagna fackföreningar, avskedade och svartlistade arbetarledare (som tvingades emigrera till USA) osv. På den efterföljande LO-kongressen var också oppositionen mycket intensiv, och LO fick under mycket lång tid därefter inte tillnärmelsevis lika stora maktbefogenheter.

Efter några års återhämtning sköt arbetarnas strejkkamp åter fart, och förblev intensiv ända in på 30-talet — något som föranlett LO att kalla Sverige under den här tiden för ”strejklandet per preference” (LO 1941). Så nog hade fackföreningsrörelsen en annan karaktär på den tiden!

Borgerligheten presenterade under samma tid åtskilliga förslag om hur man lagstiftningsvägen skulle komma åt arbetarnas ”strejkraseri”. Men det var först 1928 man lyckades bli enig om en sådan lagstiftning — kollektivavtalslagen, med Arbetsdomstolen (AD) som dömande instans. Lagen förbjöd strejk och lockout under avtalsperioden. Därmed berövade den arbetarna ett skarpt vapen, men drabbade inte arbetsköparna på samma sätt. AD har nämligen accepterat paragraf 32 (i dom nr 100, 1932), vilket gav arbetsköparna möjlighet att legalt tillämpa en rad stridsåtgärder (helt överlägsna lockouten): avskedanden, masspermitteringar, tvångsförflyttningar inom företaget, förändringar av ackordsprinciperna med syfte att sänka lönekostnaderna eller andra ”rationaliseringar”. Lagen påbjöd vidare de fackliga organisationerna, uppifrån och ned, att ”agera polis” gentemot stridsvilliga arbetare: facklig organisation som stöder lagstridig strejk kan ådömas mycket stora skadestånd.

Från tusentals demonstrationer och möten runt om i landet reste arbetarna krav på generalstrejk mot denna klasslagstiftning, varför LO tog initiativ till en något lam demonstrationsstrejk. Att SAP /LO relativt snart helt och fullt accepterade lagarna, som en nödvändig förutsättning för den kommande regeringspolitiken, visade sig då man redan 1930 röstade mot en motion från kommunisterna om att slopa lagarna.

Nästa steg i den för socialdemokratin politiskt nödvändiga centraliseringen och ”disciplineringen” av fackföreningsrörelsen togs i byggnadsstrejken 1933-34. För att säkra den socialdemokratiska regeringens krispolitik tvingade då LO de strejkande byggnadsförbunden, under åberopande av sina stadgar och med hot om uteslutning, att kapitulera gentemot arbetsköparna. I 1941 års nya stadgar centraliserades sedan strejkbesluten formellt till LO. Tillsammans med Huvudavtalet 1938, som ytterligare inskränkte strejkrätten och byggde ut förhandlingsmaskineriet, var därmed grunden lagd för våra dagars helt centraliserade uppgörelser och (vad gäller den legala vägen) fullständigt pacificerade arbetsmarknad. Omröstningsförfarandet har slopats. Metallstrejken 1945 var den sista stora fackföreningsledda strejken. Den markerar på så vis en slutpunkt. Därefter tar ett nytt utvecklingsskede vid, där facket upphöjs över en alltmer uppsplittrad arbetarklass och blir till en av, det kapitalistiska samhällets många ”dom”.

Den reformistiska politikens gradvisa urartning till en allt mer renodlad klassarbetspolitik har av radikala arbetare och kommunister vanligen uppfattats som en följd av ledarnas svek och bedrägeri. Och visst är det sant att man svikit arbetarnas bästa förhoppningar! Samtidigt ska man vara medveten om att ledarna inte är något utan sina medlemmar, och att en stor mängd arbetare,

mer eller mindre aktivt, omfattat den reformistiska politiken. För att förstå varför reformismen kom att dominera den svenska arbetarrörelsen kan vi därför inte nöja oss med att stämpla ledarna som svekfulla bedragare. Vi måste söka förklara varför så många arbetare omfattade eller stödde den socialdemokratiska politiken. Denna fråga behandlas i nästa kapitel.

SAP:S UTVECKLING

År	Partiets medlemstal	Representanter i 2:a kammaren
1884	3 194	–
1895	10 250	–
1896	15 646	1
1900	44 100	1
1902	49 190	4
1905	67 325	13
1908	112 693	34
1909	60 813	34
1915	85 937	87
1916	105 275	72
1917	114 450	86
1918	129 432	86
1919	151 364	86
1920	143 090	75
1927	203 338	105
1928	221 419	90
1932	312 934	104
1938	437 239	115
1943	538 747	134
1944	553 724	115
1948	635 658	112
1952	746 004	110
1956	777 860	106
1957	891 450	113
1968	888 244	125

(Källa: ”Arbetarrörelsens krönika”, Stockholm 1973.)

5. Varför kom reformismen att dominera den svenska arbetarrörelsen?

”Allt intresse samlades nu kring de stora arbetarmötena, som kl. 8 skulle hållas inom alla i Folkets hus tillgängliga större lokaler. Mången trodde att dessa möten skulle ansluta sig till revolutionära linjer, i vilket fall revolutionen förmodligen kommit att utbryta redan samma natt, för vilket fall vänster-socialisterna höllo sig beredda. Andra hoppades, att regeringens ingripande och Brantings inflytande skulle reda upp situationen. Spänningen var helt enkelt ohygglig.

Jag måste, innan mötena hölls, skaffa mig lite mat och gick som vanligt in på Hotell Östergötland. Jag träffade där ärkebiskopen och lät honom läsa vår presskommuniké. När han läst den till slut, sprang han glädjestrålade upp från sin plats och yttrade: ”Gud ske lov, Sverige är räddat! Nu är regeringen herre över situationen.” Jag genmälde härtill: ”Väl om så vore. Vi har i vart fall gjort så gott vi kunnat. I kväll betyder det mer än någonsin förr, att vi har en man som Hjalmar Branting i spetsen för vårt parti.” Söderblom lovade nu, att han skulle vända sig till Lindman och Trygger för att få dem att ta reson. ” (Verner Rydén, socialdemokratisk ecklesiastikminister 1918, i sin dagbok. Citerad från ”Kring demokratins genombrott i Sverige”, Stockholm 1966, s. 113.)

”Jag omtalade för G. (Kerenskij's minister i Stockholm) att när Lenin på sin tid passerade Stockholm, fick jag nys därom och ringde upp Branting med orden: ”Du känner ju Kerenskij. Säg honom att Lenin kommer med nästa tåg och måste nedskjutas eller inspärras, när han passerar gränsen. Telegrafer till honom.” Branting bara skrattade och sade: ”Du är alldeles tokig, sådant gör man ej”, men jag bröt ut i telefon: ”Du är en gammaldags liberal och 80-talist, nu krävs det män som våga handla!” Branting ringde av, skrattande för full hals. G. däremot förstod situationen och sade med tårar i ögonen: ”Men käre baron, ni hade Rysslands öde i Edra händer! Tänk om Branting lytt mitt råd!!” (Erik Palmstierna, socialdemokratisk utrikesminister 1918, i sin dagbok ”Orostid”, Stockholm 1953, s. 163.)

Också i Sverige kom den ryska revolutionen att bli en vattendelare inom arbetarrörelsen, även om den här inte direkt föranledde själva partisprängningen. Den radikala oppositionen, huvudsakligen formerad kring socialdemokratiska ungdomsförbundet, tvingades 1917 gå ur moderpartiet och bildade därefter Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti (SSV). Efter inre strider och splittringar antog SSV 1921 beteckningen Sveriges Kommunistiska Parti (SKP), och anslöt sig till den kommunistiska internationalen (Komintern).

Hur kunde reformisterna kring Branting och partistyrelsen lyckas med att kasta ut den starka oppositionen (som hade 40% av rösterna i delegatvalet inför uteslutningskongressen) från partiet? Och varför blev det SAP, och inte det nya SSV—SKP, som kom att dominera arbetarrörelsens fortsatta utveckling? Kort sagt: varför blev reformismen den dominerande riktningen inom svensk arbetarrörelse?

Tolkningarna av socialdemokratins utveckling är många och skiftande. Knut Bäckström, som utövat ett stort inflytande över min egen generation kommunister, hävdar i ”Arbetarrörelsen i Sverige” (1963) att socialdemokratin ursprungligen var marxistisk. Kring sekelskiftet skedde emellertid ett ”avfall”, då en riktning, främst företrädd av Hjalmar Branting, tog bestående intryck av Bernsteins revisionism. Därefter utkämpades en strid inom partiet mellan revolutionärer/marxister (med sin bas i ungdomsförbundet) och reformister/revisionister. Striden fick sin upplösning först i.o.m. partisprängningen 1917, varefter den reformistiska/revisionistiska riktningen fick sin renodling i SAP.

Jag har tidigare pekat på att socialdemokratin ursprungligen knappast var så odelat marxistisk. Dessutom är Bäckströms tolkning, med Brantings ”avfall” från marxismen i centrum, påfallande ensidig och subjektivistisk. Den tillmäter Brantings tänkande och roll för stor betydelse. I mer vulgär form har denna riktning kommit till uttryck i olika ”teorier” om de korruperade arbetarledarnas ”förräderi” och ”bedrägeri”, hur de mutats av kapitalisterna att lura arbetarna. Anklagelsen för förräderi ligger nog nära till hands i den dagliga agitationen, när känslorna svallar och man är heligt förbannad på någon socialdemokratisk funktionär som svikit ens förhoppningar, men den duger inte som förklaring av reformismens dominerande ställning i arbetarrörelsen. Lika lite som det duger att bara byta ut en ”förrädare”.

Radikala socialdemokrater har ofta anknutit till Bäckström, och krävt en återgång till de ursprungliga ”revolutionära principerna”. De mest moderata socialdemokraterna har i stället anslutit sig till Herbert Tingsten, som i sitt omfattande beställningsverk (från SAP) ”Den svenska socialdemokratins idéutveckling” (1941, 1967) driver tesen att SAP från början företrädde en marxistisk och socialistisk tradition, men att partiet fr.o.m. regeringstillträdet i början av 1930-talet kom att mer definitivt utvecklas i socialreformistiska, icke-marxistiska banor. Detta skedde, enligt Tingsten, som en följd av det omöjliga i att tillämpa marxismen i konstruktiv, konkret politik. Inom socialdemokratin finns, slutligen, en tredje huvudriktning. Den uttrycks exempelvis i Leif Lewins ”Planhushållningsdebatten” (1967), och dess innebörd är att SAP i modern tid omfattar en till dagens samhälle anpassad och konkret tillämpning av de marxistiska och

socialistiska principerna.

Min tolkning av socialdemokratins utveckling skiljer sig från dessa. Socialdemokratins ”idéarv” var ingalunda alltigenom marxistiskt (ex. det tidiga inflytandet från Lassalle). Detta präglade, bland annat, den reformistiska praktik som successivt växte fram under 1900-talets två första decennier och vilken karakteriserades av att den politiska kampen (parlamentarismen) överordnades och avskildes från en snäv ekonomisk kamp. Men hur ska vi då förklara framväxten av, och den allt större dominansen för, denna reformistiska praktik (som efter regeringstillträdet 1932 snart kom att ta sin definitiva form som våra dagars ”klassarbetspolitik”)?

Gynnå/Mannheimer tar i ”En studie av den svenska arbetarklassens uppkomst” (1971) sin utgångspunkt i att det socialdemokratiska partiet bildades i huvudsak på grundval av fackföreningar. Och att det i sitt tillblivelseskede mest ägnade sig åt att organisera och leda den fackliga-ekonomiska kampen. Därmed kom, menar de, det politiska perspektivet att underordnas den spontana fackliga ideologin (”trade-unionismen”) — och ytterst kapitalismens och den borgerliga demokratins egen dynamik — på bekostnad av de långsiktiga, socialdemokratiska principerna:

”Vi kan urskilja två strömningar eller trender i arbetarklassens kamppraktiker. A ena sidan ligger det en maktpotential i organiseringen av arbetarklassen och strejkerna och den fackliga aktivitetens mobiliserande karaktär. A andra sidan underordnas arbetarklassen den existerande maktstrukturen genom att dess klasspraktiker är spontana, d. v. s. genom att de håller sig inom ramen för systemet och aldrig ifrågasätter den etablerade maktstrukturen i samhället som helhet. Det är mot denna bakgrund man får se de mobiliserande faktorernas successiva försvinnande liksom den ökade klyftan mellan ledningen, som bär upp organisationsstrukturen, och basen, arbetarmassorna. Ledningen integreras allt mer och mer i den kapitalistiska arbetsmarknadspolitiken och avvärjar sålunda arbetarklassen och berövar den dess aktiva kampmedel.” (s. 113)

Sune Sunesson talar i sin ”Politik och organisation — staten och arbetarklassens organisationer” (1974) för en annan uppfattning. Han söker påvisa hur en ”statsvänlig” (etatistisk) ideologi, genom påverkan från främst den tyska socialdemokratin (Lassalle och Gothaprogrammet), kom att omfattas av socialdemokratins pionjärer och av dessa propageras bland arbetarna.

Sammankopplingen mellan socialdemokratin och fackföreningsrörelsen tolkar han sedan på ett annat sätt än Gynnå/Mannheimer: den fackliga rörelsen gav de socialdemokratiska ideologerna en plattform, bestämda materiella förutsättningar, att propagera rösträttens evangelium. Den ”stats-vänliga” ideologin trängde så tillbaka den spontana fackliga ideologin (trade-unionismen). Dels genom själva sin karaktär av mer helhetlig, global teori. Dels genom att dess företrädare var i besittning av vissa materiella maktmedel (heltidsanställda partifunktionärer med intellektuell träning och färdighet o.s.v.):

”Den speciella aspekt på etatismen som jag här varit inne på, d. v. s. att anhängarna av den såg arbetarklassens enda politiska uppgift i röstandet och rösträttskampen, vilken också sågs som överordnad all ”ekonomisk” självverksamhet, kom emellertid att gå igen även hos de ”ortodoxa” tyska socialdemokraterna och uttrycktes i Sverige av bl. a. Branting. Etatismen kom emellertid i konflikt med de existerande fackliga organisationernas ideologi, som bäst kan karakteriseras som ”trade-unionistisk”. Den s.k. kollektivanslutningsstriden i SAP och LO uttryckte bl.a. detta. Emellertid stärktes det etatistiska och socialdemokratiska inflytandet. Det kan ha haft att göra med den styrka, som en skenbart fullständig teori med ett globalt perspektiv får gentemot en spontan klassideologi, som bara förklarar enstaka erfarenheter men inte kan ena en klass. Etatismens inflytande stärktes också genom att denna ideologi företrädades av intellektuella och funktionärer, som kunde ägna hela sin kraft åt ideologisk praktik. Socialdemokraterna tog ofta initiativ till bildandet av fackliga organisationer just för att de skulle tjäna som bas för rösträttsagitationen, vilket ytterligare borde ha stärkt etatismen.” (s. 123-124)

Om man renodlar Gynnå/Mannheimers syn, så att den fackliga verksamhetens dominans var huvudorsaken till den reformistiska klasspraktiken, har den enligt min mening en ”ekonomistisk” slagsida (överbetonar ekonomins roll i den samhälleliga utvecklingsprocessen) .

”Statsvänligheten” hos partiideologerna — vars ideologi ju i praktiken utgjorde de ”långsiktiga, socialdemokratiska principerna” — och deras ändå starka ställning, uppmärksammas inte. Partiet sysslade visserligen i ett inledande skede mest med den fackliga kampens organisering. Men sedan LO bildats 1898 just för att överta dessa uppgifter kunde man mer helhjärtat koncentrera sig på politiken — rösträttskampen.

Sunnessons tes, att den inpropagerade ”statsvänliga” ideologin formade den reformistiska praktiken, förklarar å andra sidan inte tillfredsställande varför just denna ideologi kunde få en sådan förankring bland de svenska arbetarna.

Man kan ge ”statsvänligheten” fastare materiell förankring genom att spåra den tillbaka till bestämda förkapitalistiska förhållanden — en traditionell stats- och kungavänlighet hos bönderna i Sverige — samt till det sätt på vilket kapitalismen bröt fram här. (Se Bergman m.fl. 1974.) Den svenska industrin formades ju i mycket som en ”decentraliserad” landsbygdsindustri, och i de karakteristiska brukssamhällena kom det aldrig till någon abrupt brytning med denna traditionella ”statsvänlighet”. Jag ska i det följande försöka spinna vidare på denna tråd av konkret, historisk analys.

Den trade-unionistiska ideologin uppstår som en reflex av skärpta ekonomiska motsättningar och ekonomisk kamp. Den har en progressiv sida, då den betonar arbetarnas självverksamhet (i fackföreningarna), och inte sätter sin tillit till vad staten kan göra åt dem. Men samtidigt är den otillräcklig och skapar något av ett vacuum, då den inte ger svar på frågan om en helhetlig samhällelig lösning av arbetarklassens problem. I England fortfor den trade-unionistiska ideologin att dominera fackföreningarna, och avskilt från dessa utvecklades ett politiskt parti (Labour) med en mer helhetlig ideologi (revisionismen). I Ryssland kom den samlade arbetarrörelsen att domineras av en revolutionär helhetsideologi (åtminstone vid tiden för revolutionen). Varför kom då i Sverige, till skillnad mot i dessa två länder, ”statsvänligheten” att dominera?

I England uppstod fackföreningarna långt före socialdemokratin. De hann så att säga stöpas i sin ideologiska och organisatoriska form, vilket har motverkat en långtgående enhet mellan parti och fackföreningsrörelse. I Ryssland utvecklades överhuvudtaget inte någon stark facklig rörelse. Fackföreningarna hade där samma förtryckta ställning som de socialistiska arbetarpartierna. I Sverige växte alltså, genom kapitalismens sena genombrott här, fackföreningsrörelse och socialdemokrati fram samtidigt. Man var oftast både socialdemokrat och fackföreningsmedlem. Detta gav en materiell grund för enheten mellan de båda. Det är då inte svårt att tänka sig hur partiideologernas ivriga agitation för rösträtt och parlamentariskt inflytande, satt i motsättning till kostsamma strejker vars resultat snabbt åts upp av marknadskrafterna, vann gehör. Detta i synnerhet som resultat i den vägen syntes allt mer möjliga genom framgångarna i riksdagsvalen.

Vidare blev konfrontationerna mellan klasserna heller aldrig så våldsamma och omfattande. När så blev fallet kunde de genom fackföreningsrörelsens centraliserade struktur på ett effektivt sätt kanaliseras som ”bekräftelse” på ”statsvänlighetens” riktighet (som i Storstrejken). På grund av klassmotsättningarnas ”lugna” utveckling, men också i relativt brist på inspirerande förebilder inom den internationella arbetarrörelsen, fick den ”statsvänliga” ideologin inte någon allvarlig konkurrent i Sverige.

Den svenska arbetarklassen var, till skillnad mot exempelvis den ryska (som koncentrerades till

stora industricentra), geografiskt starkt splittrad. Landsortsindustrin, brukssamhällena, var av stor omfattning. De olika arbetargrupperna isolerades från varandra i denna patriarkaliska miljö, vilket begränsade den spontana kampens egen dynamik, omfattning och häftighet.

Den norske historikern Edvard Bull har i en artikel, ”Arbeiderbevegelsens stilling i de tre nordiske land 1914-1920”, pekat på hur industrialiseringen var hastigare och mer omvälvande i Norge än i Sverige. Han menar att detta till en del kan tjäna som förklaring till vänsterns större styrka i Norge (där socialdemokratins majoritet anslöt sig till Komintern).

Den mer omfattande och för hela samhället betydelsefullare arbetarkampen kom med nödvändighet att förmedlas genom en facklig organisering. Det välutvecklade representationssystemet skapade en materiell grogrund för åtskillnaden mellan bas och ledning, med en betydande makt-position för ledningen. Förhandlingar var ledningens omedelbart givna uppgift, och arbetarnas öppna stridsmedel tenderade närmast att störa dessa och ytterst äventyra förbundens själva existens.

Man bör här också beakta den sociala skiktningen av arbetarklassen och avspeglingen därav på SAP:s medlemskader. Seppo Hentilä (1972, 1975) har i en avhandling om reformismens genom-brott i svensk socialdemokrati knutit an till Engels teori om ”arbetararistokratin”. Denna grundar sig på en analys av hur det inom den engelska arbetarklassen uppstod en social skiktning på basen av yrkesskicklighet och avlöning.

Hentilä söker visa hur en motsvarande skiktning ägde rum också i den svenska arbetarklassen åren efter sekelskiftet och att denna ”arbetararistokrati fullständigt behärskade SAP, som vuxit till ett massparti efter sekelskiftet”. (s. 11) Det var också denna arbetararistokrati, vilken själv erhållit politiska rättigheter (d.v.s. överskridit 800 kr i årsinkomst och därmed blivit röstberättigade), som ivrigast motsatte sig storstrejk och andra utomparlamentariska aktioner. I stället strävade man efter att få till stånd kompromissuppgörelser med liberalerna. Ur samspelet mellan partiledning och arbetararistokrati växte, enligt Hentilä, SAP:s parlamentariska taktik och reformistiska ideologi fram:

”Vid medlemsomröstningarna utstakade SAP:s kärntrupp, som utgjorde partiledningens enda verkliga stödtrupp, den ensidiga riksdagstaktikens väg som den enda möjliga. Partiledningen blev ständigt tvungen att stödja sig på arbetararistokratin vid sina beslut, emedan just denna grupp utgjorde dess röstargrupp före reformen av vallagen år 1911. Ur förhållandet mellan ledningen och aristokratin uppstod sålunda den centrala faktorn vid utformandet av SAP:s ideologi, som skapade förutsättningarna för en reformistisk ideologi genom sin ensidiga riksdagstaktik.” (s. 14)

Bernt Schiller (1975) hävdar i en kommentar till Hentilä att under övergången från ”elitparti” till ”massparti” förändrades inte bara SAP:s sociala struktur utan minskade också den socialistiska skolningen, en

”... växelverkan mellan social struktur och ideologi har ägt rum ur vilken reformismen alltmer framgått. Att det varit en växelverkan är viktigt. Det har fungerat båda vägarna: arbetararistokratin har påverkat ideologin och de politiska handlingarna, dessa har i sin tur möjliggjort en ökad medlemsanslutning från grupper som varit föga politiskt medvetna eller rent av liberaler. SAP har i ökad utsträckning övertagit liberala partiets väljare, inte minst småbönder.” (s. 105)

Det vore intressant att beträffande de ”tre perioder” jag kommer att behandla förlöpande söka bestämma arbetarklassens skiktning och SAP:s sociala sammansättning. Det har jag inte haft tillfälle till, men Hentiläs analys kommer här in som del i förklaringen av socialdemokratins formering.

I Sverige fanns också, till skillnad mot i Ryssland, en stark och självständig nationell industri-

borgerlighet (Wallenberg, Broström, Dickson o.s.v.), som exempelvis liberalerna kunde basera sig på. Med denna som starkt bidragande kraft kunde den allmänna rösträtten drivas igenom när så fordrades för att förhindra en revolution (1917). Genom sina representanter liberalerna — kunde denna borgerlighet kontinuerligt inverka modererande på arbetarklassens ideologi.

För att fortsätta jämförelsen med Ryssland så hade den svenska staten inte samma auktoritära karaktär som det ryska tsardömet. En viss demokratisk tradition hade, i all sin begränsning, vuxit fram genom allianserna mellan kungen och bönderna, ståndsriksdagen, tvåkammarriksdagen o.s.v. Trakasserier från statens sida, både mot enskilda arbetarkamper och mot representanter för den organiserade arbetarrörelsen, var visserligen omfattande under den första tiden. De avtog dock i takt med att de revolutionära appellerna mildrades. Denna statens ”demokratiska flexibilitet” dämpade klassmotsättningarna.

Sverige var dock under den här perioden inte ett land utan klasstrider. Tvärtom var strejkkvansen (som nämnts tidigare) större än i många andra europeiska länder. Strejkerna var emellertid, av skäl som antytts ovan, oftast av begränsad omfattning och ledde sällan eller aldrig till stora och öppna konfrontationer mot statsmakten.

Förutom, till slut, att klassmotsättningarnas karaktär inte skapade den bästa miljön för en revolutionär helhetsideologi, så fanns det heller inte någon mer systematisk sådan inom den internationella socialdemokratin förrän i samband med den ryska revolutionen. Marx och Engels hade inte på ett uttalat och systematiskt sätt förbundet sin statsteori med en politisk taktik och strategi för arbetarklassens maktövertagande. Den tyska socialdemokratin, som dominerade den internationella arbetarrörelsen, hade oklara programskrivningar i dessa frågor — dock med en klar ”statsvänlig” tendens (speciellt i Gothaprogrammet). Den ryska socialdemokratin, som var den mest revolutionärt betonade i Europa, presenterade en utarbetad revolutionär teori först i omedelbar anknytning till den ryska revolutionen. Då var den svenska arbetarklassens reformistiska praktik redan på ett avgörande sätt formad. Den enda inom arbetarrörelsen rivaliserande helhetsideologin till den ”statsvänliga” (och revisionistiska) var därför i Sverige under dessa år den anarkistiska-syndikalistiska.

Sammanfattningsvis låter sig inte frågan om varför reformismen segrade i Sverige besvaras med vare sig några enkla teser om ledarnas svek (som kommunister ofta gjort). Eller med att arbetarrörelsen gått den enda möjliga vägen, helt i enlighet med arbetarnas behov och krav (som många socialdemokrater gjort). Som jag visat har det rätt hård kamp om vilken väg man ska gå, och för att förstå den kampens förlopp och resultat hittills krävs konkret analys. En analys av den svenska kapitalismens framväxt och struktur, samhällsklassernas ”fysionomi” och kampraditioner, statens karaktär, påverkan från den internationella arbetarrörelsen och dess ideologiska traditioner o.s.v.

I det här kapitlet har jag pekat på några uppslag till en sådan konkret analys: den svenska kapitalismens sena och relativt långsamma genombrott och decentraliserade struktur; arbetarklassens skiktning (”arbetararistokratin”); statens ”demokratiska flexibilitet” o.s.v.

Som vi sett spelade den utdragna rösträttskampen en helt avgörande roll i den svenska socialdemokratins utveckling. Målet uppnåddes 1918, inför hotet om en revolution. Då ställdes socialdemokratin, som vi ska se i nästa kapitel, abrupt och oförberedd inför problemet hur man med demokratins hjälp skulle uppnå det socialistiska samhälle man i endast allmänna ordalag talat om i sina principprogram. Det var nu man, parallellt med den gamla tankegången om att socialisera (förstatliga) produktionsmedlen, för första gången tog upp frågan om den ”industriella demokratin”.

6. Den "första periodens" krav på kontroll över produktionen

"Fackföreningarnas natur präglas väsentligen av konkurrenssystemet och inte av kommunismen. Fackföreningarna kan inte vara verktyg för en radikal förnyelse av samhället. De kan erbjuda proletariatet byråkratiska erfarenheter, ställa tekniska experter till förfogande för allmänna industrifrågor. Men de kan inte utgöra basen för den proletära makten. De har inga möjligheter att välja ut de proletära personligheter som är lämpade att leda samhället. Den proletära diktaturen kan bara förkroppsligas i en organisationstyp, som är typisk för producenternas egentliga verksamhet, inte för lönarbetet kapitalets slaveri. Fabriksrådet är den första cellen för en sådan organisation." (Antonio Gramsci i "Ordine Nuovo" 11/10 1919, citerat från "Kommunist" nr 13 s. 16.)

"Ryssland saknade en fackföreningsrörelse som ett naturligt uttryck för arbetarkraven. Det var helt enkelt en nödhjälps när man bildade arbetarråden. I vårt land behövs inga sådana sammanslutningar, ty där har vi långt bättre organ i de starka fackorganisationerna." (Hjalmar Branting 1970 s. 128.)

"...den stora, för arbetarklassens hela närmaste framtid avgörande frågan om den industriella demokratin... måste leda till en nödvändig fördjupning av hela demokratiseringsprocessen i samhället..." (SAP:s valmanifest i 1922 års landstingsval, citerat från Tingsten 1, 1967 s. 269.)

"Vi gick ut för att fälla ett mastträd, och sen har vi kapat ner det och kapat ner det så nu är det bara en tändsticka kvar, och ändå är det för stort." (Edvard Johansson, ledamot av kommittén för industriell demokrati, citerat från Wigforss "Minnen" 2, 1954 s. 160.)

I februari och oktober 1917 avlöste två revolutioner varandra i Ryssland. De ryska revolutionärernas ambition var att skapa en radikalt ny typ av stat där makten, genom arbetarråden/sovjeterna (bl.a. baserade på fabrikskommittéerna), innehades av folkets majoritet.

Arbetarnas, böndernas och soldaternas uppror i Ryssland blev en tändande gnista för arbetarklassen i hela Europa. Under en första fas genomförde man omfattande strejkrörelser (Österrike, Tyskland, Frankrike) och upprättade fabrikskommittéer. Efter centralmakternas nederlag antog klasskampen mer organiserade former och arbetarna ställde mer omfattande och revolutionära krav. I Berlin och München proklamerades den socialistiska republiken. Det nyupprättade tyska kommunistpartiet krävde att de överallt i Tyskland spontant bildade soldat- och arbetarråden skulle bli statsmaktens permanenta organ.

I Ungern bildades våren 1919 en rådsrepublik under socialdemokratisk (kommunistisk) ledning. Den slogs emellertid ned ett halvt år senare. I Italien ockuperade arbetarna företagen i landets norra del 1920. Då socialistpartiet tvekade om ett totalt maktövertagande gick arbetarnas offensiv tillbaka. Fascisterna kunde sedan utnyttja borgerlighetens reaktion till att ta makten 1922. I Finland besegrades de röda med hjälp av tyska soldater 1918. På liknande sätt, ofta under blodiga sammanstötningar, slogs arbetarna tillbaka i land efter land. Kvar står erfarenheterna från en period oerhört rik på försök från arbetarklassen att upprätta sin kontroll och makt över produktionen.

Under kriget skapade livsmedelsbristen och det ohöljda "jobberiet" en allt starkare orosstämning bland de svenska arbetarna. Priser och hyror sköt i höjden. Tillsammans med ryska revolutionen hade dessa missförhållanden en markant radikaliserande effekt. Med LO-historikern Casparssons ord:

"Det är inte för mycket sagt, att den svenska arbetarklassen levde i ett febertillstånd under hela 1917. Detta hade dock inte uteslutande sin orsak i den ryska revolutionen. De egna bekymren, svälten, trångboddheten, dyrtiden — hela hopplösheten i läget skapade en dov och förbittrad stämning. Detta förstärktes och sublimerades kanske hos många, när de förslavade massorna i ett av världens mest efterblivna länder plötsligt steg upp ur sin förnedring och krossade den gamla ordningen." ("LO" s. 58.)

1917 accelererade också strejkkampen. Krav på dyrtidskompensation restes. I april gick en våg av hungerdemonstrationer över landet: Västervik, Hofors, Kalmar, Västerås, Norrköping o.s.v. . Myndigheterna sökte sända militär mot demonstrationerna. Det första svaret kom i Västerås, där 600 soldater i uniformer samlades till solidaritetsdemonstration för de strejkande arbetarna. När polis sändes mot soldaterna blev dessa i sin tur skyddade av arbetarkolonner. I Boden, Falun, Östersund, på Skeppsholmen och många andra förläggningar förekom myterier. Soldatdemonstrationer började förekomma i snart sagt varje regementsstad. En officer hade redan tidigare blivit skjuten inför trupp i Boden. För att undanröja beviset för vem som sköt avlossade alla i kompaniet därefter var sitt skarpt skott. Till Seskarö i Norrbotten sändes militär och sattes in mot befolkningen, som jagat bort myndigheterna, befriat de arresterade och upphävt ransoneringen. Soldaterna vägrade även där att lyda order, och en del lät arbetarna ta gevären och deserterade.

Överkommendanten i Stockholm förbjöd de värnpliktiga att bevista ”socialistmöten”. Mot förbudet uppstod soldatdemonstrationer. I ordnade led gick en soldatdemonstration till ett socialdemokratiskt klubbmöte i Södra folkets hus, där man efter tal av Linderot och Ljungberg bildade Föreningen Soldater och Arbetare i Stockholm. Liknande föreningar bildades senare i Göteborg, Karlsborg, Vänersborg och andra förläggningsorter.

I Stockholm demonstrerade arbetarna till riksdagshuset lördagen den 21 april. De kom direkt från alla de större arbetsplatserna utan att något organiserats i förväg. I riksdagen diskuterades livsmedelsfrågan och Branting talade i kammaren just när de 20.000 arbetarna anlände. Per Albin Hansson började tala till massan om ”arbetarnas önskemål”, då arbetarna genast replikerade, ”Nej, fordringar”. — Vårt första krav är mera bröd, rättade sig Hansson och fick applåder. De övriga kraven tillkom genom att talaren föreslog en del, andra ropades från arbetarmassorna och noterades.

LO uppmanades i resolutioner och uttalanden från möten och demonstrationer runt om i landet att gripa in mot missförhållandena. Inte minst föreslogs storstrejken som vapen.

För att förekomma vänstern och ge massrörelsen en ledning bildade ledningarna för SAP och LO 1917 års Arbetarkommitté. Inom den utkämpades från början en maktstrid. En grupp från partiet, Per Albin Hansson, Gustav Möller och Verner Rydén, talade för en aktion, eventuellt i form av storstrejk — som en nödvändig åtgärd för att ta ledningen över massrörelsen och förhindra vänstern att få densamma. Representanterna från LO, som värnade om sina strejkkassor, utgjorde en återhållande falang. Kommittén lades ned sen det visat sig att vänstern tvekade inför att ta ett revolutionärt initiativ, och då riksdagshögern börjat ge efter för kravet på en rösträttsreform.

Sverige lär vare sig förr eller senare ha varit närmare en revolutionär situation än nu. Och med ”revolutionär situation” menar jag en situation, då motsättningarna i samhället är synnerligen skarpa och styrkeförhållandet mellan klasserna sådant att arbetarklassen har möjlighet att komma till makten. Att man inom regeringen, socialdemokratin och på annat ”ansvarigt” håll kände sig synnerligen pressade framgår av följande dagboksanteckningar av den socialdemokratiske ecklesiastikministern 1918, Verner Rydén:

”Konselj hölls i slottet klockan halv tre, därvid kungen efteråt hade en stunds överläggning med den församlade regeringen. Kungen var uppenbarligen mycket uppriven efter underrättelserna från Tyskland och över drottningens öde, om vilket intet hade avhörts. Han återkom gång på gång till bolsjevik faran från Ryssland och påyrkade energiska åtgärder häremot. Han vände sig därvid till regeringen med begäran om ett uttryckligt kollektivt löfte av regeringsmedlemmarna, vartill jag emellertid på grund av den svävande frågeställningen ej gav något svar. Tillspord om anledningen svarade jag: ”Jag älskar bolsjevikerna ungefär lika varmt som Ers Majestät, men jag vill att man ska förfara med förstånd — och ännu har jag inte haft att ta ståndpunkt till ett positivt förslag.” Svaret

utlöste hos kungen och regeringskamraterna en glad stämning. Efter slutet av de gemensamma överläggningarna kvarstannade statsministern, som omedelbart efter hemkomsten till kanslihuset kallade till allmän beredning.

Han berättade därvid, att under samtalet mellan honom och kungen hade överståthållaren kommit tillstådes och om ställningen i huvudstaden lämnat en del oroande meddelanden. Under dagens lopp hade vänstersocialisternas ledning haft sammanträde och uppgjort en aktionsplan innefattande dynastins störtande, första kammarens avskaffande, bildandet av arbetare- och soldatråd över hela landet samt allmän storstrejk. Till torsdagen skulle vänstersocialisterna inkalla en konferens av ombud från hela landet. Samarbete skulle sökas med anarkister och syndikalister. Civilministern redogjorde därefter för en rapport, som polismästaren under dagens lopp avlämnat angående ordningsmaktens hållning i Stockholm. Militären vore ingenstädes att lita på. Icke ens vid hästgardet skulle en pålitlig skvadron kunna uppdrivas. Om regeringen vid ordningens upprätthållande behövde hjälp utöver polismakten, så visste polismästaren ingen annan utväg än att vädja till Stockholms landstormsförening om frivillig hjälp. Polisen vore pålitlig, om den icke finge mot sig revolterande kavalleri, vilket emellertid vore mycket sannolikt, som läget nu tedde sig." (Citerat från "Kring demokratins genombrott", Stockholm 1966, s. 107.)

Det socialdemokratiska vänsterpartiet (SSV), dåtidens revolutionärer, offentliggjorde också ett upprop med uppmaningen "Fram för den socialistiska republiken!", där "socialisering av bankväsendet och de viktigaste industrigrenarna samt arbetarkontroll över industrin" var några av kraven.

Man ska dock inte överskatta "revolutionens närhet" i Sverige. Arbetarna upprättade aldrig i någon större skala egna maktorgan av typen arbetar- och fabriksråd, som skedde i många andra europeiska länder. Bönderna, som utgjorde befolkningens majoritet, var knappast mobiliserade för att ställa sig på arbetarnas sida i en resning. Och det fanns ingen politisk organisation av betydelse som var beredd att ställa sig i spetsen för ett uppror.

Inför hotet att de revolutionära elementen också skulle ta överhanden inom den svenska arbetarrörelsen accepterade borgerligheten införandet av allmän rösträtt 1918. Den omfattande offensiven för hela den internationella arbetarrörelsen drog alltså också den svenska arbetarklassen med sig till det av socialdemokratien uppställda första stora etappmålet. Och det var också nu som kraven på socialisering och "industriell demokrati" restes. Det kan ses som ett uttryck för de stora förväntningarna bland arbetarna och de socialdemokratiska parti-ideologernas ansträngningar att finna ett reformistiskt alternativ till bolsjevikernas revolutionära politik. Med den förutseende och kloke reformisten Ernst Wigforss' ord:

"Själva det faktum, att den nuvarande industriella organisationen håller arbetarna fjärran från den praktiska ledningen av det ekonomiska livet, ger åt de revolutionära drömmarna deras verklighetsfrämmande karaktär och skapar alltså förutsättningarna för den fara, som omvälvningsplaner utan tillräcklig kontakt med de faktiska samhällskrafterna måste innebära." (SOU 1923:29-30 s. 36.)

Den första socialdemokratiska regeringen, med Hjalmar Branting som statsminister, tillsatte 1920 två utredningar om socialisering respektive "industriell demokrati". Man hoppades av dessa få uppslag om hur socialismen nu praktiskt skulle genomföras. Under kampen för rösträtten hade detta knappast alls diskuterats inom rörelsen. Resultatet uteblev dock. Socialiseringsnämnden lades ned av den dåvarande socialdemokratiska regeringen 1935, utan att ha kommit med något slutbetänkande. Och 1924 röstades en socialdemokratisk motion om driftsnämnder (den ovan nämnda "tändstickan") ned i riksdagen, en motion byggd på utredningen om den "industriella demokratin".

Att resultaten uteblev berodde i första hand på att den internationella arbetarrörelsens offensiv gick tillbaka. Revolutionsförsöken misslyckades (som i Tyskland och Ungern) eller ledde till

uppslitande inbördeskrig och svår ekonomisk misär (som i Ryssland). Borgerligheten kunde återta initiativet. I Sverige upptogs arbetarrörelsen i stället under hela 20-talet av den defensiva kampen mot arbetslösheten.

Men misslyckandet kan också ses som uttryck för de begränsade möjligheter som den ”politiska demokratin”, den allmänna rösträtten, gav. Detta exemplifieras på ett utmärkt sätt av frågan om den ”industriella demokratin”. Efter att en statlig utredning (SOU 1923:29-30) först skalat av kravet alla dess radikala och kontroversiella drag röstades det slutliga lagförslaget, trots denna ”tvättning”, ned i riksdagen 1924. Med fackföreningsmannens och ledamoten av kommittén för industriell demokrati Edvard Johanssons ord:

”Vi gick ut för att fälla ett mastträd, och sen har vi kapat ner det och kapat ner det så nu är det bara en tändsticka kvar, och ändå är det för stort.” (Enl. Wigforss' minnen 2, s. 160.)

Enligt Tingsten såg vänstern (närmast då kommunisterna) de båda utredningarna om industriell demokrati och socialisering som avledande substitut för direkt aktion. På liknande sätt har man ofta senare från ”vänsterhåll” sett socialdemokratin företagsdemokrati som en ideologisk skenmanöver, ett sätt att bibringa arbetarna ett ”sken” eller en ”känsla” av inflytande, i motsats till ett ”reellt” inflytande. Även om en sådan ”konspirationsteori” i allmänhet ger oss en dålig förståelse av hur socialdemokratin fungerar, så kan det i det här fallet vara befogat att fråga sig hur de socialdemokratiska ideologerna — Wigforss, Möller m.fl. — mot bakgrund av det parlamentariska underläget, bedömde möjligheterna under denna den ”första perioden”. Trodde man verkligen på möjligheten av att genom riksdagen socialisera produktionsmedlen och upprätta industriell demokrati?

I denna omvälvningarnas tid, och efter en period då ständiga valframgångar och den nyligen uppnådda rösträtten närde förhoppningar om en snar parlamentarisk majoritet för socialdemokratin, är det troligt att man gjorde det. Åtminstone fram till 1920 års val. I detta val, där framför allt socialiseringsfrågan stod i förgrunden, led socialdemokratin ett betydande nederlag. Framför allt gick man tillbaka på landsbygden, medan bondepartierna gick fram. Då måste förhoppningarna om att vinna en parlamentarisk majoritet på frågan om kontroll över produktionen ha råkat ut för en allvarlig grundstötning.

Det är svårt att bedöma vad som var ideologisk förhoppning och önskan och vad som var mer realistisk bedömning. Sådant kan vara besvärligt att avgöra även för den som själv för fram en viss ståndpunkt. Vid mitten av 1970-talet framställs löntagarfonderna och upphävandet av paragraf 32 ofta i den socialdemokratiska propagandan, exempelvis på Aftonbladets förstasidor och löpsedlar, som socialistiska reformer vilka med ens ska göra det möjligt för arbetarna och de övriga löntagarna att ta över makten i företagen. Vad är sensationsstoff för tidningsköpare, vad är ”valfläsk” och vad är reellt innehåll? På samma sätt lanserades ”socialiseringen” och den ”industriella demokratin” kring 1920. Socialdemokratin när arbetarnas förhoppningar och skrämmer borgarna, men underlåter att verkligen mobilisera arbetarklassen. Inte underligt att förhoppningarna sen kommer på skam...

Förhoppningarna om att snabbt vinna hela makten över produktionen, som alltså åtminstone fanns uttryckt i propagandan, mattades som sagt troligen betydligt efter valet 1920. Det återstod då att vädja till borgerlighetens välvilja och framför allt, för man var ju materialist, dess intresse av produktionens förkovran för att få den att gå med på ett partiellt inflytande. Med den statliga utredningens (den om ”industriell demokrati”) ord fanns det ett ”visst gemensamt intresse av produktionens förkovran”. Detta motiv var inte oviktigt för dåtidens socialdemokrati, även om det senare fått större betydelse för socialdemokratin taktik, balansgången mellan arbete och kapital. Men exempelvis Wigforss motiv var också att ett sådant inflytande, i all sin obetydlighet,

även skulle stärka arbetarsidan, göra arbetarna mer skickade för ett visserligen på obestämd tid uppskjutet men dock kommande maktövertagande. Den ”industriella demokratin” skulle vara en förberedande skola för socialismen.

Men från fackföreningsrörelsens sida var man inte särskilt intresserad. Den ”industriella demokratin” var till stor del en importerad ideologisk produkt (”austromarxismen” från Österrike och ”gillesocialismen” från England), partiideologernas försök att finna ett alternativ till bolsjevismen, och föga förankrad i fackföreningsrörelsen. När man dessutom såg vartåt vinden blåste beträffande socialiseringen — att den lades på is ansåg man på fackföreningshåll det inte vara värt att riskera att få en konkurrerande och splittrande lokal organisering (de av utredningen föreslagna ”driftsnämnderna”) i utbyte mot ett endast obetydligt inflytande. Man ville inte ta ansvar utan att få makt — tiden var ännu inte mogen för våra dagars företagsnämnder (den blev det först 1946).

Borgerligheten och arbetsköparna, å sin sida, såg varje inflytande som en eftergift för socialismen. Man litade vid denna tidpunkt ännu inte på socialdemokratins, och framför allt inte på arbetarklassens, ”ansvarskänsla”.

Av den förberedande skola för socialismen som Wigforss och andra partiideologer hoppades på under den ”första perioden” blev det alltså intet. Utbildning är också en maktfråga. Arbetsköparna upplåter inte frivilligt sina industrier till ”klassrum” om de befarar att den bedrivna utbildningen ska underminera deras egen makt och auktoritet.

Ett uttryck för de stora förhoppningarna också hos socialdemokratins ledare är det drag av desillusionering och kraftlöshet som präglade den socialdemokratiska politiken under resten av 20-talet. Tage Erlander har talat om det ”tomma decenniet”, och Wigforss har beskrivit samma brist på framtidsperspektiv.

I senare socialdemokratisk historieskrivning är den ”första periodens” krav på kontroll över produktionen närmast ”glömd”. Det hänger intimt samman med dagens ideologi om den ”ekonomiska demokratin”. Utifrån denna ser man företagsdemokratins (som en del av den ”ekonomiska demokratin”) aktualitet idag (70-talet) som det ”tredje steget”. Efter den ”politiska” (rösträtten och parlamentarismen) och ”sociala” (sociala reformer av typen ATP-reformen) demokratins förverkligande är man först nu mogen att ta det tredje steget, den ”ekonomiska demokratin”. I den här trestegsmodellen framställs arbetarnas krav på kontroll och makt över produktionen som en följd av ökade anspråk, där man under en lång tid först måste ha tillfredsställt de mer akuta materiella intressena. Så här tecknar exempelvis LO bakgrunden till dagens krav (i 1971 års företagsdemokratiska program):

”... reformpolitiken (har) hastigt omgestaltat arbetstagarnas levnadsvillkor utanför arbetsplatsen medan motsvarande utveckling uteblivit i arbetet. Stigande levnadsstandard och social trygghet riktar också den enskildes intressen mot andra sidor av arbetet än enbart lön och anställningsvillkor.”

Vi intalas här alltså att läget aldrig tidigare varit moget för kontrollfrågorna. Att bristen på inflytande i riksdagen samt den materiella knappheten och sociala otryggheten tidigare gjort arbetarna obenägna att kämpa för något annat än högre lön och socialpolitiska reformer. Först idag har anspråken ökat på ett sätt som gör det möjligt att driva den ”ekonomiska demokratin”. Denna föreställning är naturligtvis lämplig ur ideologisk synvinkel, då den legitimerar socialdemokratins hela hittillsvarande politik som den enda möjliga och som en direkt avspegling av behoven och de omedelbara intressena hos arbetarklassen. I andanom ser vi det socialdemokratiska flaggskeppet långsamt men säkert föra arbetarklassen och folket in i den socialistiska hamnen. Eller som man säger i en aktuell valstudiebroschyr, in i ”ett mjukare

samhälle för ökad trygghet” (SAP 1975).

Denna föreställning måste framstå som en smula underlig utifrån det faktum att kontrollkraven fördes fram med sådan skärpa redan 1920, då arbetarna egentligen inte alls var mogna. Men den ”första perioden” ska kanske ses som en socialdemokratins ”barnsjukdom”?

Man kan alltså också urskilja en annan bild av historien och de olika perioder då kontrollfrågorna har varit aktuella. Det är inte en bild av en rätlinjig utveckling steg för steg, där arbetarklassen fortlöpande nått allt högre anspråksnivåer. Det har i stället rört sig om en klasskamp, där olika ekonomiska, politiska och ideologiska förhållanden föranlett växlingar i styrkeförhållandet mellan arbete och kapital och där kontrollfrågornas aktualitet varit uttryck för en offensiv från arbetarnas sida.

Det nya Socialdemokratiska Vänsterpartiet (SSV) uttalade sin solidaritet med den ryska revolutionen (till skillnad från SAP, som fördömde den). Partiet framförde under intryck av det internationella uppsvinget och situationen i Sverige under parollen ”Fram för den socialistiska republiken” 1918. I aktionsprogrammet för detta mål upptogs också kravet på ”arbetarkontroll” över produktionen.

”Arbetarkontrollen” var något av en hävstång för den ryska revolutionen och ett centralt begrepp för bolsjevikpartiet. I ”Den fackliga rörelsen och fabrikskommittéerna”, ett dokument från den Kommunistiska Internationalens (Komintern) andra kongress 1920, klargörs innebörden i detta begrepp.

Enligt detta dokument ska, under fördjupandet av kapitalismens kris, den mer defensiva kampen för breda ekonomiska dagskrav i fackföreningarna bringas att övergå i den offensiva kampen för arbetarkontroll. Strategin för arbetarkontroll över produktionen förutsätter alltså en akut kris i den kapitalistiska ekonomin, ja snarast en revolutionär situation. Kampen för högre lön ter sig under krisen som allt mer meningslös, då prisstegringarna ändå äter upp alla erövringar. Därmed kan tanken väckas på arbetarnas egen organisering av produktionen. I kampen mot hela den kapitalistiska ekonomins desorganisation kommer vidare arbetarkontrollens specifika organ, fabrikskommittéerna, att tvingas överskrida ramarna för kontrollen av den egna fabriken och göra gemensam sak. Då, till slut, sådana mer omfattande aktioner med säkerhet kommer att framkalla motåtgärder från kapitalisterna och regeringen kan arbetarkontrollen utvecklas till en kamp om hela samhällsmakten.

Under de följande åren blev SSV-SKP emellertid inte den starka politiska kraft man hade medlemsmässiga förutsättningar för vid brytningen. Det antyds av nedåtgående medlemsantal och allt färre riksdagsröster. Därtill bidrog arbetarkampens avmattning, avsaknaden av ideologisk samstämmighet i partiet och den organisatoriska svagheten. Samtidigt stärkte SAP sin position då rösträtten och 8-timmarsdagen drevs igenom. Arbetarkontrollen blev därför mest en propagandistisk fras. Enligt de uppdragna riktlinjerna för arbetarkontrollen förutsattes ju också, som vi sett ovan, en revolutionär situation. Men SSV-SKP bedömde aldrig någon sådan föreligga under de här åren. Av dessa skäl utvecklade partiet aldrig under den ”första perioden” något praktiskt alternativ, i termer av kontroll över produktionen, till SAP:s ”industriella demokrati”.

Jag har nu behandlat den ”första periodens” krav på kontroll över produktionen. Den andra av de tre perioderna kommer jag att ta upp bara i förbigående (främst i kapitel 7), då den aldrig kom att ställa kontrollfrågorna i centrum för arbetarrörelsen på samma sätt som vid de två andra tillfällena.

Innan jag tar itu med den ”tredje perioden”, som inleds med analysen av de ”vilda” strejkerna, ska jag i de följande fyra kapitlen behandla några företeelser med anknytning till arbetarkontroll-

problematiken. Det rör sig i tur och ordning om i vilka samhälleliga lägen kontrollfrågorna aktualiseras (7), om den socialdemokratiska politiken och ideologiseringen kring kontrollfrågorna efter den ”första perioden” (8), om en fortsatt diskussion av förhållandet mellan ekonomisk och politisk kamp (9) och, slutligen, om de skilda uppfattningar och olika handlingslinjer som funnits inom arbetarrörelsen beträffande strejken som stridsmedel (10).

7. ”Offensiv” och ”defensiv” kamp

”De revolutionära partierna måste slutföra skolgången. De hade lärt sig att gå till angrepp. Nu måste man förstå, att denna vetenskap måste kompletteras med vetenskapen om att retirera på ett riktigare sätt. Man måste förstå — och den revolutionära klassen lär sig att förstå genom den egna bittra erfarenheten att man inte kan segra utan att ha lärt sig att både anfalla och retirera riktigt.” (V. I. Lenin: ”Radikalismen — kommunismens barnsjukdom”, V.V. 2:2 s 361.)

”Taktiken ändras i överensstämmelse med ebb och flod. Medan den strategiska planen under revolutionens första etapp (1903 feb. 1917) förblev oförändrad, ändrades taktiken under denna tid flera gånger. Under perioden 1903-1905 var partiets taktik offensiv, ty då befann sig revolutionen i stigande, rörelsen gick uppåt, och taktiken måste utgå från detta faktum. I överensstämmelse med detta var också kampformerna revolutionära, i motsvarighet till den revolutionära flodvågens krav. Lokala politiska strejker, politiska demonstrationer, politisk generalstrejk, bojkott mot duman, uppror, revolutionära kampparoller — det var de kampformer, som under denna period avlöste varandra. I samband med kampformerna förändrades vid denna tid också organisationsformerna. Fabriks- och verkstads-kommittéer, revolutionära bondekommittéer, strejkkommittéer, arbetardeputerades sovjeter, ett mer eller mindre öppet framträdande arbetarparti — det var organisations formerna under denna period.

Under perioden 1907-1912 var partiet tvunget att övergå till reträtttaktiken, ty vid denna tid hade vi nedgång i den revolutionära rörelsen, revolutionens ebb, och taktiken kunde inte undgå att ta hänsyn till detta faktum. I överensstämmelse härmed förändrades kampformerna såväl som också organisationsformerna. I stället för bojkott mot duman — deltagande i duman, i stället för öppna revolutionära aktioner utanför duman — aktioner i duman och arbete inom densamma, i stället för politiska generalstrejker — ekonomiska delstrejker eller helt enkelt stiltje.” (J. Stalin ”Om leninismens grunder” i ”Teori och praktik”, Uddevalla 1967, s. 69-70.)

För att demonstrera ett samband mellan arbetarkampen och kontrollkravens aktualitet har jag använt begreppen ”offensiv” och ”defensiv” kamp. Med ”offensiv” kamp menar jag då att arbetarklassen befinner sig på frammarsch och går till angrepp mot kapitalet och det borgerliga samhället. Med ”defensiv” kamp avser jag en försvarskamp. Min tes är att kontrollkraven aktualiseras i den ”offensiva” kampen. För arbetarrörelsens organisationer är det nödvändigt att göra en sådan lägesbedömning som utgångspunkt för den aktuella taktiken.

Under intryck av den ryska revolutionen befann sig arbetarklassen i hela Europa på frammarsch fram till omkring 1920. Samhällsmakten syntes vara inom räckhåll också i andra länder än i Ryssland. Men i land efter land slogs man tillbaka, och fick nöja sig med mer begränsade framgångar (i Sverige den allmänna rösträtten). Den ”första periodens” krav på industriell demokrati och socialisering (i Sverige) kom just i den begynnande nedgången.

Kampen under 30-talskrisen var defensiv. Arbetarna strejkade för att försvara sig mot lönesänkningar. Och politiskt var det då i stället fascismen och högerkrafterna som var på frammarsch internationellt. I Italien hade arbetarrörelsens vacklan och borgerlighetens reaktion öppnat vägen för fascisternas maktövertagande. I Tyskland stod arbetarrörelsen starkt splittrad, och arbetarklassen var desillusionerad efter flera misslyckade försök att ta makten. Inom stora grupper av mellanskikten och småborgerligheten fanns starka krav på revanchism (efter krigsnederlaget) och en hotande känsla av förestående ruin och proletarisering. Det skapade den

aktivism, som nazismen kunde utnyttja i kampen mot den unga och svaga borgerliga demokratin.

I Sverige blev det den starka socialdemokratin, i allians med Bondeförbundet, och inte högerkrafterna som åtog sig uppgiften att lösa den ekonomiska krisen. Men så var också socialdemokratins perspektiv utpräglat defensivt. Socialismen avlöstes av folkhemsideologin. Och om en arbetarnas kontroll över produktionen var det inte tal. I stället tvingades de radikala arbetarna och kommunisterna hårdhänt att krypa till korset.

Kommunister och andra radikala arbetare gick nämligen i spetsen för omfattande och militanta strejker gentemot lönedepressningen under 30-talskrisen (pappersmassa-, sjöfolks- och byggnadsstrejkerna). Liksom vid tidigare stora strejker som slutat med nederlag (Sundsvallsstrejken 1879, Storstrejken 1909) vidtog efteråt en stark repression från borgerlighetens sida. Så här berättar två gamla kämpar från Ådalen:

”Människorna var passiva. Industrierna rensades på kommunister. Sossarna och arbetsgivarna-kapitalisterna skulle bryta ner SKP och samarbetet satte igång. Människorna tog avstånd från det fackliga och politiska arbetet. Dom hade fått en knäck. På Svanö julen -31 avskedades 32 familjeförsörjare, nyåret -32 fick lika många en avskedslapp.” (Soldan Sjöberg i *Zenit* nr. 19/1970.)

”Det var efter händelserna -31. Vi var farliga och började få för stort inflytande och sossarna började nosa på regeringsmakten. Då blev vårt folk avskedade. Det var ett ganska lyckat försök att trycka ner arbetarklassen. Det fanns socialdemokrater som sa att hade dom haft skjutvapen skulle dom ha skjutit oss. Det pratet gick ganska högt. Jag har hört det med egna öron. Utrensningarna kom julen -31 och nyåret -32. Då fick alla kommunister på Svanö sparken och blev uppsagda från både husrum och arbete. Något sådant har väl aldrig hänt på annat håll. Visserligen var det något liknande i samband med storstrejken då alla fackligt aktiva kickades. Och även innan när man försökte bilda fackföreningar.” (Sigurd Nilsson i *Zenit* nr. 19/1970.)

Kommunisterna hade 1928 felbedömt läget som offensivt, och drivit den s.k. klass-mot-klass-politiken, vilken ledde till en rad stora nederlag (med Tyskland som främsta exempel). Sedan man något senare korrigerat detta och utvecklat den defensiva ”folkfrontspolitiken” (1935) kom en vändpunkt. Denna kan nära nog exakt dateras till tyskarnas nederlag vid Stalingrad 1943.

Sovjetunionen framträdde genom sin seger som den avgörande antifascistiska och demokratiska kraften, liksom kommunistpartierna i de övriga europeiska länderna nu mer öppet och kraftfullt kunde framträda som huvudorganisatörer av oppositionen och motståndskampen. Flera decennier av defensivt läge vändes i offensivt. Också i Sverige växte förtroendet för kommunistpartiet, både i riksdagsval och på det fackliga planet. Även socialdemokratin tog intryck av kristendenserna i den kapitalistiska ekonomin som föregick kriget och den relativa framgången med regleringsekonomi. Detta kom till uttryck i deras Efterkrigsprogram med mer långtgående krav på kontroll över produktionen (jämfört med 30-talets krisprogram). Motiveringen från socialdemokratins sida var dock snarare ”produktionspolitisk” än ”maktpolitisk” (se Schiller 1974, s. 66).

Också SKP antog på sin kongress 1944 Efterkrigsprogrammet som sitt handlingsprogram. Linjen var att driva på SAP, för att på sikt skapa en gemensam kommunistisk och socialdemokratisk arbetarregering. Denna skulle via en radikal reformpolitik (bl.a. socialisering) genomföra den socialistiska samhällsomdaningen. Förutsättningarna var dock annorlunda i Sverige än i de östeuropeiska staterna, varifrån man hämtat sin inspiration. Socialdemokratin var stark, och hade en fast grundad tradition av samarbete i stället för konfrontation gentemot kapitalet. Och SKP hade inte Röda Armens fasta stöd.

SKP:s och de radikala arbetarnas förhoppningar samlades kring metallstrejken 1945, en av de största strejkerna någonsin i Sverige.

Inom verkstadsindustrin hade klyftan mellan löner och vinster blivit speciellt markant under kriget. Missnöjet var stort bland metallarbetarna, vilket stärkte SKP:s positioner inom Metallindustriarbetarförbundet. Efter strandade förhandlingar, där arbetarna krävde 10 öre mer per timme, tvingades den socialdemokratiska förbundsstyrelsen mot sin vilja utlysa strejk. Efter 5 månaders strejk sade fortfarande en majoritet av förbundets medlemmar, vid en tredje omröstning, nej till medlingskommissionens bud. Trots det beslöt förbundsstyrelsen att utnyttja sin vetorätt och skrev under avtalet.

För SKP gällde metallstrejken inte bara att ställa sig i spetsen för ett stort arbetarkollektivs kamp. Man hade tidigare uttalat sig i följande ordalag:

”Om en d två industrier är ute i strejk i vinter, så betyder det att man ringer från socialdemokratiska partiet och frågar om vi inte kan komma över ett slag. Alltså aktioners utlösning är generallinjen för närvarande.”

Man närde förhoppningar om att med det i strejken manifesterade inflytandet i bakfickan av socialdemokratin bli erbjuden en plats i en kommande vänsterregering. Metallstrejken slet effektivt itu alla sådana illusioner om socialdemokratin, illusioner som också föranlett en något vacklande taktik under själva strejken (där man aldrig vågade sig på en konfrontation med den strejkfientliga socialdemokratiska förbundsledningen). Kombinationen av spontanistiskt anammande av metallarbetarnas militans och felbedömning av socialdemokratin bäddade för den traditionella legalistiska taktik som så många gånger tidigare visat sig leda till nederlag. Eftersom kommunisterna åtagit sig ett ansvar genom att ställa sig i spetsen för strejken, fick man nu också ta konsekvenserna av vad som måste betraktas som ett nederlag. Man förlorade snabbt alla sina positioner inom Metall.

Nederlaget i metallstrejken, SAP:s tillbakahållande och klassamarbetsinriktade politik, SKP:s vacklan och ”förtroendeförlust” (många av de övriga europeiska kommunistpartierna intog dock en än mer defensiv hållning). Den begynnande ekonomiska blomstringen under efterkrigstiden. Allt detta bidrog till att kraven på kontroll över produktionen kom att uttryckas på ett annat och mindre långtgående sätt än under den ”första perioden”. Paradoxalt nog var det kanske just därför som de ”påtagliga resultaten” denna gång blev mer omfattande. SAF hade nu inte samma anledning att se företagsnämnderna som ett led i en socialistisk strategi från socialdemokratin sida. Därför kunde det lagförslag om driftsnämnder som borgerligheten av ideologiska skäl avvisat i riksdagen 1924 genomföras som fritt avtal mellan LO och SAF — ett av de många ”samarbetsavtalen” i Huvudavtalets (Saltsjöbadsavtalet 1938) hägn.

Man ska därvid lägga märke till att företagsnämndsavtalet var nära nog det enda konkreta resultatet av Efterkrigsprogrammets tankegångar om ”ekonomisk demokrati” och ”ökat inflytande över produktionens ledning”. I grunden var företagsnämnderna också snarast korporativa strukturer (samarbetsorgan mellan företagsledningen och arbetarna). Liksom de under senare år med stor iver av arbetsköparna initierade samrådsorganen för de tanken tillbaka till liberalernas tidiga idéer om korporativa fackföreningar. (se s. 29) Det kan inte ses som någon utveckling av arbetarklassens organisering för kontroll över produktionen. Snarare är de ett första steg mot att sprida den på det centrala planet (SAF, LO, staten) redan blomstrande korporatismen till basplanet.

USA undgick krigets förstörelse och kom att stå som världens starkaste makt, militärt och ekonomiskt, vid krigsslutet. I Trumandoktrinen 1947 uttrycktes USA:s styrkepolitiska ambitioner och roll som världspolis. Med bildandet av NATO 1949 kunde det för denna uppgift nödvändiga nätet av militära baser byggas ut. Marshallplanens ekonomiska stöd hjälpte den västeuropeiska borgerligheten att återvinna det politiska initiativ den delvis berövats under den antifascistiska kampen. Också Sverige anslöt sig till Marshallplanen och inlemmades, speciellt fr.o.m.

kommunisternas maktövertagande i Tjeckoslovakien 1948, i det ”kalla krigets” strategi. Den svenska kapitalismen fick, inte minst genom sin intakta produktionsapparat, en gynnad position på den internationella marknaden: genom goda avsättningsmarknader för svensk exportindustri och obetydlig konkurrens för den inhemska marknaden blev Sveriges ekonomi mycket expansiv omedelbart efter kriget.

Det rörde sig om nästan två decennier av ”goda år” beträffande den enskilde arbetarens materiella standard. Men samtidigt om en för arbetarrörelsen katastrofal period av uppsplittring och förborgerligande, och motsvarande förlust av sammanhållning och medvetenhet. Socialism och kommunism blev i det närmaste lika fula ord i den blomstrande välfärdens Sverige.

Mot slutet av 60-talet, den ”tredje periodens” krav på kontroll över produktionen, kom en ny offensiv. Vietnamkriget och kulturrevolutionen i Kina stärkte de socialistiska krafterna i världen. Arbetarkampen intensifierades i Frankrike, Italien, Spanien och England (för att ta några framträdande exempel).

Sverige skakades av LKAB-strejken och andra ”vilda” strejker. Kraven på ”företagsdemokrati” och ökad ”makt” växte sig starka inom det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen.

Kontrollkraven har alltså aktualiserats, och drivits av arbetarrörelsens organisationer, under perioder av offensiv arbetarkamp och uppsving för de ”socialistiska krafterna”. Ja, att kontrollkraven artikuleras förefaller vara ett viktigt kännetecken på att en sådan offensiv föreligger.

8. ”Men mera konkret har vi inte... formulerat något annat mål än vinstmaximering för kapitalägarna...”

”Det gamla produktionssättet måste därför omvälvas från grunden, i synnerhet måste arbetsdelningen försvinna. I dess ställe måste komma en organisation där ingen enskild individ kan vältra över sin andel av det produktiva arbetet, denna naturliga förutsättning för den mänskliga existensen, på andra; där det produktiva arbetet i stället för ett medel till förslavande blir ett medel för människornas befrielse genom att ge varje individ tillfälle att utbilda och utöva alla sina kroppsliga och andliga färdigheter i alla riktningar.” (Engels)

Arbetarmakten är därför inte säkrad förrän arbetsdelningen är tillbakaträngd på viktiga punkter, framför allt delningen mellan manuellt och intellektuellt arbete. Så länge arbetsdelningsrelationerna dominerar samhället finns det ständig risk för att utvecklingen vänds och går tillbaka till ett klassamhälle, där produktionen kontrolleras och tas om hand av ett fåtal.

Alla de skikt som är skilda från det manuella arbetet i den materiella produktionen har en ständig benägenhet att förborgerligas, att utvecklas till nya arbetarförtryckare. Vad har hänt med den gamla arbetarrörelsens ledare? Kommunalpampar, fackpampar, byrådirektörer — vad har de gemensamt med arbetarna? Inte mycket. Hur skulle de kunna ha det, när de inte längre har känning av arbetarklassens villkor, utan lever under privilegierade förhållanden i en helt annan social miljö?

Mest avgörande är kampen mot arbetsdelningen i produktionen. Det räcker inte med att arbetarna kontrollerar produktionen genom att välja arbetsledare, ingenjörer, företagsledning o.s.v. Ty det kan man ju göra mer eller mindre passivt och utestängd från det verkliga tekniskt-materiella behärskandet av produktionen. Vad vi kämpar för är inte arbetarkontroll utan arbetarmakt.” (ur Förbundet Kommunisters ”Grundsatser” s. 80.)

Jag har i den här framställningen strävat efter att behandla socialdemokratin seriöst. Det innebär exempelvis att återge partiets uttryckta förhoppningar och uppställda mål beträffande socialismen, för att så skärskåda och diskutera deras verklighetsförankring och det sätt på vilket man drivit dem. I de följande två kapitlen ska jag diskutera utvecklingen av den socialdemok-

ratiska ideologin kring den ”industriella demokratin”.

Att socialisera industrin och införa en arbetarförvaltning av de sålunda statsägda företagen genom ”industriell demokrati” visade sig alltså redan i början av 20-talet vara en oframkomlig väg till socialismen. Det innebar dock inte att allt tänkande om övergången till socialismen försvann, trots att det i.o.m. regeringstillträdet 1932 trädde fram en ny generation socialdemokrater, mer intresserade av att förvalta och reformera det bestående samhället än av att syssla med socialistiska ”utopier”. Inte minst måste partiledningen ta hänsyn till den radikala vänster som framför allt samlades kring Albin Ström i Göteborg, Zeth Höglund i Stockholm och Ivar Vennerström i Ådalen (vilka alla hade återvänt till SAP från SSV/SKP). Jag har här tyvärr inte möjlighet att gå in på den strid som ligger bakom den förändring som 30-talet bar med sig. Sedan den radikala oppositionen slagits tillbaka mot mitten av 30-talet (Albin Ström uteslöts 1934) ljuder Ernst Wigforss mer ”klassiska reformism” mest som ett svagt rop i öknen. Men låt oss nu lite närmare gå in på hur man själv motiverar och ser på den här utvecklingen från socialdemokratiskt håll.

Under 20-talet visade de stora konflikterna i fråga om löner och arbetsvillkor en sjunkande tendens. I stället förekom ett stort antal ”vilda” strejker av skilda slag. I maj 1928 genomdrev regeringen Ekman mot dessa de s.k. kollektivavtalslagarna, av arbetarna kallade ”tukthuslagarna”. En fortsättning på borgerlighetens offensiv var ”kosackvalet” i september, då den borgerliga propagandan drog socialdemokrater och kommunister över en kam. De goda ekonomiska konjunkturerna gynnade emellertid arbetarna på det fackliga planet, och kollektivavtalslagarna kunde inte förhindra Pappers och Gruv att under året genomdriva 3 respektive 7 månader långa och relativt framgångsrika strejker. Den nya regeringen Lindman prövade därför en ny och mjukare taktik, vilken framför allt kom till uttryck i ”arbetsfredskonferensen” i november 1928 (inspirerad av engelsmannen Sir Alfred Monds idéer, ”mordismen”). Inför denna konferens, en förelöpare till Saltsjöbaden tio år senare, utfärdade SKP följande riktlinjer:

”Gentemot de reformistiska ledarnas och finanskapitalets enhetsfront i mondismens tecken måste skapas en proletariats revolutionära enhetsfront till kamp för förbättringar av arbetslönerna, för kortare arbetstid, längre semester, o. s. v. vilken kamp med naturnödvändighet även riktas mot tvångslagen och mot allt samarbete med arbetsköparna. (Linderot 1972, s. 16.)

När den ekonomiska krisen sen kom, hårdnade läget. Sålunda beslöt LO-kongressen 1931, mot sekretariatets vilja, att dra tillbaka arbetarrepresentanterna från Arbetsfredskommittén.

Branting kritiserade bolsjevikerna för subjektivism, för att de i oktoberrevolutionen på ett ödesdigert sätt sökte föregå den objektiva utvecklingen:

”Hela utvecklingstanken i socialismen bortfaller i bolsjevismen... Arbetarklassen måste vänja sig vid organisation och självstyre, om den ska kunna bli en duglig medarbetare i ett socialistiskt samhälle.” (Branting 1970, s. 122.)

Brantings tankegång var att den mogna kapitalismen, den starkt koncentrerade ekonomin, utgjorde en nödvändig förutsättning för socialismen. Vidare att arbetarna under en lång period av kapitalism och borgerlig demokrati genom sin egen organisering måste ”höja sig till organisatorisk, intellektuell och moralisk överlägsenhet över sina motståndare” (Lindhagen 1974, s. 180). Samma syn återfinns vi hos Wigforss, när han exempelvis påstår att:

”För en reformistisk socialdemokrati har det aldrig varit en främmande tanke att den samhällsomvandling man eftersträfvade kunde främjas av en politik som ökade effektiviteten inom det enskilda näringslivet. Kapitalismens utveckling skulle ju skapa förutsättningar för en socialistisk omvandling, och att påskynda en sådan utveckling var ett socialistiskt intresse, om utvecklingen kunde förenas med en höjning av arbetarnas levnadsstandard, ett stärkande av deras organisationer, över huvud taget göra

dem alltmer skickade att bli bärare av en ny samhällsordning.” (Citerat från Svenning 1972, s. 39.)

Det problem som här ställs, eller har kommit att ställas genom den fortsatta historiska utvecklingen, är hur strävan att öka effektiviteten i ett kapitalistiskt näringsliv ska kunna förenas med ett stärkande av arbetarklassens medvetenhet och organisering. För som jag ska visa i analysen av den ”tredje perioden” (”strukturomvandlingens” skede från början av 60-talet) tenderar en ökad effektivitet på ”kapitalets villkor” att i stället försvaga arbetarklassen. Frågan är om det under kapitalismen finns någon annan form av ökad effektivitet som i stället stärker arbetarna?

Under den ”första perioden” såg man från socialdemokratiskt håll, som jag antytt ovan, just den industriella demokratin som en viktig och hoppningivande del av lösningen på detta problem. Så här skrev man exempelvis i en resolution från den skandinaviska arbetarekongressen i Köpenhamn 1920:

”Det är socialdemokratiens uppgift att erövra den politiska och ekonomiska makten i syfte att göra produktionsmedlen till hela folkets egendom och socialisera produktionen.”

”Som en förberedelse härav kan arbetarnas ökade inflytande på företagets ledning vara nyttig och nödvändig, på samma gång som den kommer att motverka faran för byråkratism i den nuvarande statliga, kommunala och privata stordriften. Den medbestämmanderätt i fråga om arbetsvillkoren, som redan genom fackföreningarnas inflytande är uppnådd, bör successivt utvidgas till medbestämmanderätt i själva verksamheten, varvid arbetarna vinna insikt i dess ledning, få ökat intresse för dess utveckling samt stärkt ansvarskänsla, liksom insikt i räkenskaperna skall underlätta i ständigt högre grad dem att tillförsäkra sig utbytet av sitt arbete, vilket i sin tur ökar arbetsglädjen och ansvarskänslan.” (Lindhagen 1974, s. 182-183.)

Är då, för att återknyta till en senare socialdemokratisk föreställning om arbetarklassens ”mognad” (den ”ekonomiska demokratin” ideologi som jag berört ovan), den svenska arbetarklassen idag (1976) mer ”mogen” att ta över makten än den var 1920? Den formella ”bildningen” är måhända idag större än den var 1920, liksom kanske anspråken har ökat. Men är dessa faktorer avgörande för arbetarkontrollens och socialismens förverkligande? Var inte sammanhållningen, kampberedskapen och den klassmässiga och ideologiska medvetenheten större 1920? Och betyder dessa faktorer inte mer?

Man säger att ”kunskap är makt”, och det ligger nog en del i det (se ”Grundsatser” här ovan). Men kunskap är alls inte neutral eller opolitisk. Olika samhällsklasser har inte intresse av samma kunskap. Det är oundgängligt för en samhällsklass att inneha statsmakten för att man i samhälls- lig skala ska kunna utnyttja kunskap för sina sociala och politiska ändamål. Det är ingen slump att arbetsköparna alltid framställt ”företagsdemokratin” som en utbildningsfråga, medan radikala arbetare framhållit makten som det primära.

Den industriella demokratin kom på 20-talet aldrig in som lösningen på problemet om hur arbetarna samtidigt skulle effektivisera ekonomin och stärka de egna positionerna. Den försvann i stället nelt från dagordningen, vilket kan illustreras med följande reflexion av Tage Erlander (i en propagandabroschyr från ”tredje perioden”):

”Det har kanske varit den hittillsvarande vagheten i målsättningen för den industriella demokratin som betingat de till nu begränsade resultaten på detta område. Arbetarrörelsen har främst motiverat en demokratisering av produktionen med principiella hänvisningar till mål om rättfärdighet och frihet. Men mera konkret har vi inte, som jag sagt tidigare, formulerat något annat mål än vinstmaximering för kapitalägarna — som ett medel för arbetarrörelsen att ta ut maximala resurser åt löntagarna och samhället.” (Erlander 1971, s. 110.)

Efter bakslaget för politiken med socialisering och industriell demokrati och efter det ”tomma decenniet” är det just denna ekonomiska politik — profitmaximering för kapitalägarna med motivet att ta ut maximala resurser åt löntagarna och samhället, alltså en inriktning på fördelningsfrågorna i stället för på kontrollfrågorna — som den socialdemokratiska regeringen drivit (möjligen med en parentes satt kring Efterkrigsprogrammets ambitioner). Detta har, hävdar många av dagens socialdemokrater, skapat det ”starka samhälle” som idag är förmöget att ta itu med kontrollfrågorna (den ”ekonomiska demokratin”). Men som jag ska visa har denna utveckling också medfört en stark splittring, social isolering och otrygghet för arbetarna.

De sentida socialdemokratiska författarna Jan Lindhagens och Macke Nilssons beskrivning av den här utvecklingen är inte utan poäng. De menar i sin bok ”Hotet mot arbetarrörelsen” att SAP och fackföreningsrörelsen, i sin kamp att ge arbetarklassen den samhälleliga makten, formerade de svenska arbetarna till en i Marx' mening ”klass för sig” — en först genom den ekonomiska och politiska organiseringen förenhetligad och medveten social och politisk kraft. Men i varaktig regeringsställning fr.o.m. 30-talet har man accepterat klyvningen mellan ekonomi och politik, undvikit en avgörande konfrontation med storborgerligheten och därmed bevarat ”marknadskrafternas fria spel”. Därför är arbetarna på väg att återigen bli en ”klass i sig” grupper som lever under gemensamma villkor men riskerar att förlora organisationen och medvetenheten.

9. Klyvningen mellan ekonomi och politik

”Det har väl att göra med reformismens svaghet: man kan inte i ett samhälle där de avgörande produktionsmedlen och stora delar av maktpapparatens ligger i händer man saknar kontroll över, genomföra en politik som till sin riktning hotar det samhället. Vi kan delvis se detsamma med ATP-reformen, den del av reformen, som skulle kunna ha en utmanande funktion mot kapitalismen, den tvingades man, i alla fall inledningsvis, att ge upp. Det är reformismens dilemma.” (Olle Svenning i Ord&Bild nr. 7/72 s. 370.)

Den ”klyvning mellan ekonomi och politik” som Lindhagen-Nilsson talar om har alltid varit en viktig fråga inom arbetarrörelsen.

1902 skrev Lenin en bok, ”Vad bör göras?”, som senare blivit något av en ”bibel” för den internationella kommunistiska rörelsen. Boken var en kritik av en strömning inom den dåvarande ryska arbetarrörelsen som Lenin benämner ”ekonomismen”. Ekonomisternas tes var att socialdemokratin (”kommunister” fanns vid denna tid inte som partibeteckning) enbart eller åtminstone huvudsakligen bör inrikta sig på den ekonomiska kampen, strejkkampen på arbetsplatserna. Genom att underblåsa arbetarnas omedelbara kamp för högre löner och förbättrade arbetsförhållanden skulle enligt dessa ekonomier kampen och medvetenheten närmast av sig själv växa. Så småningom, när läget var moget, kunde kampen kulminera i ett samhälleligt maktövertagande. I kampen mot tsarväldet, och i det ännu halvfeodala ryska samhället, kunde man överlämna ledningen för den politiska kampen, kampen för rösträtt och borgerlig demokrati, till liberalerna och de andra representanterna för den demokratiska borgerligheten.

Tanken bakom detta var dels att arbetarna enbart kan sättas i rörelse för omedelbara ekonomiska krav. Dels att arbetarklassens maktövertagande och socialismen först var möjlig efter en period av kapitalistisk och borgerligt demokratisk utveckling. Och att det är borgerlighetens historiska uppgift att driva fram denna kapitalistiska utveckling.

Bortsett från de alltför uppenbara skillnaderna återfanns vissa av dessa tankegångar, som jag visat, i den svenska socialdemokratin. Brantings kritik av den ryska revolutionen sammanföll också i allt väsentligt med synen nos mensjevikerna, som senare kom att organisera den

ekonomistiska strömningen inom den ryska socialdemokratin.

Lenins invändning mot ekonomisterna var att den ekonomiska kampen klarar arbetarklassen utmärkt väl den politiska socialdemokratin förutan (som i exempelvis England). Socialdemokratins uppgift är därför i stället att förenhetliga arbetarnas ekonomiska och politiska kamp till en helhetlig klasskamp, inriktad på hela samhällsmakten. I denna den ”proletära revolutionens epok” gällde detta alla länder. I det halvfeodala Ryssland därför att den nationella borgerligheten var för svag kapitalismen i Ryssland var huvudsakligen dominerad av utländskt kapital — för att driva fram en progressiv kapitalistisk ekonomi och en stabil borgerlig demokrati. I Europas ekonomiskt mer utvecklade stater — sådana som Tyskland och England därför att borgerligheten där redan i huvudsak fullgjort sin historiska uppgift. Inte i något av dessa samhällen kan socialdemokratin, enligt Lenin, acceptera en separering av den ekonomiska och politiska kampen med liberalerna i ledningen för den senare.

Medlet för att förenhetliga arbetarnas klasskamp och ställa arbetarklassen i ledningen för samhällsomvälvningen var enligt Lenin ett kampdugligt och teoretiskt avancerat kaderparti och dess allsidiga politiska propaganda. Detta för att utveckla klassens kamp, medvetenhet och organisering självständigt i förhållande till borgerligheten och dess institutioner.

En del kommunister hävdar felaktigt att den svenska arbetarrörelsen, dominerad av socialdemokratin, sökte separera den ekonomiska och politiska kampen från varandra. Tvärtom är ju enheten mellan fackföreningsrörelsen och den politiska socialdemokratin ett specifikt drag i den svenska arbetarrörelsen. Vad man däremot kan hävda är att den svenska socialdemokratin tidigt förenade den ekonomiska och politiska kampen (och organiseringen) inom en reformistisk helhet, som i sina konsekvenser ledde just till den ”klyvnad mellan ekonomi och politik” som Lindhagen-Nilsson talar om.

Detta hänger samman med den åtskillnad mellan ekonomi och politik som kännetecknar det kapitalistiska samhället. I detta återfinns vi nämligen ekonomins avgörande drivkrafter utanför parlament och stat, centrat för samhällets institutionaliserade politiska kraftspel. Och det är dessutom så att ekonomin ger bestämda ramar för exempelvis parlamentets verksamhetsmöjligheter, d.v.s. att ekonomin intar en överordnad roll visavi politiken i den kapitalistiska helheten. Detta förhållande, som också kan sägas vara utgångspunkten för ett principiellt ”reformistiskt dilemma”, beskrevs för några år sedan av låginkomstutredningens forskare på följande (något krångliga) sätt:

”Om alla deltar i den representativa demokratins beslutsprocesser och allas intressen därmed blir artikulerade kommer i vår typ av samhälle de politiska besluten, som består i avvägningen mellan intressen, oundvikligen att influeras av fördelningen i vårt samhälle av sådana resurser som icke har inkluderats i begreppet politiska resurser, då de är illegitima i termer av den representativa demokratins teori. Intresseavvägningen i form av politiska beslut blir skev om den som har att fatta besluten vet att några av dem som argumenterar har en pistol gömd bakom ryggen...

Men intresseavvägningen kan bli lika skev om den som fattar besluten ständigt måste vara medveten om att några av dem som argumenterar har den ekonomiska makten över produktionsmedlen gömd bakom ryggen. Makten får genom den oerhörda skillnaden i förmögenhet mellan ett fåtal finansgrupper och folkets stora massa ett andra ansikte, som är osynligt för dem som mäter medborgarnas deltagande i den representativa demokratins beslutsprocesser...! (citerat från Kronlund 1973, s. 74- 75 .)

En välkänd socialdemokrat på vänsterkanten, Ollie Svenning, har beskrivit samma förhållande på följande sätt:

”Det har väl att göra med reformismens svaghet: man kan inte i ett samhälle där de avgörande produktionsmedlen och stora delar av maktapparaten ligger i händer man saknar kontroll över, genomföra en

politik som till sin riktning hotar det samhället. Vi kan delvis se detsamma med ATP-reformen, den del av reformen, som skulle kunna ha en utmanande funktion mot kapitalismen, den tvingades man, i alla fall inledningsvis, att ge upp. Det är reformismens dilemma.” (Ord&Bild nr. 7/72 s. 370.)

Den klyvning Lindhagen—Nilsson pekar på ska alltså ses som resultat av en bestämd politik, en samarbetsinriktad reformism, tillämpad på ett bestämt samhälle, kapitalismen. Den finns också klart uttryckt i socialdemokratins tidigare politik, där arbetarnas direkta ekonomiska kamp hålls tillbaka till förmån för kompromissuppgörelser i riksdagen. Klyvningen blir bara mer tydlig i samband med det varaktiga regeringsinnehavet, och får från denna tidpunkt också mer ödesdigra effekter på arbetarnas kamp, medvetenhet och organisering. Den formering av arbetarna i Sverige till en ”klass för sig” före 1930, som Lindhagen—Nilsson talar om, vill jag därför inte se som en produkt av socialdemokratins politik som sådan. Snarare är det ett samhälle präglad av skarpa klassmotsättningar som drivit fram denna organisering av den svenska arbetarklassen.

I demokratiseringen av arbetslivet ser de båda författarna hoppfulla tecken på en ny socialdemokratisk strävan att förena politik och ekonomi. Enligt min mening kommer dock den gamla frågan om samarbete eller konfrontation med borgerligheten att kvarstå också på detta område. Detta återkommer jag till.

Det socialdemokratiska regeringstillträdet 1932 inledde på många sätt ett nytt utvecklingskede. Detta har, speciellt under efterkrigstiden, präglats av en stark ekonomisk koncentrations process, (underlättad av den ”solidariska lönepolitiken”). Likaså en stark facklig centralisering (som förutsättning för den ”solidariska lönepolitiken”). Samt frånvaro av strejker (med undantag av metallstrejken 1945). Under den senare delen av perioden blir facket alltmer ”dom”, medan samarbetspolitiken blomstrar och Sverige blir världsberömt som ”arbetsfredens” och välfärdens hemland. Perioden avlöstes av LKAB-strejken, vilken i ett slag återinförde och förnyade arbetarkampen som en central faktor i den samhälleliga utvecklingsprocessen. Det ger oss anledning att lite utförligare diskutera strejkernas roll i den svenska arbetarklassens strävan att formera sig till en social kraft.

10. Några historiska erfarenheter av strejkrörelsen i Sverige

”Varje strejk påminner kapitalisterna om att det är arbetarna och inte de själva som är de verkliga herrarna — arbetarna som allt högljuddare förkunnar sina rättigheter. Varje strejk påminner arbetarna om att deras situation inte är hopplös, att de inte är ensamma... Varje strejk väcker med stor kraft tankarna på socialismen hos arbetarna — tankar om hela arbetarklassens kamp för frigörelse från kapitalets förtryck... En strejk lär arbetarna att förstå vari arbetsgivarnas och arbetarnas styrka består; den lär dem att tänka inte bara på sin egen arbetsgivare och sina närmaste arbetskamrater, utan på alla arbetsgivare, hela klassen av kapitalister och hela klassen av arbetare... Strejker lär arbetarna att tänka på hela arbetarklassens kamp mot hela klassen av fabriksägare och mot den despotiska polisregeringen. Detta är skälet till att socialisterna kallar strejker ”en krigsskola”, en skola i vilken arbetarna lär sig föra krig mot sina fiender... En krigsskola är emellertid inte kriget självt.” (Lenin ”Om strejker”, citerat från ”Lenins partiuppfattning”, Göteborg 1974, s. 49-50.)

”Därmed hade storstrejken blivit verklighet och 300.000 svenska arbetare följde parollen. Nu började en kamp som åtminstone för den närmaste tiden satte djupa spår i svenskt samhällsliv och som för min egen del utgör ett av mina ljusaste och skönaste minnen ur 40 års aktivt medlemskap inom rörelsen. Jag har ofta svårt att förstå, att minnet av denna strid så hastigt kunde förblekna, då ju de svenska arbetarna i stället med stolthet bort minnas dessa veckor när de kämpade sida vid sida och svalt sig fram på ett oerhört lågt understöd, för att i gemensam kamp tillbakavisa fiendens angrepp på deras föreningsrätt. Att den kampen kunde glömmas så fort beror väl främst på den socialdemokratiska ledningens reformistiska inställning vilket gjorde, att den själv blott kort tid efter strejken gjorde allt

för att arbetarna skulle förgäta detta minne.” (Från A. J. Smålans ”Vandringar och strider”, citerat från Bäckström 1963,2 s. 153.)

”Konferensen har visat att strejken är ett av de mest levande kampmedlen för de socialistiska mål som arbetarklassen strävar mot.” (Från en resolution, antagen av Arbetarkonferensen i Uppsala den 4-5 dec. 1971. Konferensen finns dokumenterad i skriften ”Strejk”, Uppsala 1972.)

För socialdemokratin är strejken ett irrationellt medel för att lösa de samhälleliga problemen, ett störande av samhällslugnet och ett sidospår på den parlamentariska vägen. Strejker försvårar samarbetet med borgerlighet och kapital, de skärper på ett onödigt sätt motsättningarna, försämrar den nationella ekonomin och skapar elände för arbetarna. Strejker får därför inte bli framgångsrika och mana till efterföljd. Speciellt otillåtna har strejker blivit efter socialdemokratiens regeringstillträde 1932, eftersom de försvårar regeringens ekonomiska politik. Positiva kan bara partiella strejker vara, och då som ”signal” på starka sociala orättvisor och pådrivare av sociala reformer genom riksdag och fackliga förhandlingar.

För revolutionära kommunister är strejken en rättfärdig och rationell metod att lösa sociala konflikter under kapitalismen. Strejker ska vidare ses som en ”skola i krig” — de exponerar klassmotsättningarna, är en utgångspunkt för att skapa en klassmässig och kommunistisk medvetenhet och de verkar mobiliserande och organiserande på arbetarna. Strejker har som sin förlängning det revolutionära upproret, arbetarklassens maktövertagande (jag talar här alltså om en ”historisk tendens”).

Så långt om de principiella utgångspunkterna. En annan sak är hur en enskild, historiskt förekommande strejk fungerar för ett arbetarkollektiv eller hela klassen. Den svenska arbetarrörelsens historia uppvisar mångfaldiga exempel — Sundsvallsstrejken 1879, Storstrejken 1909, strejkerna under 30-talskrisen, metallstrejken 1945 — där strejken inneburit stora bakslag för arbetarna, lett till nederlag med desillusionering och desorganisation för arbetarklassen som följd. Vid dessa tillfällen har arbetarnas ambitioner tillbakavisats, och den öppna kampen avstannat för åtskillig tid.

Socialdemokratin har tagit detta till intäkt för sin tes att strejker inte lönar sig. Mot detta vill jag rikta några invändningar.

Som vi har sett förekom strejker ymnigt i Sverige ända från arbetarrörelsens uppkomst och fram till mitten av 30-talet. De var ett nödvändigt och skarpt vapen för att förbättra arbetarnas situation. Ur strejkerna växte också arbetarnas ekonomiska organisering, strejkerna är förbundna med vad exempelvis Lindhagen-Nilsson beskrivit som formeringen av de svenska arbetarna till en ”klass för sig”.

Man kan heller inte fränkänna socialdemokratin ett ansvar för nederlagen i de nämnda stora strejkerna. Jag har visat hur socialdemokrater i förbundsledningar och LO ställt sig negativa till strejkerna, och medverkat till att göra dem kraftlösa. Detta inte av ond avsikt eller för att de inte velat arbetarnas bästa, utan just för att strejker varit irrationella medel i deras strategi för samhällelig förändring.

Storstrejken 1909 har ibland kallats ”de korslagda armarnas revolution”, och det är ett målade uttryck för såväl den kraftansamling och de stora förväntningar som låg under strejken, som för den centralisering till LO-ledningen och ”återhållna aktivitet” i basen som präglade strejken. Inom den vid tillfället enväldiga LO-ledningen var man motståndare till strejken, och såg den till stor del som en nödvändig eftergift för stämningarna bland arbetarna och ett medel för att kväsa de radikala arbetarna.

Under 30-talsstrejkerna var oppositionen självständigt organiserad, och kunde därför på ett annat

sätt framträda som ett alternativ till den socialdemokratiska återhållsamhetslinjen i LO och förbundsledningarna. Men även om tidigare och alltjämt levande kamptraditioner och det betryckta ekonomiska läget gav underlag för en radikalare och mer stridbar facklig politik än socialdemokratiens stod oppositionen relativt svag, splittrad som den var mellan två rivaliserande och relativt små kommunistpartier.

SKP hade nämligen splittrats 1929 i en Kominternansluten (med Hugo Sillén som partiordförande) och en mer vänstersocialistisk del (med Karl Kilbom som ordförande). ”Sillénarna” arbetade i enlighet med Kominterns ”klass-mot-klass”-politik, enligt vilken socialdemokratin (socialfascismen) var den taktiska huvudfienden i den aktuella kapitalistiska krisen och där man öppet bröt mot den fackliga legalismen (tog initiativet till ”vilda” strejker mot förbundsledningens vilja). ”Kilbomarna”, däremot, intog en mer försonlig hållning gentemot socialdemokratin och stod bestämt fast vid den fackliga legalismen (man tog exempelvis skarpt avstånd från ”vilda” strejker).

Socialdemokratin motarbetade strejkerna. Efter regeringstillträdet 1932 kunde man också hänvisa till att strejkerna saboterade regeringens nya ekonomiska politik, arbetarrörelsens eget försök att lösa den stora överhängande frågan om arbetslösheten. För de som inte trodde eller hoppades intensivt på revolution måste det i det skedet ha legat nära till hands att knyta sina förhoppningar till ”arbetarregeringens” ekonomiska politik, och i konsekvens därmed lägga ned eller avstå från strejkvapnet.

Under en tioårsperiod, mellan byggnadsarbetarstrejken 1933-34 och metallstrejken 1945, upphörde arbetarnas strejkkamp nära nog fullständigt. En anledning därtill var sannolikt att krispolitiken infriade vissa av de förhoppningar som ställts på den, må vara med hjälp av stora leveranser till det krigsrustande Tyskland. Kommunistpartiet förändrade vidare sin politik och slog in på en mer klassförsonande linje, (folkfrontspolitiken) där strejker inte längre var ett så användbart medel. I detta läge kunde regeringen och fackföreningsrörelsen driva igenom Huvudavtalet och LO:s nya stadgar, vilket i sin tur ytterligare måste ha verkat återhållande på strejkaktiviteten.

Kriget anhopade som en följd av försämrade ekonomiska förhållanden ett allt starkare missnöje, och kan samtidigt antas ha befordrat en ny självkänsla bland arbetarna — landets värn. Förtroendet för SKP ökade också språngartat mot slutet av kriget, både som en följd av Sovjets krigsframgångar och partiets egen roll som den enda politiska oppositionen. Och SKP förändrade sin politik i en mer aktivistisk riktning. Dessa utvecklingstendenser utmynnade i metallstrejken 1945.

SKP närde av allt, att döma förhoppningar om att få med sig socialdemokratin i en offensiv för arbetarrörelsen. Efterkrigsprogrammet och stämningarna bland arbetarna gav underlag för det. Men man misstog sig. Striden och aktiviteten under strejken kom därför mest att rikta sig inåt, bli en uppgörelse mellan kommunister och socialdemokrater. Därmed lamslogs till en del de mobiliserande mekanismerna i kampen mot arbetsköparna. Exempelvis skrev förbundets tidning, Metallarbetaren, väldigt lite om själva strejken och ägnade i stället sin uppmärksamhet åt de strejkandes fritidssysselsättningar (fiske m.m.). Visserligen hade kommunisterna länge greppet om själva förhandlingsdelegationen, men strejkens organisering i övrigt leddes av den socialdemokratiska förbundsstyrelsen.

Metallstrejken var ett nederlag. SAP utnyttjade nederlagets missmod och desillusionering till att driva en hård propagandakampanj gentemot kommunismen. Så här tjockt kunde exempelvis Metalls styrelse breda på i en värdering av strejken:

”Kanske frågar någon: hur är det möjligt att föra tiotusentals människor bakom ljuset, att förmå dem att handla stick i stäv med deras mest elementära intressen? En sådan fråga borde i vår tid vara överflödigt,

när vi nyligen upplevt, att det varit möjligt att föra ett helt folk på 70-80 miljoner människor bakom ljuset och vidare till rena fördärvet. Svaret på frågan — hur är det möjligt? — är givet: genom en förljugen propaganda, genom undanhållande eller förvanskning av viktiga och avgörande fakta, genom att utlova guld och gröna skogar, genom ett medvetet odlande av önsketänkande, genom systematiskt misstänkliggörande av dem som förordade ett ansvarsfullt uppträdande och beaktande även av sådana realiteter, som icke tilltala de egna önskingarna, genom propaganda, propaganda och åter propaganda. De metoderna har kommunisterna hänsynslöst använt sig av sedan de bestämde sig för att utse medlemmarna i landets största fackförbund till politiska brickor i kommunisternas spel för att nå den maktställning i svenskt samhällsliv, som hittills genom arbetarnas sunda reaktion mot en ansvarslös löftes- och demonstrationspolitik förvägrats dem.” (Metall 1945, s. 135.)

Metallare köar för att göra sin åsikt hörd vid en av de stora omröstningar som företogs under konflikten.

Efter 1945 har SKP heller aldrig uppnått samma styrkeposition inom Metall. Troligen har dock detta, liksom den då inledda långa perioden av ”arbetsfred”, mer berott på den under efterkrigsåren rådande situationen av ekonomisk blomstring än på kommunisternas agerande under strejken. Socialdemokratins traditionella försök att likställa nazister och kommunister, som framgår av citatet ovan, kan ju knappast ha väckt så stor genklang hos de ”lurade” metallarbetarna.

Under efterkrigstidens goda ekonomiska konjunkturer kunde fackföreningsrörelsen ständigt driva igenom löneförhöjningar, och arbetarnas egen aktivitet kom mer att ta sig individuella (den av arbetsköparna och facket häcklade ”Hopp-Jerkan”) än kollektiva uttryck. Det är nu, paradoxalt nog i ”goda tider”, grunden läggs för en katastrofal splittring och individualisering av den svenska arbetarklassen. Nu avväpnas arbetarna, för att i den så småningom kommande ”strukturomvandlingens” kärvare klimat i hög utsträckning stå ensamma och blottade inför kapitalets övergrepp.

Författaren Kurt Salomonsson har i en romansvit gett oss en isande bild av denna tids arbetarsverige. Arbetarklassen stod helt ideologiskt demobiliserad. En industriarbetare var inte värd någonting. Den enda skönjbara vägen till frigörelse var att ”stiga upp ur sin klass” — studera eller på annat sätt skaffa sig ett bättre värderat arbete. Det var en tid då klasskänslan tog sig uttryck i en stark ”intolerans” gentemot de som sökte lämna sin klass. Facket var en sådan karriärväg, och för de som inte gick denna väg blev facket allt mer något yttre, ”dom” något som hade sin materiella motsvarighet i en allt mer professionaliserad och institutionaliserad förhandlingsapparat. Eftersom alla frågor av vikt ändå avgjorde på förbundsplanet var det inte mycket mening med att engagera sig på lokalplanet. ”Arbetarrörelsen” var visserligen en betydande ”makt” i samhället, en part som arbetsköparna alltid måste räkna med, men för den ”vanlige” arbetaren rörde det sig om en av flera ”makter” utan omedelbar anknytning till den egna situationen. Detta är en beskrivning inte bara av dåtidens arbetarsverige, utan också av socialdemokratins individualistiska ”jämlikhetspolitik”.

LO-ekonomen Gösta Rehns artiklar från 1959, ”Reformistisk förnyelse”, ger en intressant belysning av hur man från socialdemokratiskt håll kunde betrakta de företagsdemokratiska frågorna i detta läge.

Nästa stora socialreform, skrev Rehn, måste bli en arbetsmarknadspolitik så effektiv att den tvärsigenom alla konjunktursvängningar ständigt ger den enskilde samma frihet på arbetsmarknaden som under vad borgerligheten kallar den överfulla sysselsättningens tid (perioden omedelbart efter kriget, min anm.). Detta är den effektiva rätten och friheten att när som helst kunna gå över till ett annat arbete och inte av försörjningsskäl eller rädsla för

arbetslöshet vara bunden till en och samma arbetsplats — för vad hjälper det annars med ”socialiserade företag under statsdirektörer” eller ”medbestämmande under arbetardirektörer” (frågar Rehn)? I traditionell liberal anda ser Rehn vidare marknaden som evig:

”Vare sig vi har privatkapitalism, statssocialism eller demokratisk socialism med aldrig så mycket industriell demokrati, är ändå alltid näringslivet och den enskilde underkastade förhållandenas diktatur: världsmarknaden och tekniken bestämmer över oss alla.”

Det är då mer värdefullt att kunna bestämma var i maskineriet man ska vara än att bestämma om maskineriet:

”Frihet att flytta har mycket större betydelse för honom än att kunna påverka driftsledningen på sin egen arbetsplats med formellt demokratiska metoder — inte minst därför att det ger honom reell makt att framtinga hänsyn till sina önskemål även på den arbetsplats där han står.”

Supportvarvaren och folkskoläraren ska kunna byta jobb, förutsatt att de besitter tillräcklig ”studieförmåga” respektive ”händighet”.

Dessa synpunkter beträffande nödvändigheten av att upphäva den kapitalistiska arbetsdelningen är, bortsett från Rehns liberala utgångspunkt, i och för sig intressanta och viktiga. I Kina har man exempelvis sett kampen mot arbetsdelningen som ett centralt led i övergången till socialismen och det klasslösa samhället (se Börjesson/Svensson *Kina — klasskampen går vidare*). Men frågan är vilka övriga förutsättningar som krävs, något som Rehn trots allt uppmärksammat genom att förutsätta ”en betydligt mer socialistisk produktions- och äganderättsordning”. Vad som därmed avses specificeras dock ej, men är inte desto mindre av största vikt. Inte minst mot bakgrund av den efterföljande utvecklingen framstår Rehns förslag nästan som en makabert idealistisk ballong, högt över den ”rörlighetsstimulerande” arbetsmarknadspolitik vars konsekvenser inte sällan varit ren tvångsförflyttning. I ljuset av 50-talets ekonomiska blomstring framträdde det dock självfallet på ett helt annat sätt.

Under 60-talet började emellertid klimatet att hårdna, och de individuella möjligheterna att bli mer begränsade. Halvt i det fördolda började de ”vilda” strejkerna växa fram. Det var en utveckling som tillfälligt kulminerade med LKAB-strejken.

11. De ”vilda” strejkerna

”Bara partipamparna hör att man ska utlysa stormöten nu får dom stora skälvan. Förut har det varit en liten grupp representanter, som dom har kunnat träffa och smörja lite och tänja på. Det är dom som har underhandlat förut. Då har dom aldrig varit rädda för att det har funnits en massa bakom. Dom har ju liksom inte existerat i verkligheten, utan man har ryckt lös ledarna och smörjt dom och fått igenom vad man har velat. Men ett stormöte där stolarna inte räcker till, där lokalen är full, dörrarna måste öppnas, det är fullt i korridorerna och trapporna ner och upp, folk och folk och folk. Och massan är dom alltid rädda för. Det är en mötes form som är fantastiskt bra.” (från ”Strejk” s. 25.)

”Vi gjorde fel under strejken när vi på stormötena lät Nordgren och Lundberg stå och breda ut sig, medan andra var tidsbegränsade. Storsnackare som dom är — det är ju det dom har sina löner för. På det viset godtog vi ju de existerande makt- och auktoritetsförhållandena — och det i en situation då embryonala former av nya maktförhållanden fanns. I stället skulle naturligtvis deras tid hårt ha begränsats till att ge konkreta svar på ställda frågor. Hur ofta får vi inte annars se och höra dom bre ut sig i den interna informationen, tidningar och i radio-TV.” (Harry Isaksson, gruvarbetare i Malmberget.)

”Ta relationskommittén (för att behandla de 21 ledarskapsteserna). Där har funnits två representanter där den ena från Kiruna inte har sagt ett ord, och där den andre från Svappavaara vaknat till bara en gång när det varit ett praktikfall. Att förstå dom där relationsfrågorna förutsätter ju teoretiska kunskaper.

per, är delvis av juridisk karaktär. Förutsätter en viss intellektuell nivå. Arbetarna saknar teori, vetenskaplig metod. Är det rimligt att människor ska ha inflytande på områden om vilka dom ingenting begriper? Kunskap är makt. Det är så svåra frågor att det inte räcker med en expert utan behövs flera experter. Och är en arbetare med när dom diskuterar så begriper han inte ett ord. Det är knappt så jag begriper.

När det gäller samhället så finns det ju inget alternativ till folkomröstning. Alternativet är ju där diktatur. I företaget rör vi oss i mycket stor utsträckning i en tvingande teknisk värld.” (Arne S. Lundberg, LKAB-chef.)

LKAB-strejken 1969-70 skilde sig från de tidigare stora strejkerna genom att den, liksom andra ”vilda” strejker, organiserades utanför fackföreningsrörelsen. Den innebar en verkligt bred och stark mobilisering av ett stort arbetarkollektiv. Framför allt kom det till uttryck i stormöten och strejkdemonstrationer, där gruvarbetarna ställde upp mangrant. Medan de lokala fackföreningsmötena varit som mest besökta av något hundratal arbetare kom man nu till stormötena i tusental. Och den gamla handlingsförlamande splittringen mellan socialdemokrater och kommunister avlöstes av stor enighet och sammanhållning, åtminstone under strejkens inledningsskede.

Många faktorer bidrog sannolikt till detta explosiva utbrott. Att det rörde sig om ett stort, men ändå geografiskt väl samlat och socialt mycket homogent arbetarkollektiv med radikala traditioner. Att strejken kom vid rätt tidpunkt, som en kulmen på en period av frammarsch för vänstern (i mycket allmän betydelse), ideologiskt och politiskt och på det internationella planet såväl som i Sverige. Massmedia grep in och backade på den situationen, så att säga ”gripen” av det unika i en stor arbetarkamp i välfärdslandet och ”arbetsfredens” Sverige. Motståndarna var tagna på sängen.

Orsakerna bakom strejken är många, och förklaringar kan ges på olika plan — allt från ackordtvisten i Svappavaara som utlöste strejken till kris- och koncentrationstendenserna i den internationella kapitalismen och den skärpta klasskampen i världsmåttstock. Här ska jag bara beröra en del av detta sammanhang, nämligen det som skulle kunna kallas ”strukturomvandlingens ekonomi”.

Under 60-talet skedde en allmän minskning av lönsamheten inom svensk industri (vilket naturligtvis inte uteslöt att vissa företag år från år uppvisade nya rekordartade vinster). Hemmamarknaden blev för liten för att suga upp det under 50-talet och det tidiga 60-talets goda vinstkonjunktur ackumulerade kapitalet. Den internationella konkurrensen skärptes bl.a. mot bakgrund av EG:s och de multinationella bolagens framväxt. Den svenska kapitalismens försprång gentemot det övriga Europa efter kriget hämtades nu in.

Som en följd av den försämrade lönsamheten, men också genom förändringar i kapitalbildningen (en omläggning från privat till offentligt sparande, exempelvis AP-fonderna), har investeringskvot och självfinansieringsgrad inom speciellt de mindre svenska företagen minskat. Den svenska kapitalismen har därigenom gått in i en ny fas sedan mitten av 60-talet, en fas kännetecknad av skärpt konkurrens och därmed en hastigt accelererande koncentration och centralisering av kapitalet. ”Strukturomvandlingen” är en del av denna process: på bara ett fåtal år, med början kring 1962/63, genomfördes fler företagssammanslagningar än under hela den föregående 20-årsperioden; samtidigt ökade antalet berörda av varslade driftsinskränkningar explosivt. En annan sida av denna process är den svenska företagsamhetens expansion utomlands. Det rör sig om en offensiv från monopolkapitalets sida, med aktivt stöd från LO och den socialdemokratiska regeringen.

Det är främst arbetarna som fått bära ”strukturomvandlingens” bördor på sina axlar. Ökad arbetslöshet, omflyttningar inom och mellan företagen, tätortstillväxt, större arbetsintensitet, ökad mekanisering och meningslösare arbeten, ökad skiftgång, buller, gifter och andra arbetsmiljö-

problem, fler utslagna hänvisade till arbetsvård, omskolning och förtidspensionering.

Listan kan göras lång. För att summera är splittring, social isolering och otrygghet nyckelbegreppen för att beskriva ”strukturuomvandlingens” effekter på arbetarklassen.

Arbetsköparnas genomdrivande av strukturuomvandlingen har aldrig stämplats som ”vilda” stridsåtgärder. Denna stämpel har däremot satts på arbetarnas försök att försvara sig mot övergreppen. Arbetsdomstolen, som dömer i dylika frågor, har nämligen erkänt paragraf 32, och därmed givit arbetsköparna fritt fram. De ”vilda” strejkerna, också LKAB-strejken, har därför till stor del varit arbetarnas försök att ifrågasätta arbetsköparnas oinskränkta makt över arbetsplatsen och arbetarnas liv.

Låt oss nu från denna ekonomiska utveckling gå tillbaka till LKAB-strejken. Vad jag här vill ta fasta på är mer strejkens speciella *karaktär*, än *orsakerna* till den: den breda aktiviteten bland arbetarna, den lokala och från facket självständiga organiseringen av strejken, inriktningen på kontroll- och maktfrågorna. Samt vidare strejkens verkan på hela arbetarklassens ekonomiska och politiska organisering för kontroll över produktionen.

STREJKSTATISTIK 1903-53 OCH 1969-70

Årligen genomsnittligt	Arbetsin- ställelser Antal	antal	Förlorade arbetsdagar	Förlorade arbetsdagar per medlem
1903-09	380	732 658	12 842 000	23,3
1910-15	101	10 554	318 000	3,4
1916-20	467	69 743	2 852 000	13,1
1921-25	289	79 508	3 202 000	10,0
1926-30	207	33 451	1 727 000	3,6
1931-35	143	30 761	3 141 000	4,2
1936-40	59	13 802	564 000	0,6
1941-45	143	30 077	2 358 000	2,2
1944-50	64	13 527	73 000	0,06
1951-53	27	14 483	394 000	0,3

(Källa: ”Den svenska fackföreningsrörelsen”, T. Karlbom 1955.)

	Förlorade arbetsdagar	Antal strejker	Antal arbetare
1969	64 000	25	7 500
1970	157 000	200	31 000

(Källa: ”Arbetsgivaren” nr 10/1971.)

På vilket sätt var då LKAB-strejken inriktad på kontrollfrågorna? På det kan man inledningsvis svara att varje strejk är ”mer än den synes vara”. De flesta strejker organiseras för lönekrav därför att sådana krav är lättast att formulera och driva igenom. Orsakerna till att ett arbetarkollektiv tar det stora steg som en strejk innebär är alltid mångfaldiga och mer komplexa än vad som någonsin kan komma till uttryck i de gemensamt formulerade kraven.

En av många konflikthanledningar blir den tändande gnistan för en kamp, som i mer eller mindre utvecklade former riktar sig mot hela lönarbetsituationen. I de flesta fall utmynnar denna slutligen i krav på en mer rättvis fördelning av produktionens resultat. LKAB-strejken utlöstes visserligen av en lönekonflikt,

och kravet på löneförhöjning var ett av många (och betecknande nog ett av de få som gav påtagligt resultat): Ändå kan man säga att karaktären av ”uppror mot hela lönarbetsituationen” var

mer än vanligt tydlig i LKAB-strejken, var det som gav strejken dess ”ansikte”. Det kom till markant uttryck i paroller som ”Vi är inga maskiner”. I kritiken av företagets s.k. ledarskapsteser. I stormötesanförendenas pläderingar för att strejkens mål var att erövra ett människovärde, att som arbetare inte bara vara ett verktyg och ett objekt för maskiner och arbetsledning.

Den här revolten mot hela arbets- och livssituationen ska naturligtvis sättas i samband med rationaliseringens och mekaniseringens hastiga utveckling inom industrin men inte minst också med strejkens organisering. Stormötena gav möjlighet till en intensiv kollektiv reflektion över den egna situationen och tillvaron. Och strejkledningen kontrollerades från basen på ett annat sätt än under de föregående starkt centraliserade och fackföreningsledda strejkerna (även om ”Papparen på bordet” dokumenterar klara brister därvidlag). Här utvecklades det mönster av direkt demokrati och aktivism som historiskt präglat just den ”proletära demokratin” (traditionen från Pariskommunen, den kortvariga rådsdemokratin i ryska revolutionen, kulturrevolutionen i Kina o.s.v.). Strejkkommittéledamoten Harry Isaksson belyser det här på ett fint sätt i sin bok ”Jag är jävligt optimistisk” (Kulturfront 1973):

”Det första vi gjorde när strejkkommittén utsågs var att arbeta ut vissa riktlinjer för hur vi skulle jobba. Vi sa att vi skall jävlar diskutera igenom de här problemen tills vi kan dem, och sen skall vi gå ut eniga. Vi har suttit här tills alla varit övertygade om vad som är det rätta att göra. Enigheten har vi diskuterat oss fram till. Den är inget som kom av sig självt. Vi har ju haft diametralt motsatta åsikter, många av oss, och ändå har vi blivit eniga. När det kommer en fråga som är svår vill man undvika den, man vill bordlägga en sådan sak, men det har vi undvikit, vi har tagit upp den medetsamma och diskuterat oss fram till enighet. Det har tagit flera timmar ibland, men det är ju detsamma.

Det första man lär sig är hur viktigt det är vilka människor som får hand om en sån här sak. Det är helsikes viktigt. Det viktigaste är att personerna håller. Vi valdes efter yrkesgruppering, det skulle bli mesta möjliga spridning, men det är klart det var ganska slumpmässigt. Det visar bara att det finns helvetes mycket dugliga människor.

I riktlinjerna ingick öppenhet. Medlemmarna skulle alltid informeras, det var tydligt sagt av strejkmötet. I början hade vi dörrarna öppna, när vi sammanträdde. Sen vart det för mycket, men nu också slinker det in nån och sitter där och pratar.

Det är inte bra att sitta instängd i ett rum nio stycken. Man blir enögd, för man får inte de informationer utifrån som man skall ha. Det viktigaste är att höra vad folk vill ha och rätta sig efter det. Det är ju dem det gäller. Så länge man lyssnar på folk går det bra. Men när man börjar tala om vad folk skall vilja, då tror jag man är inne på fel linje, när man tror att man vet vad de andra vill. Man måste gå och fråga folk, hur skall vi ta det här.

Stormötena ger oss i kommittén en väldig stimulans. Folk är inte oroliga över sig själva, utan de är hela tiden oroliga för oss. Folk har en riktig uppfattning, var är den svaga punkten, jo, den är i kommittéerna. Ni håller väl ut: det är temat hela tiden. De vet att den svaga punkten är själva spjutspetsen. Där kommer det att hända något, om det händer något. Så då är de jävligt nervösa och frågar, ni ger väl inte efter, ni ger väl inte efter?

Och på ett sätt förstår jag dem, för de har ju sett det i fackföreningen, att det är i topparna som kompromisserna görs. Och gjorts in till tusen.

Numera gör vi så, att strejkkommittén beslutar vilka förslag som skall tas upp på stormötena. I regel har det fungerat på det viset, att när folk har haft en idé har de först kommit upp till oss och resonerat. Tycker du att det här är nånting att ta fram på mötet, frågar de, och då har vi resonerat igenom det och sagt, det är bra och det är mindre bra.

På det viset kan det inte komma utspel, där någon stiger upp och håller hallelujaföredrag och alla springer åt ett håll.

Hela tiden har det sagts, att folk är ovilliga att göra si och så. Det är det som är hela sången inom arbetarrörelsen, att folk vill inte ta ansvar, de vill ingenting. Men folk vill ju göra precis vad som helst, om de ser någon mening i det. De har fått sitt, vad skall jag säga, människovärde, det låter väl litet högtidligt, sitt kurage tillbaka. Därför att de ser att när man gör nånting har det betydelse. Det har man försökt plocka ur människan i, den moderna industrin. Hon skall styras hela tiden uppifrån. Det skall göras den rörelsen och den rörelsen. När folk upptäcker att de kan skapa någonting själva blir de aktiva.

De som kommer hit är otroliga människor egentligen. Folk är inte dum. Dom är ganska klipsk. Man har ju hela tiden predikat, att folk vet inte sitt eget bästa, men det begriper dom förbannat väl. Det är det man sett nu, att de både vill och kan, och de gör det också.

Nu har vi sett hur pass integrerade vi är. Det är bara en teori, praktiken är en annan. För det finns väl ingen av experterna som har förutspått det här, men ändå har det diskuterats man och man emellan i årtal. Fast man trodde kanske inte det skulle ta den här vändningen, man tyckte det var så välorganiserat.

När man nu tänker efter har inte folk stått på mötena och skrikit, men ute på arbetsplatserna har det varit diskussion. De har helt enkelt tyckt det var meningslöst att föra fram saker på mötena, det har inte gett de resultat man velat.

Hur strejken än utfaller, vilket utbytet än blir, får man inte tillbaka samma folk som förut. För nu vet de vad de betyder. Det har ingen kunnat förklara med alla avhandlingar i världen, vad en jobbare verkligen betyder för samhället. Jobbar vi inte är samhället kaputt. De skulle svälta ihjäl den dan vi gav fan i att arbeta, hela toppskiktet. Det är ett åskådningsexempel på att folket har den verkliga makten, fast de är för snäll för att använda den.

Det som visar vad som verkligen finns i det här sättet att få en organisation att fungera från ingenting. Det duger inte ens organisationsexperterna till, att bygga upp en apparat på så kort tid som folk gjort här. Frivilligt, utan ett öres ersättning. Alla de morötter som brukar hållas upp framför folk och som påstås vara så nödvändiga för att få dem att göra något, de behövs inte längre, för nu är det mening i vad man gör. Folk gör saker utan att få något annat i ersättning än att de får jobba utav helsike.

Det är märkvärdigt, här talar man om att göra folk medvetna, men sen när de blir det är man dödförskräckt.

Allt prat om företagsdemokrati är bara ord. Det har vi kommit underfund med. De pekar alltid ut vägarna, när det gäller viktiga saker, men oväsentliga saker får vi syssla med så mycket vi vill.

Nu tror jag makthavarna helt enkelt är inriktade på att visa, att en sådan här strejk inte lönar sig. Men knäcker de strejkrörelsen knäcker de en massa människor. Tror de att människorna skulle gå ner i dessa skitiga gruvor och arbeta igen, nej, de skulle sticka härifrån. Knäcker de strejkrörelsen för att visa sin makt knäcker de sig själva samtidigt.

Folk här uppe är av en särskild sort. De kan göra nästan vad som helst, men ser du strejkbrytare blir man bara inte. Nog är det många, säkert, som resonerar om det, men de gör det bara inte. Det är ingen som skulle vilja ha det på sitt eftermäle, att han vart strejkbrytare. Det vore nog det värsta.

Det finns inget parti som kan ta hand om det här, inget nu existerande parti.

Men ho vet vad som kommer att växa fram ur det.”

Ett unikt och tungt vägande uttryck för gruvarbetarnas kollektiva reflektion och LKAB-strejkens säregna karaktär är strejkkommitténs dokumentation och analys av strejken, ”Papperen på bordet”. Här öppnas dörrarna till de slutna rummen, och protokollen från strejkkommitténs möten och andra dokument läggs fram inför allmänheten — inte i första hand som ”en dokumentär skildring av dramatiska händelser i det förflutna” utan som ”en handbok för framtiden” (från förordet). Föresatsen har varit att det nu ska vara arbetarna själva och ingen annan som för en

gångs skull ska stå för historieskrivningen om den egna strejken. Ingen ska efteråt kunna komma och förfalska vad man sagt och gjort. Detta är något enastående i den svenska arbetarrörelsens historia.

Nu ska man akta sig för att skönmåla en strejk. LKAB-strejken utsatte gruvarbetarfamiljerna för hårda påfrestningar och spänningar, såväl ekonomiskt som socialt och personligt. Mången ovänskap utvecklades i uppslitande diskussioner om hur strejken skulle genomföras. De stora historiska förändringsprocesserna har alltid varit uppslitande, men det kan ändå inte undanskymma strejkens positiva funktion, såväl för gruvarbetarna själva som för andra arbetargrupper. Med Harry Isakssons ord strax efter strejken:

”Folk är upprörda än. Det är inte alls samma människor arbetsgivaren har att göra med nu. De är medvetna nu om att de har makt. Det är alls inte omöjligt att det smäller till ännu en gång.” (*Zenit* 16½, s. 61.)

Elof Luspa, gruvarbetare:

”Hur har man utnyttjat den lagen (kollektivavtalslagen)? Svaret har vi idag när vi ser gruvarbetarna som sitter här... här sitter 4 700 gruvarbetare och strejkar... Det går... att få sina mänskliga rättigheter tillgodosedda — för andra. Men om en vanlig arbetarstam vill ha sina mänskliga rättigheter tillgodosedda, reses ett våldsamt motstånd av nästan samma slag som när kvinnorna ville ha sin rösträtt. Man måste nu alltså bryta lagar av nästan samma storleksordning som då för tiden. Dessa lagar visar nu i praktiken hur snedvridna de är för den stora massan. De kommer förr eller senare att rasa ihop. De har redan börjat rasa ihop...” (från A. Thunbergs ”Strejken”, Uddevalla 1970, s. 231.)

Och de företagsdemokratiska forskare som, under ledning av Edmund Dahlström, vid tiden för strejken var i färd med att genomföra en demokratiseringsverksamhet vid LKAB betecknade strejken som en ”demokratisk mobilisering och förnyelse” (Dahlström 1971, s. 143). Det är inte svårt att förstå varför. Man hade tidigare haft vissa problem med att engagera arbetarna på bred bas i verksamheten, men blev nu vittnen till en våg av entusiasm och aktivitet.

På andra sidan stod företagsledningen, som exempelvis tog demokratiseringsgruppens positiva syn som intäkt för att den var partisk och drev fram ett avbrytande av demokratiseringsverksamheten. Där fanns också LO:s utsände representant, andreordföranden Kurt Nordgren, som kallade strejken en ”tragedi” och enträget manade gruvarbetarna till återgång. Och nog hade ledande representanter för fackföreningsrörelsen, och socialdemokratin, anledning att känna sig hotade av strejken. Det kan man exempelvis förstå av följande värdering från ”Papperen på bordet”:

”Gruvstrejken visade också för det svenska folket — som helhjärtat stödde de strejkande — att om vi kan enas kan vi kämpa mot den utveckling som till kapitalets fromma gör tillvaron för folket allt sämre. Den ökade utsugningen av arbetarna, det stegrade arbetstempot i industrin, avfolkningen, de höjda priserna och skatterna, medlemskap i EEC o.s.v. Den stora gruvstrejken blev inledningen på en lång tid av kamp mot den trojka som styr Sverige: kapitalet, den socialdemokratiska regeringens stat och fackföreningsrörelsens ledning.” (del 2, s. 215.)

Enligt min mening gav LKAB-strejken slagkraftiga argument för att arbetarklassens styrka ligger i basen, att aktiviteten måste ”flyttas tillbaka dit”. Den gjorde motsättningen uppenbar mellan å ena sidan tesen om att arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk och å andra sidan den väldiga centralisering och inkorporering i staten som skett med arbetarklassens ekonomiska och politiska organisering. Det ställde, som början till ett alternativ, med ens frågan om arbetarna skulle vara nödda och tvungna att ”börja om på nytt”. Som om man var tillbaka vid tidpunkten för de första strejkerna hundra år tidigare och frågan nu stod: kan arbetarna återerövra den ekonomiska och politiska organisering som stelnat till apparater ”långt där uppe”, har dessa

organisationer förmågan till decentralisering och radikaliserings, kan ”dom” bli ”vi”? Eller krävs det en helt ny typ av organisering? Och hur ska i så fall denna kunna växa fram i relation till den traditionella organiseringen?

Man kan vidare fråga sig varför just en strejk kan få denna aktiverande effekt? Jag tror det allmänt hänger samman med strejkens karaktär av ”revolution i liten skala”. Medan arbetarna under den kapitalistiska produktionens normala gång är objekt, redskap för maskiner och arbetsledning, framträder de under en strejk som subjekt, som produktionens verkliga herrar. LKAB-strejken renodlade, av olika anledningar, detta drag. Arbetarnas verkliga betydelse framträder alltså under kapitalismen, paradoxalt nog, först när de stoppar produktionen. Därför stärker strejker, åtminstone framgångsrika sådana, arbetarnas självförtroende och känsla av egenvärde såväl kollektivt som individuellt.

Arne S. Lundberg, LKAB:

”Arbetarna saknar teori, vetenskaplig metod. Är det rimligt att människor har inflytande på områden om vilka dom ingenting begriper. Kunskap är makt. Det är så svåra frågor att det inte räcker med en expert utan behövs flera experter. Om en arbetare är med när dom diskuterar så begriper han inte ett ord. Det är knappt så jag begriper.”

Kurt Nordgren, LO:

”En rekommendation om fortsatt strejk, det kan leda till — det som jag varit inne på tidigare — att den front som ni har, den spricker. Och det är någonting annat som kan inträffa. Jag har inget behov av några prestige... jag har inget behov utav min egen personliga situation för ett sånt här resonemang. Jag gör det enbart i ett enda syfte att med beaktande av den situationen gruvarbetarna befinner sig i och som ni lika bra som jag, ja bättre, vet håller på att utveckla sig till en tragedi.” (från ”Papperen på bordet” del 2, s. 36.)

Martin Gustafsson, gruvarbetare:

”Och det är det jag vädjar till er: Ge inte upp kampen nu, kamrater! För då är vi slagna till slant. För sist och ytterligt så är dom här paragraferna till för, när vi ska återgå till gruvan — det är inte petitesse, det är inte fråga om stolthet från någon sida — utan det är bara för att slå ned jobbarna. För märk väl: går vi tillbaks innan vi kommit till överenskommelse, då kommer alla svenska arbetare som idag har det besvärligare än vad vi har det här i gruvan: låglönegrupper inom konfektion och andra stora grupper som trots sitt dåliga läge försöker stödja oss ekonomiskt, då kan dom inte tillgripa en sån här åtgärd. För då kommer resonemanget att gå så här: när inte gruvarbetarna i Kiruna, 5 000 fullständigt eniga, utan att blanda in politik, inte kunde genomföra den här kampen — då har vi ingen chans, då är vi slagen till slant.” (från ”Papperen på bordet” del 1, s. 186.)

Om svårigheterna för arbetarna, även under strejken, att ifrågasätta och bryta företagsledningens (och LO:s), makt och auktoritet, berättade vid ett tillfälle Harry Isaksson följande:

”Vi gjorde fel under strejken när vi på stormötena lät Nordgren och Lundberg stå och breda ut sig, medan andra var tidsbegränsade. Storsnackare som dom är — det är ju det dom har sina löner för. På det viset godtog vi ju de existerande makt- och auktoritetsförhållandena — och det i en situation då embryonala former av nya maktförhållanden fanns. I stället skulle naturligtvis deras tid hårt ha begränsats till att ge konkreta svar på ställda frågor. Hur ofta får vi inte annars se och höra dom bre ut sig i den interna informationen, tidningar och i Radio-TV.

Några år efter strejken kan samme Arne S. Lundberg också belåtet konstatera att förhållandena ”normaliserats”:

”Ta relationskommittén (för att behandla de 21 teserna). Där har funnits två representanter där den ene från Kiruna inte har sagt ett ord, och där den andre från Svappavaara vaknat till bara en gång när det varit ett praktikfall. Att förstå dom där relations frågorna förutsätter ju teoretiska kunskaper, är delvis av juridisk karaktär. Förutsätter en viss intellektuell nivå. Arbetarna saknar teori, vetenskaplig metod. Är det rimligt att människor hux inflytande på områden om vilka dom ingenting begriper? Kunskap är makt. Det är så svåra frågor att det inte räcker med en expert utan behövs flera experter. Och är en arbetare med när dom diskuterar så begriper han inte ett ord. Det är knappt så jag begriper.

När det gäller samhället så finns det ju inget alternativ till folkomröstning. Alternativet är ju där diktatur. I företaget rör vi oss i mycket stor utsträckning i en tvingande teknisk värld.” (Intervju av undertecknad 16.8.1972.)

12. Den ”tredje periodens” krav på kontroll över produktionen

”Men trots att strejkens konkreta resultat blev ett stort bakslag, och trots samverkanssystemet, hårdare övervakning i gruvan och andra konsekvenser har den stora gruvstrejken haft en oerhörd betydelse.

Den visade för alla svenska arbetare att det går att kämpa mot olidliga arbetsförhållanden och dåliga löner. Strejken visade också den förvirring som sprider sig bland arbetsköpare, fackföreningspampar, statsråd och andra makthavare när folket ställer krav.

I sina desperata utspel avslöjade sig makthavarna och det blev plötsligt klart för många människor vad som ligger bakom talet om välfärd, solidarisk lönepolitik, ökad jämlikhet och företagsdemokrati. Den insikten kan dom aldrig ta ifrån oss. Den svenska arbetarklassen — som länge varit utan strejkerfarenheter — har i ett slag blivit en erfarenhet rikare.

Gruvstrejken visade också för det svenska folket — som helhjärtat stödde de strejkande — att om vi enas kan vi kämpa mot den utveckling som till kapitalets fromma gör tillvaron för folket allt sämre: den ökade utsugningen av arbetarna, det stegrade arbetstempot i industrin, avfolkningen, de höjda priserna och skatterna, medlemskap i EEC o.s.v. Den stora gruvstrejken blev inledningen på en lång tid av kamp mot den trojka som styr Sverige: kapitalet, den socialdemokratiska regeringens stat och fackföreningsrörelsens ledning.

I den kampen stod 5.000 gruvarbetare i Malmfälten totalt eniga i nästan två månader. Det är den viktigaste erfarenheten av strejken 1969-70.” (från ”Papperen på bordet” s. 214-215, gruvarbetarnas egen värdering av sin strejk.)

Vilka effekter har då LKAB-strejken haft? Inte minst har den inspirerat andra arbetargrupper att också ta till strejkvapnet, inte sällan efter ett liknande mönster med stormöten och vald strejkledning. Också dessa strejker har berört kontrollfrågorna, och under den ”tredje perioden” (åren från ungefär 1969 fram till dags dato) har de föranlett fackföreningsrörelsen och socialdemokratin att som aldrig tidigare aktualisera företagsdemokratin (som en del av den ”ekonomiska demokratin”).

Jag vill nu inte säga att regeringen och LO-ledningen uppfann företagsdemokratin för att få slut på de ”vilda” strejkerna. Även om sådana motiv finns vore ett sådant påstående en definitiv förenkling av verkligheten.

För det första, och det är väl egentligen självklart, fungerar det faktiskt inte på det sättet. De olika lagar och avtal som kan räknas till den ”ekonomiska demokratin” (”trygghetslagen”, medbestämmandelagen, aktiveringen av AP-fonden, löntagarfonderna o.s.v.) har utformats som resultat av en långvarig process av lokala fackliga krav, beslut på förbunds- och LO-kongresser, utredningar och riksdagsbeslut.

För det andra är det samlade programmet för ”ekonomisk demokrati” avsett att lösa fler ”problem” än de för socialdemokratin i och för sig högst besvärade strejkerna (mer om det senare). Man kan helt enkelt säga att den svenska kapitalismen behöver ett visst slag och mått av ”ekonomisk demokrati” för att stå sig i den internationella konkurrensen.

För det tredje finns det inom socialdemokratin och fackföreningsrörelsen olika uppfattningar och motsättningar om hur dessa frågor ska utvecklas. För att bara ta ett exempel intar LO en mer radikal ståndpunkt än regeringen i fråga om löntagarfonderna.

Ändå kvarstår det som ett faktum att strejkerna varit något av en utlösande och pådrivande faktor för en massa åtgärder på det här området.

En expert inom den statliga demokratiseringsverksamheten jag intervjuade, som starkt upplevt motståndet från AB Statsföretag (och regeringen) när demokratiseringsverksamheten vid ett företag började gå utanför ramarna, önskade sig sålunda helt enkelt många fler LKAB-strejker. Han menade att det var det enda språk som byråkraterna och partitopparna förstod. Vi kan också erinra oss den stora betydelse som Walter Korpi:s undersökning av orsakerna bakom de ”vilda” strejkerna inom Metall har haft för LO:s företagsdemokratiska program.

Walter Korpi m.fl. gjorde i slutet av 60-talet en undersökning av de ”vilda” strejkerna inom Metalls avtalsområde. Man fann då att såväl korttidsfrånvaron och personalomsättningen som de ”vilda” strejkerna successivt hade ökat efter kriget, medan de legala strejkerna minskat. Beträffande konflikthanledningarna summerade undersökarna att 50% av strejkerna handlat om kontrollfrågor. Korpi:s förslag till lösning av detta ”problem” att utvidga och förstärka fackföreningarnas förhandlingsmöjligheter (i de frågor som regleras av paragraf 32) samt att få till stånd en viss decentralisering av fackföreningsrörelsen (gruppstyrelser o.s.v.) — har sedan blivit själva stommen i LO:s demokratiprogram.

Strejkerna har alltså varit en utgångspunkt. Och det inte som strejker i största allmänhet. Utan som, för det första, strejker i en utvecklingsfas av kapitalismen som är ytterst känslig för alla ”störningar”. Då systemet, ur rent ekonomisk synvinkel, tvärtom ställer ökade krav på arbetarnas ansvar och anpassning. Och för det andra, i ett konkret samhälle, ”arbetsfredens” Sverige, där man allmänt trott strejker vara något som enbart hörde till det förflutna. En krönikör från Transportarbetarförbundet karakteriserade en gång (i samband med hamnarbetarnas ”vilda” strejk 1954) den ”vilda” strejken som en i Sverige, med vår starka fackföreningsrörelse, ”enastående händelse”. Just därför har de, när de i ett slag upphört att vara så enastående och snarast blivit vanliga, fått en ”enastående” betydelse för hela det svenska samhällets utveckling. Det är ett utmärkt exempel på historiens egen dialektik.

Nu är naturligtvis orsakerna, för att inte tala om olika organisationers och individers motiv, bakom den ”ekonomiska demokratin” och ”företagsdemokratin” aktualitet mångfaldiga. Jag ska ange några troliga sådana.

För det *första* har kapitalet, genom ekonomins egen utveckling (större fabriksenheter och ökad teknisk komplexitet, ökad kapitalintensitet o.s.v. för att stå sig i den skärpta internationella konkurrensen), fått ett ökat behov av skickliga och ”ansvariga” arbetare för ett intensivare utnyttjande av det fasta kapitalet. Strejker kostar mer, liksom andra ”mildare” stridsåtgärder och över huvud taget en passiv orientering till det egna arbetet från arbetarnas sida (som korttids sjukfrånvaro o.s.v.). Socialdemokratin, som har att förvalta ”vår” ekonomi, måste ta sådana synpunkter på allvar. I sitt remissvar på paragraf 32-utredningen skriver också LO:

”Löntagarnas krav på makt har av arbetsgivarna i regel bemötts med effektivitetsargument. Idag borde det stå klart för alla att ökad makt för löntagarna snarare är ett medel för att höja effektivitet och

produktion. Ingen behärskar arbetet bättre än den som utför det. Genom ett demokratiskt inflytande över produktionen skulle hela den fond av kunskap och erfarenhet, som finns hos löntagarkollektivet, bättre kunna utnyttjas.” (s. 3.)

Det handlar om att genom ett ökat ”deltagande” och ”inflytande” skapa ett större ansvar hos arbetarna.

Nu hör det till saken att kapitalet faktiskt behöver socialdemokratins hjälp i denna fråga. SAF:s roll och funktion är nämligen att upphäva konkurrensen mellan kapitalen. Det rör sig om en intresseorganisation, som inte kan ta hänsyn till det samlade kapitalet i förhållande till klasskampen. Detta är i stället statens uppgift. Staten kan exempelvis tvinga hela kapitalet till vissa eftergifter gentemot arbetarklassen — just för att på lång sikt bevara kapitalets ställning. SAF har också bromsat i de centrala förhandlingarna kring företagsdemokratifrågorna, samtidigt som dessa frågor blivit av så stor vikt för fackföreningsrörelsen att LO inte kunnat backa — därför har LO frångått den för detta område traditionella förhandlingsvägen och verkat för att få till stånd lagstiftning. SAF har dels av ideologiska skäl varit förhindrad att säga ja. Man är fortfarande, inte minst i egenskap av organisatör av stora grupper småföretagare företrädare för en traditionell liberal ideologi (den enskildes rätt att helt förfoga över sin egendom o.s.v.) som hotas av de nya kraven. Mot dessa står representanter från storföretagen, som har starka intressen av att förändringar kommer till stånd. Det är i storföretagen framför allt korttidssjukfrånvaron, men också ”vilda” strejker (åtminstone som farlig tendens) o.s.v. vållar störst problem. Där finns också en medvetenhet om att man måste ha fackföreningsrörelsens stöd — LO:s traditionella lönepolitik har ju alltid främst gynnat storföretagen och det är också på dessa som fackföreningarna är starkast — för att komma till rätta med problemen. Motståndet inom SAF kan bara överkommas med lagstiftning. Det krävs den större ”sammanslutningens”, staten, auktoritet för att den mindre sammanslutningens majoritet ska underordna sig.

Fackförbundens motioner om § 32/23 och företagsdemokrati 1909-1971 vid LO:s kongresser. (Endast förbund > 5 motioner)

Fackförbund	Kongressår														Summa
	1909	1912	1917	1922	1926	1931	1936	1941	1946	1951	1956	1961	1966	1971	
Fabriks	2	2		1		3	2	1	4				1		16
Metall	1		1	1			1		1		1	4	2	10	22
Gruv						1	1	1	1	1		2		2	9
Pappers 1920–				5	2	1	1							2	11
Trä							1		1				1	4	7
Transport	2	1	2						1					1	7

Anm.: Kursiv=förbundsstyrelsemotion förekommer.

För det *andra* har fackföreningsrörelsen fått ökade svårigheter i klämman mellan de maktavande arbetsköparna och allt mer radikaliserade och militanta arbetare. Man måste stärka sin auktoritet gentemot bådaderna i de ”vilda” strejkernas tid. I företagsdemokratien ser man också från centralt fackligt håll ett ”decentraliserande” komplement till den traditionella och starkt centraliserade lönepolitiken. För SAP, vars styrka, traditionellt och idag, till stor del är baserad på fackföreningsrörelsen, är ett sådant stärkande av fackets auktoritet och resurser (inte minst för partipropaganda) också av stor vikt. När dessutom det andra stora löntagarkollektivet, TCO, gått minst lika långt som LO i kraven på ökat inflytande på arbetsplatserna, är skälet så mycket större

att driva den ”ekonomiska demokratin”. Man hoppas kunna knyta TCO närmare till sig på denna fråga, och därmed få ytterligare styrka i ryggen inför kommande val.

Den ”ekonomiska demokratin” har för det tredje tillgodosett SAP:s politiska behov av en ny stor reform (likt krispolitiken på 30-talet och ATP-reformen på 50-talet), och har som sådan två viktiga fördelar.

Två långtidsutredningar (1971 och 1975) har hävdade att utrymmet för stora fördelningsreformer, och för individuell och offentlig konsumtion, är mycket begränsat. Det är inte alls vad det var under de första femton efterkrigsåren. Den ”ekonomiska demokratin” är ur den synvinkeln en ”billig” reform, då den ju syftar till att skapa större resurser för produktionen. ”Företagsdemokratin” i den meningen att den förväntas producera en bättre utbildad och mer engagerad och ansvarig arbetskraft. ”Kapitaldemokratin” då den ska förse industrin med ”riskvilligt” kapital.

Den andra fördelen är att den ”ekonomiska demokratin” fyller behovet av en sammanhängande och konsekvent ideologisk vision. Sedan välfärdsideologin raserats, har behovet av en ideologi som ger vägledning och väcker förhoppningar i en allt mer problemfylld social och ekonomisk situation vuxit. Visserligen har socialdemokratin före den ”tredje perioden” inte lyckats genomdriva några väsentligare resultat på detta område och under många år nästan fullständigt ”glömt bort” sin socialistiska ideologi. Men av de stora riksdagspartierna är man dock det enda som kan knyta an till ett förflutet i de här frågorna, och därmed vara förmöget att framstå som representant för både tradition och ”revolution”, kontinuitet och förnyelse. Uppenbarligen har också visionen om den ”ekonomiska demokratin” åtminstone förmått samla och mobilisera den egna rörelsen.

Kritiskt är här emellertid frågan om ”makten” och ”ägandet”, och det i lite olika avseenden.

13. Makten och ägandet några begreppsliga utgångspunkter

”Den aktuella debatten kring denna fråga kan sammanfattas i två ord — ”makt” och ”människor”.

Av dessa ord är det första kännetecknande för dem som för diskussionen kring företagsdemokratin utifrån totalitära termer. De som utgår från människornas förhållanden kan sägas vara moderna företrädare för den västerländska kulturkretsen.

De som diskuterar förhållandena inom företagen och i näringslivet utifrån maktbegreppet lever i en schablonmässig tankevärld. Vad man vill är att ersätta dem som man uppfattar som makthavare med andra.

Ett företag och dess ledning är inte ett maktcentrum. Ett företag är ett ekonomiskt system. Den som inte vill eller kan tänka i ekonomiska termer kan aldrig förstå vad som händer i det enskilda företaget. Men i detta företag existerar och fungerar vi som enskilda människor.” (SAF-chefen Curt-Steffan Giesecke i ”Makt och människor”, Stockholm 1971, s. 15-16.)

”Men en sådan jämställdhet mellan arbete och kapital kan inte vara slutmålet för den ekonomiska demokratin. Det skulle innebära att ett fåtal kapitalägare gavs samma rätt till inflytande som miljontals löntagare, och att kapital och arbete betraktades som jämställda produktionsfaktorer.

Fackföreningsrörelsen avvisar en sådan syn. Det mänskliga arbetet måste sättas främst.” (från LO:s remissvar på paragraf 32-utredningen, sedermera medbestämmandelagen, s. 4.)

Ett grundläggande marxistiskt begrepp är ”ägande” (i ekonomisk mening). Det hänför sig till den reella, faktiska kontrollen över produktionsmedlen, och måste skiljas från begreppet ”äganderätt” (juridisk mening). Det sagda kan illustreras med vad Koncentrationsutredningen funnit beträffande familjen Wallenberg: deras juridiska äganderätt utvisar inte direkt deras ekonomiska

ägande, deras faktiska möjligheter (genom dotterbolag, holdingbolag o.s.v.) till kontroll av produktionen. Deras faktiska kontroll är större än vad äganderättsförhållandena synes utvisa.

Detta ekonomiska ägande är av grundläggande betydelse för en samhällsklass' ”makt”: dess kapacitet att förverkliga sina specifika objektiva intressen. För att fortsätta detta något schematiska angivande av begreppsliga utgångspunkter så består kapitalistklassens långsiktiga klassintresse i att bevara den kapitalistiska utsugningen, arbetarklassens i att upphäva den. Det ”normala” uttrycket för motsättningen mellan dessa kapitalismens båda huvudklasser är lönekampen, d.v.s. striden om hur stor del av produktionsresultatets värde som ska fördelas på arbetarna respektive kapitalisterna (vi kan kalla det kortsiktigt klassintresse).

Det ekonomiska ägandet gör kapitalisterna till en dominerande klass under kapitalismen. Garanten och värnet för denna dominans är den borgerliga staten vars uppgift, i likhet med andra klasstater, är att dämpa motsättningarna mellan olika samhällsklasser och hålla dem inom ”ordningens” gränser. Med Engels ord:

”Staten är sålunda inte en makt, som påtvingas samhället utifrån. Lika litet är den ”den sedliga idéns verklighet”, ”förnuftets bild och verklighet”, som Hegel påstår. Den är snarare en produkt av samhället på ett bestämt utvecklingsstadium, den utgör bekännelsen att detta samhälle invecklat sig i en olöslig motsägelse med sig självt, splittrats i oförsonliga motsättningar, som det inte är i stånd att avskaffa. Men för att dessa motsatser, klasser med motstridande ekonomiska intressen, inte ska förinta sig själva och samhället i fruktlös kamp, är det nödvändigt med en makt, som skenbart står över samhället, som har att dämpa konflikten och hålla den inom ”ordningens” gränser. Och denna makt, som framgått ur samhället men som ställer sig över det och mer och mer avlägsnar sig från det, är staten.” (Engels, F: ”Familjens, privategendomens och statens ursprung”, Göteborg 1969, s. 217.)

Staten bevarar kapitalistklassens dominans, och detta gör i allmänhet kapitalisterna till den härskande klassen under kapitalismen. Arbetarklassen, däremot, är alltid under kapitalismen en underordnad klass, vars ”styrka” dock kan variera i olika samhälleliga situationer.

Socialdemokratins ”ekonomiska demokrati” har gett upphov till en intensiv debatt just kring ägandet och makten, där SAP och LO från borgerligt håll anklagats för att vilja ersätta den decentraliserade kapitalistiska blandekonomin med en byråkratisk statsocialism. Kritiken har inte så mycket gällt ”företagsdemokratin” (”trygghetslagen”, medbestämmandelagen, skyddsombudens och de fackliga förtroendemännens nya ställning o.s.v.) som ”kapitaldemokratin” (aktiveringen av AP-fonderna, men framför allt förslaget om löntagarfonder). I det följande ska jag diskutera vilka förändringar i ägande- och maktförhållandena ingreppen på dessa två områden kan tänkas medföra.

14. ”Företagsdemokratin”

”Man ska inte vara rädd för att ta ett ökat ansvar men då ska man också ha maktmedel att sätta bakom orden. Jag har inte hittat en enda person som jobbat praktiskt inom området som kan förklara hur den förhandlingsrätt som nu ska lagstiftas om tillför fackföreningarna ett enda nytt maktmedel.

I de fall framsteg har kunnat befästas i försöksverksamheten så har det berott på att arbetarna med stöd av ovanligt engagerade lokala fackliga företrädare har kunnat inrätta självstyrelse former som bygger på praktiskt taget hundra procentigt deltagande från arbetsstyrkan.

I en successiv utveckling av ökad solidaritet, växande kunskaper och självförtroende kunde arbetarna göra sig kvitt sin undergivna inställning gentemot arbetsledare och chefer. Fackliga funktionärer inte att förglömma. Man började i stället formulera sin egen erfarenhet, ställa krav på förändringar och också driva igenom dessa gentemot företagsledningen. Från en lokal maktbas i form av kontroll över den egna arbetsplatsen kunde man driva fram större förändringar.

Var det därför som LO:s företrädare ”krävde” att försöksverksamheten skulle läggas ned? Det blir ingen revolution, säger nu LO:s och TCO:s ledande företrädare. Nej, någon revolution blir det inte. Frågan är om det ens blir en reform, och kommer LO:s och TCO:s medlemmar att vara lika nöjda när de inser att de än en gång blivit snuvade på demokratin?” (L-E. Karlsson, f.d. sekreterare i den statliga företagsdemokratidelegationen.)

SAF menar att maktfrågan saknar betydelse för företagens och näringslivets organisering och utveckling. I den ”vetenskapliga företagsekonomin” sägs detta begrepp helt enkelt inte existera. Man vill inte ens gärna tala om företagsdemokrati för de politiska och samhällsekonomiska associationer man menar att det ger, utan föredrar begreppet ”samarbete”.

Detta är en ideologisk syn som fördunklar verklighetens reella förhållanden. Det behöver man inte vara anställd på ett företag som plötsligt och utan förvarning varslar om nedläggning för att förstå. Det räcker att gå till SAF:s egna programtexter, där det på annat håll enkelt och handfast (och inkonsekvent) slås fast att bestämmanderätten över ett företag måste vara samlad i företagsledningens hand. Bestämmanderätten måste med nödvändighet vara en och odelbar, och grundad på ägandet av kapital. Ägarna utser nämligen företagsledningen, som för att kunna ansvara inför ägarna just måste ha hela bestämmanderätten. Därför har SAF avvisat en löntagarnas styrelserepresentation, begränsningar i företagsledningens rätt att fritt anställa och avskeda personal (”trygghetslagen”) samt en förhandlingsrätt i frågor som rör arbetets ledning och fördelning (medbestämmandelagen).

Denna avvisande hållning ska förstås som att majoriteten av SAF:s medlemmar är motståndare till att arbetarna får något annat än ett rådgivande inflytande över företaget. När de genom lagstiftning har tvingats acceptera ytterligare formella befogenheter från löntagarorganisationernas sida har de dock gjort det utan att ta till mera drastiska motåtgärder. Min tolkning av detta faktum är att de dominerande kapitalägarna inte har uppfattat de nya befogenheterna som något hot mot deras fortsatta maktställning. Med de följande exemplen vill jag visa att de har fog för sin ståndpunkt.

Styrelserepresentation är en minoritetsrepresentation, vilket i realiteten innebär att löntagarrepresentanternas inflytande är av rent rådgivande karaktär. Nöjer man sig med uppgiften att ge företagsledningen lite bättre information så har detta naturligtvis en positiv sida, men någon makt är det inte fråga om. Det kommer dessutom att skapa lojalitetskonflikter för styrelseledamöterna. Styrelsens uppgifter och hela funktion är vidare i huvudsak ”objektivt given” genom företagets placering i en kapitalistisk marknadsekonomi, inom vars ram företaget har att överleva. Även en majoritet löntagarrepresentanter i ett enskilt företags styrelse skulle inte förändra denna funktion, utan snarare splittra löntagarkollektivet. Det är systemet som måste förändras.

”*Trygghetslagarna*” kan företaget gå vid sidan av. Så här berättar exempelvis en av städerskorna i boken ”Vi är ju ändå bara städerskor”:

”Vid den tiden hade vi bildat en fackklubb för att stå starkare — det var i oktober förra året. Och då hade den här nya trygghetslagen trätt i kraft. Men den kan ändras genom avtal. ASAB har utnyttjat tremånaderskontrakt genom att anställa folk på kort tid och förnya kontrakten. Det garanteras inte ens jobb under den tiden. Längst ned i kontraktet står det nämligen ”i mån av arbete”.

ASAB har kringgått lagen här på ett lagligt sätt. Så inte har vi haft någon trygghet i anställningen.” (s. 126)

Arbetsdomstolens dom mot skövdestäderskorna våren 1975 öppnade också rent lagstiftningsmässigt vägen för avskedande av ”vilt” strejkande arbetare, försåvitt strejken bara varat under lång tid när avskedet sätts in. Den begränsning ”trygghetslagarna” under mer ”normala förhållanden” lägger på rätten att avskeda och anställa är vidare inte stor, och snarast ägnad att

befrämja en lite långsiktigare och mer rationell planering av personalbehovet.

Det var slående hur stor enighet det rådde i riksdagen när lagen om medbestämmande togs i riksdagen den 2 juni 1976. Statsministerns motivering för den nya lagen är i långa stycken invändningsfri, tyckte Gösta Bohman. Visserligen förlorade SAP och VPK några lottningar, bland annat den om skadestånd vid så kallad vild strejk. Nu finns det inte längre någon fast gräns uppåt vid 200 kronor. Det återstår att se om SAP verkligen kommer att riva upp detta som dom lovat, när och om man får majoritet i riksdagen. Man lovade nämligen likadant 1928 när borgarna trots arbetarnas protester införde kollektivavtalslagen och arbetsdomstolen. Nu, 48 år senare, finns arbetsdomstolen fortfarande kvar och förstärks med hjälp av den nya lagen.

I en rad andra frågor behövdes inga lottningar. Det var i frågor som arbetsköparnas rättigheter att avskeda och lockouta vid ”vild” strejk, förbudet mot lokal strejkrätt och förbudet mot facklig solidaritet med dem som strejkar ”vilt”. Här rådde det enighet mellan borgare och socialdemokrater (fören mer ingående behandling av lagens innehåll, se Förbundet Kommunisters broschyr ”Klasskampen och valet”, Göteborg 1976).

Medbestämmandelagen är i många stycken en klasslag, riktad mot arbetarnas nyvaknade strejkkamp. Sen kan det, naturligtvis tänkas att den nya förhandlingsrätten till en del kan användas för arbetarnas syften. Föreskrifterna om tolkningsföreträde, primär förhandlingsskyldighet, anstånd med beslut o.s.v. kan möjligen göra företagsledningen mer tillmötesgående gentemot den lokala fackföreningen helt enkelt för att få det hela att fungera smidigt (inte sinka tid genom centrala förhandlingar). Men det beror på vad man kräver från fackföreningens sida, och över huvud taget vilken styrka arbetarna förmår mobilisera lokalt.

Medbestämmandelagen ska, säger LO, ersätta eller komplettera företagsnämndernas enbart ”rådgivande” inflytande med reella förhandlingar och därmed ”medbestämmande”. Men eftersom strejkvapnet, som LO och förbundsstyrelserna bestämmer över, knappast kommer att brukas kan man fråga sig om skillnaden egentligen är så stor, om det inte fortfarande mest rör sig om ”rådgivning” i realiteten? Låt oss, för att få större klarhet i själva frågeställningen, något blicka tillbaka på hur den socialdemokratiska arbetarrörelsen framför allt under efterkrigstiden behandlat maktfrågorna på arbetsplatserna.

Även om socialdemokratins förhållande till marxismen som vi sett var problematisk så fanns det i samtliga principprogram t.o.m. 1920 en klart formulerad anknytning till marxismen, framför allt då den ekonomiska teorin (mervärdeteorin). I sin mervärdeteori, med dess utsugningsbegrepp, har Marx förenat vetenskaplig analys av historiens drivkrafter med moraliskt rättfärdiggörande av arbetarklassens kamp mot kapitalet. Just denna moraliska sporre, grundad i mervärdeteorins föreställning om arbetets och arbetskraftens primära roll i produktionen av allt samhällseligt värde, var av stor betydelse för hela den första generationens socialdemokrater.

Under slutet av 20-talet och 30-talet gick en ny generation socialdemokrater (huvudsakligen inom SSU) till storms mot detta marxistiska inslag i partiprogrammet, som man uppfattade som alltför moraliserande och som en hämsko för det praktiska reformarbetet. Herbert Tingstens ”Den svenska socialdemokratins ideutveckling” uttrycker i stor utsträckning det nya perspektivet. Det viktiga med denna strömning — som för övrigt också lyckades utradera utsugningsbegreppet (åtminstone terminologiskt) i 1944 års programrevidering — var att den gav det ideologiska underlaget för den ”funktionssocialism” som i fortsättningen kom att prägla socialdemokratins politik. Det var en syn där arbete och kapital betraktades som två jämställda produktionsfaktorer, och där ägandet av kapital uppfattades som något underordnat och betydelselöst.

I funktionssocialismens tecken kunde under 30-talet så småningom ett allt fastare samarbets-

system växa fram på det organisatoriska topplanet, ett samarbete mellan storkapital, fackföreningsrörelse och regering (där kapitalägandet inte ifrågasattes). 1946 kommer så företagsnämnderna. Man kunde nu genomföra det på 20-talet inte möjliga försöket att institutionalisera samarbetet också på lokal nivå (jfr. lagförslaget om driftsnämnder i kapitel 6).

Företagsnämnderna fungerade av olika anledningar dock mest på papperet. Intresset var svalt från båda sidor under den ekonomiska blomstringens år. Desto mer frodades samarbetsorganen på det centrala organisationsplanet, något som föranlett VPK-aren Jörn Svensson att tala om en svensk ”korporatism”. Socialdemokratins ursprungliga principiella mål, att tillvälla arbetarklassen samhällets politiska och ekonomiska makt, fanns fortfarande antydd i partiprogrammet, såsom i följande inledning till 1944 års principprogram:

”Socialdemokratins mål är att så omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation, att bestämmanderätten över produktionen läggs i hela folkets händer, flertalet frigörs från beroende av ett mindretal kapitalägare och den på ekonomiska klasser byggda samhällsordningen lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och -likställighetens grund samverkande medborgare.” (Lindhagen, 1974, s. 295.)

Men det här kunde naturligtvis tolkas i funktionssocialistiska och blandekonomiska termer, och den socialdemokratiska regeringens ”planhushållningspolitik” under den här tiden har också beskrivits som socialistisk av exempelvis den akademiska forskningen (Leif Lewin).

Ser man sen LO och SAF under samma tid, mellan 1935 och 1968, är maktbegreppet helt frånvarande i båda parter officiella terminologi. De två uppfattades allmänt som jämnstarka representanter för ”produktionsfaktorerna” arbete och kapital. Så sent som i utredningarna och dokumenten från 1966 års LO-kongress beskrivs arbetarnas försämrade villkor i den hastiga strukturuomvandlingens tid som problem mellan individ och teknik. Det var först på förbundens kongresser kring 1969 som en skarp kritik började riktas mot företagsnämnderna, och krav på verklig makt resas.

Två år senare resulterade denna anstormning i LO:s nya företagsdemokratiska program, vars grundtanke var 'att ersätta en stor del av företagsnämndernas samråd med sedvanliga fackliga förhandlingar. Målsättningen var då, 1971, att öka fackföreningarnas makt för att skapa ”jämställdhet mellan arbetstagare och kapitalägare i inflytandet över företags ledning”. Det något spetsfundiga förhållandet mellan ”makt” och ”samarbete” i det programmet antyds i ett samtida

LO-uttalande:

”Samråd och samverkan sker idag på arbetsgivarens villkor. När meningsskiljaktigheterna inte är så stora blir man överens har man skilda meningar bestämmer direktörerna. Att tala om fullständig underkastelse under kapitalets intressen kan vara en överdrift, men i många fall kommer den beskrivningen sanningen mycket nära. Vad fackföreningsrörelsen kräver i fråga om samarbetet inom företagen är att det åtminstone ska bli ett samarbete på lika villkor. För att kravet ska bli verklighet, måste makten inom företagen omfördelas. Det är enbart naivt att inbilla sig att en sådan omfördelning av makten kan samarbetas fram. Den kräver facklig och politisk kamp.” (”Fackföreningsrörelsen” 22/1972.)

Vid denna tid intog LO ännu en uttalat positiv attityd till företagsnämnderna, och i 1971 års program utgjorde utbyggnaden av desamma en central del. Ett angivet motiv för att i första hand välja förhandlingsvägen för ett ökat inflytande var dock att förekomma varje misstanke om en korporatism, ett inkapslande av befintliga motsättningar. Och i remissvaret på paragraf 32-utredningen, fyra år senare, kan man skönja samma inställning i LO:s bestämda avböjande av varje lagstiftning om ”partssammansatta organ”.

Bakgrunden till denna något mer reserverade inställning är att företagsnämnder och andra partssammansatta samrådsorgan förkroppsligar en idag på åtskilliga arbetsplatser förgången och infekterad samarbetsanda, men att de till följd av arbetsköparnas ökade intresse för desamma blivit en viktig skärningspunkt för motsättningar. Kronlund m.fl. (1973) har i en undersökning av månadslönereformen och samrådssystemet vid LKAB efter strejken demonstrerat hur företagsledningen sökt använda sig av samrådsorgan för att splittra arbetarnas fackliga sammanhållning. I konsekvens därmed har gruvarbetarna i Malmberget och Svappavaara sagt upp samrådssystemet och beslutat bojkotta företagsnämnden. Också på andra håll har kritiken mot samrådet varit stark, något som LO inte kunnat undgå att uppmärksamma.

Företagsnämnderna rönte som sagt inte något större intresse från arbetsköparnas sida under den närmaste tiden efter det första avtalet 1946. På senare år har intresset blivit desto större. Samrådsgrupperna blomstrar på företagen. Man kan se det som SAF:s organiserade motdrag gentemot den nya lagstiftningen om förhandlingsrätt i kontrollfrågorna, som ett systematiskt försök att förekomma och inifrån urgröpa varje försök att genom den nya förhandlingsrätten stärka arbetarnas kollektiva positioner.

I LO:s remissvar på paragraf 32-utredningen kan man också konstatera en förändring i målsättningen jämfört med 1971 års program. Den tidigare ”jämsällheten mellan arbete och kapital” har ändrats till att ”arbetets måste sättas främst”. Är det bara en lite radikalare fras? Antyder det att den marxistiska mervärdeteorin håller på att genom fackföreningsrörelsen återinförs i socialdemokratien efter en lång period av funktionsocialism? Klart är att det på senare år inom socialdemokratien lagts ned ett intensivt arbete, exempelvis bland författare som Jan Lindhagen, på att återknyta till ett sådant marxistiskt arv. Frågan kvarstår dock ännu vad denna ideologiska radikaliserings ska komma att innebära på det praktiska planet. Klart är att radikala arbetare måste säga nej till SAF:s samrådsöffensiv!

15. ”Kapitaldemokratien”

”Löntagarfonderna kommer på sikt att äga över hälften av aktierna i de större svenska företagen. Det ligger långt fram i tiden och mycket kommer att ha hänt till dess. Det vore förmätet av oss att tro att vi idag har några förutsättningar att förutse hur löntagarna kommer att välja att organisera sitt inflytande vid den tidpunkten. Vi har dock redan konstaterat att ett maktvacuum kommer att uppstå när de privata kapitalägarna förlorar den centrala roll de idag spelar som samordnare och planerare av det svenska näringslivet. Det finns anledning att noga diskutera hur detta vacuum ska fyllas.

I förslaget till nytt socialdemokratiskt partiprogram formulerades huvudlinjerna för demokratiseringen av det ekonomiska livet:

”Genom medborgarinflytande över en planmässig hushållning, genom löntagarinflytande för arbetslivets förnyelse, genom konsumentinflytande över produktionens inriktning strävar socialdemokratien efter att lägga bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning i hela folkets händer.”

Hur ansvaret för planeringen av näringslivet mera konkret ska fördelas framgår inte i programförslaget. Uppenbart finns ändå en föreställning att det är samhällets ansvar att ange sådana ramar för företagens agerande att kraven på planmässighet tillgodoses. Enligt formuleringen ovan skulle löntagarnas ansvar begränsas till arbetets organisering. Några näringspolitiska uppgifter skulle alltså inte ligga hos löntagarna och därmed inte heller hos löntagarfonderna.

I sina huvuddrag måste detta vara en riktig uppdelning. Regering och riksdag kan alltid ange de ramar inom vilka företagen har att verka. Enligt partiprogramförslaget bör riktlinjerna för företagen dessutom vara tillräckligt detaljerade för att tillgodose långtgående näringspolitiska krav. Den för

näringspolitiken avgörande skillnaden när löntagarfonderna en gång äger majoritetsposten i flertalet stora företag kan antas bli att samhället kommer att lättare kunna få gehör hos företagen även för mycket långtgående krav på samordning och planering.” (Meidner, F. ”Löntagarfonder”, Nacka 1975, s. 107-108.)

”Vi har redan avvisat det obegränsade lokala arbetarstyret, bl.a. mot bakgrund av den solidariska lönepolitikens krav. Den solidariska lönepolitiken förutsätter alltså att viss makt och vissa resurser tillförs nivåer ovanför det enskilda företaget. Ett område där man däremot bör tänka sig så gott som obegränsad lokal löntagarmakt gäller arbetets organisation och uppläggning. I stor utsträckning är det just denna funktion som kampen om paragraf 32 gäller. När löntagarna själva äger det avgörande inflytandet i företagen kommer förutsättningarna att finnas för lokal självbestämmanderätt över det egna arbetet. Helt nya möjligheter öppnar sig då att omforma administration och organisation i företagen på ett sätt som gynnar löntagarnas delaktighet. Löntagarfonderna bör komma att stödja denna process på två sätt: dels kan förutsättas att fondrepresentanter i styrelsen (till skillnad från flertalet privata kapitalägare) oavsett från vilken nivå de utses — kommer att stödja och inte motarbeta en sådan utveckling och dels kan fondavkastningen användas för att finansiera de stödjande resurser för forskning och utveckling som kommer att behövas.” (Meidner, R. ”Löntagarfonder”, s. 109.)

Fackföreningsrörelsen talar alltså idag om att löntagarna ska ha ”makten”. Frågan är då hur långt man är beredd att gå från centralt fackligt håll om det kommer till allvarliga motsättningar i förhandlingarna på medbestämmandelagens område. Att man inte kommer att tillgripa den nu tillåtna strejkvapnet särskilt ofta kan vi förstå redan därav att ett starkt motiv bakom den nya lagstiftningen faktiskt varit att göra slut på strejkerna...

Det är här Meidners förslag om löntagarfonder, som med smärre justeringar antogs av LO-kongressen 1976, kommer in. Genom kombinationen av förhandlingsrätt och ägande (genom fonderna) åtminstone antyds en väg till mer omfattande mäld. Efter att i en tradition av ”funktionssocialism” länge ha förnekat ägandets centrala roll för arbetarrörelsens inflytande över samhällsutvecklingen framförs nu fonderna som en variant på temat om socialisering från den ”första perioden” (åren kring 1920).

Reaktionen på löntagarfonderna, från kapitalägarna och de borgerliga partierna, har också blivit häftigare än på kraven om förhandlingsrätt. Det har talats om ”pampvälde”, ”stöld” o.s.v. medan å andra sidan alternativa förslag om individuella vinstandelar lagts fram. Från regeringshåll har man ställt sig avvaktande, men det har antytts att fonderna i väl hög grad fokuserar uppmärksamheten på maktaspekten medan industrins kapitaltillförsel i själva verket är den brännande frågan. Därmed är också de åtgärder kapitalet kan förväntas ta till om man verkligen känner sig hotad av kraven på ökad makt antydda, nämligen kapitalflykt och minskad investeringsbenägenhet.

Löntagarfonderna är dock ett svar på reella problem. Något måste göras åt de övervinster som saboterar den ”solidariska lönepolitiken” och sticker arbetarna i ögonen när de uppmanas vara återhållsamma. Förmögenhetsklyftorna börjar anta alltför utmanande proportioner. Vidare utgör fonderna ett sätt att lösa det tvingande problemet om industrins ökade kapitalbehov.

Ekonomen Willy Bergström, som medarbetat i SAP:s näringspolitiska grupp, har i sin bok ”Kapitalbildning och industriell demokrati”, givit ett intressant perspektiv på det senare problemet:

”Det är mycket som talar för att den privata industrin i Sverige i allt högre utsträckning kommer att tvingas söka samarbete med utländska företag eller söka stöd i kollektivt sparande för att kunna hävda sig i den internationella konkurrensen.

Den svenska industrins internationella ställning är baserad på en produktion inom några områden som i

vetenskapligt och teknologiskt avseende tillhör de yppersta i världen. Ska den positionen kunna bevaras även i framtiden måste svenska företag hävda sig i konkurrens med företag som är internationella giganter, ofta med statligt stöd i bakgrunden.

Många tekniska och forskningsmässiga satsningar är genomförbara — ekonomiskt sett — endast i stor skala. Det föreligger så kallade odelbarheter. För att ta ett exempel: det är otänkbart att driva en konkurrenskraftig biltillverkning i hantverksmässiga former, det måste ske i stordrift.

Ofta är de forskningsmässiga och tekniska utvecklingskostnaderna mycket stora jämfört med de svenska företagens resurser. Det gäller ”svenska områden” som flygindustrins och atomenergins.

På områden som har dessa egenskaper gynnas företag som är stora. Ofta har sådana företag kunnat bli stora genom att de arbetat på en stor hemmamarknad, vilket inte är förunnat svenska företag. Det är mycket möjligt att det kommer att visa sig att kapitalbehoven för produktframtagningar och produktionskalan på nya avancerade produktområden i många fall kommer att bli för stora för enskilda svenska företag och för grupper av svenska företag. Ska de vara med i utvecklingen återstår ofta endast samarbete med utländska företag, kanske med konsekvenser för fortbeståndet som självständiga enheter. Ett alternativ till internationella övertaganden kan vara ett samarbete mellan löntagarna, staten och företagen.” (s. 20-21.)

Staten måste alltså i större utsträckning tillhandahålla kapital till produktionen. Men som SAP:s program ”Näringspolitik” från 1972 antyder kan det göras på olika sätt, med olika konsekvenser för inkomst- och förmögenhetsfördelningen i samhället och vad beträffar löntagarnas inflytande:

”I en huvudsakligen privatkapitalistisk ekonomi kommer önskemålet om snabb kapitalbildning lätt i motsats till medborgarnas önskemål om en rättfärdig inkomst- och förmögenhetsfördelning och en demokratisk samhällsstruktur. Motsatser av detta slag måste upplösas.

Genom löntagarnas allt starkare ställning som ägare av kapital, som varje år bildas i produktionen, bör motsatser av den antydda arten bli mindre påtagliga i framtiden. Från en obetydlighet har de offentliga försäkringsinrättningarna (främst AP-fonderna) växt så att de nu svarar för c:a 40% av nyutlåningen varje år på den svenska kreditmarknaden.” (s. 33.)

Att företagens självfinansieringsgrad minskat hänger naturligtvis till stor del samman just med den förskjutning från privat till kollektivt sparande, som AP-fonderna utgör det främsta exemplet på. Medan det samlade värdet av de privatägda aktierna 1970 uppgick till 30 miljarder, fanns i AP-fonderna vid samma tidpunkt 40 miljarder. Vid sekelskiftet kommer den summan att ha ökat till flera hundra miljarder. I användningen av AP-fondernas medel — att industrin får tillgång till ”riskvilligt kapital” med inflytande för löntagarna som motprestation — har därför socialdemokratiska ideologer sett en första central ”kapitaldemokratisk” åtgärd. I sin bok ”När är tiden mogen?” (1975) utbrister exempelvis Sten Johansson (f.d. låginkomstutredare) nästan lyriskt:

”I princip innebär AP-fondernas tillväxt, vilka finansieras via arbetsgivaravgifter, att det privata kapitalet fördivergeras. Det samlade värdet av t. ex. de 15 familjernas tillgångar reduceras till en obetydlighet i jämförelse med de väldiga belopp som ägs av löntagarkollektivet genom pensionsfonden.” (s. 51-52.)

Johansson talar från en statssocialistisk utgångspunkt. För klasskampens och revolutionens nödvändighet, både för att störta de gamla makthavarna och för att revolutionera tänkesätt och handlingsmönster hos ”socialismens byggnadsarbetare”, finns inget utrymme i hans föreställningsvärld. Från hans egen utgångspunkt kan man emellertid invända att pengar blir kapital först när de vinner tillträde till produktionssfären. Och hittills har AP-fondernas användning i detta avseende på intet sätt hotat de 15 familjernas makt eller på motsvarande sätt ökat löntagarnas inflytande (exempelvis AP-fondens aktieköp för 100 miljoner i Volvo). Beträffande framtids-

perspektivet ska vi inte glömma att användningen av AP-fondernas medel är en parlamentarisk fråga. Och socialdemokratin har ända sedan regeringstillträdet 1932 inför hotet av ett valnederlag, undvikit att ta den konfrontationen med kapitalet som en fundamental förändring av näringslivets ägandeförhållanden måste innebära. Var går gränsen där man hamnar i konfrontation med de gamla ekonomiska makthavarna när nu staten och löntagarna ska ha ökat inflytande i utbyte mot de gjorda satsningarna? Tidigare har liknande framstötter för ett vidgat statligt ägande och större makt över produktionen effektivt avvisats (exempelvis ”planhushållningsmotståndet” mot Efterkrigsprogrammet). Idag är det föreliggande ekonomiska läget dock ett annat. Valet synes alltmer komma att stå emellan någon form av statskapitalism, med staten som den ”total-kapitalist” Engels talar om i ”Anti-Dühring” (s. 384-86), eller socialism. Och med det senare menar jag en stat som ytterst baserar sig på det arbetande folkets permanenta och aktiva organisering i bostadsområden och på arbetsplatser.

Av den ”ekonomiska demokratis” ideologer framställs oftast problemet om övergången till socialismen som hur man ska genomdriva ett maktövertagande för löntagarna utan att komma i konfrontation med borgerlighet och kapitalägare, med den ekonomiska krissituation det skulle medföra. I en artikel i *Tiden* 7/75 om Meidners fondförslag pekar Willy Bergström exempelvis på faran för investeringsstrejck, och menar att regeringen måste parera detta genom att se till att den nuvarande räntabiliteten upprätthålls på de privata investeringarna. Han hävdar vidare att det kanske hade varit förnuftigare att anknyta till problemet med gapet i den ”solidariska lönepolitiken” i stället för att trycka så hårt på maktfrågan i argumenteringen för fonderna.

I samma nummer av *Tiden* pekar Sten Johansson, nu lite mindre lyrisk, på att AP-medlen inte kan användas för häftigt på börsen, eftersom de då skulle bidra till en allmän kursuppgång. Av detta skäl ser han AP-fondernas användning, åtminstone på kort sikt, som otillräcklig för att skapa löntagarmakt över ekonomin. Detsamma gäller de föreslagna löntagarfonderna. Johansson föreslår därför en lagstiftning som fråntar kapitalägarna styrelsemajoriteten i företagen. Dessa styrelser ska i stället under en övergångsperiod bestå av de tre parterna anställda, stat/kommun och kapitalägare, där de sista i takt med att det kollektiva ägandet vidgas ska ersättas med AP-fondens och löntagarfondens representanter.

Johansson ställer till sist frågan om hur starkt motståndet skulle bli mot en sådan reform. Han erinrar om det starka motstånd som omintetgjorde den senaste socialistiska offensiven (Efterkrigsprogrammet), och att socialdemokratis parlamentariska underlag nu knappast är starkare. Förhållandena skulle emellertid nu vara mer gynnsamma, och det av följande fyra skäl:

1. ”Produktionens alltmer kollektiva karaktär gör fortsatt privat tillägnelse allt orimligare. Kapitalismens ideologi med glorifieringen av den enskilde företagsamme har blivit irrelevant för den stora majoriteten av alla arbetande i dagens svenska arbetsliv...”
2. ”Den svenska medelklassens kärna och stora massa består inte längre av småföretagare, småhandlare och bönder utan av anställda tjänstemän. En för Sverige alldeles unik utveckling har varit att de framväxande tjänstemannaskikten organiserat sig i egna fackliga organisationer. Därmed har deras behov av att liera sig med det privata kapitalet försvunnit.”
3. ”Miljökrisen och medvetandet om ändligheten hos jordens resurser har spelat en viktig roll och är en del av 70-talets medvetande. I viktiga avseenden har den kritiska udden riktats mot kapitalismen och dess hejdlösa tillväxtdyrkan. Tanken på nolltillväxt slår mot hjärtpunkten i kapitalismens ideologi, efter som den endast kan förverkligas i en ekonomi med långt driven planhushållning.”
4. Vietnamesernas ”kamp kan i den slutliga analysen komma att framhållas som den faktor som

gjorde en fredlig övergång till socialismen möjlig i Sverige, även om deras kamp var för en annan socialism än vår.”

Det är, inom parentes sagt, märkligt men fullt förklarligt att Johansson inte tar upp Chile, där man sökte gå den ”fredliga vägen” men misslyckades, utan i stället väljer Vietnam, där man gick den ”väpnade vägen” och lyckades.

Åtskilligt talar för att Johanssons förslag inte har någon förankring inom socialdemokratin, i vart fall inte inom dess ledande organ. Man kan nämligen bestämt säga att det knappast skulle väcka mindre anstöt hos borgerligheten än förslaget om löntagarfonder redan gjort. Snarare då mer. Och om löntagarfonderna vet vi att partiledningen vill skjuta på ett avgörande, och att enskilda socialdemokratiska regeringsledamöter hävdar att det alltför mycket koncentrerar sig på maktfrågan. Är då tiden mogen, som Johansson hävdar, för en ”fredlig” övergång till socialismen — och är socialdemokratin mogen att bli bäraren av en sådan utveckling?

16. Är tiden mogen?

” — Många har menat att den här partikongressen är något alldeles epokgörande, därför att man tar ett nytt partiprogram som innebär steget in i det tredje skedet för att förverkliga socialismen: den ekonomiska demokratin. Om kongressen fattar detta beslut kan man med skäl börja tala om en socialistisk utveckling. Delar du den uppfattningen?

— Ja, absolut. Jag tycker nog att det har varit en socialistisk utveckling hela tiden, men det är klart att i och med att vi går så hårt in på det ekonomiska området, så angriper vi kapitalismen i hjärtat. Det måste leda till en maktförändring, början till slutet för det kapitalistiska Sverige!” (Intervju med SAP:s partisekreterare Sten Andersson inför SAP:s kongress 1975, från ”Tiden” nr 7/75, s. 378.)

”Hur reagerar motståndarna om arbetarrörelsen signalerar en socialistisk offensiv under benämningen demokratisering av det ekonomiska livet? Måste det inte bli motstånd? Kan inte motståndet rent av bli förödande?

Svaret är naturligtvis att vi inte kan veta någonting säkert om vilka svårigheter som möter arbetarrörelsen vid en demokratisering av det ekonomiska livet. Men vi kan säga på förhand att det vore oerhört värdefullt om demokratiseringen av det ekonomiska livet kunde ske utan uppslitande strid.” (Sten Johansson i ”Tiden” nr 7/75, s. 359.)

”Denna revolution är alltså inte bara nödvändig därför att den härskande klassen inte kan störtas på något annat sätt utan också för att den klass som störtar den bara genom en revolution kan få allt det gamla träcket från halsen och bli kapabel att bygga ett nytt samhälle från grunden.” (Marx och Engels i ”Den tyska ideologin”.)

I varje reformistisk socialistisk strategi respekteras den parlamentariska demokratin som själva begreppet för demokrati. Samhällsomvandlingen måste hämta sin legitimitet från parlamentets (riksdagens) lagstiftning. Utifrån denna förutsättning kan man sen gå fram på en mer eller mindre radikal väg.

Folkfrontens politik i Chile, under Allende, har givit oss ett historiskt unikt exempel på ett mer radikalt reformistiskt tillvägagångssätt. Man skulle kunna säga att Allenderegeringen arbetade efter mönster av en ”klassisk” reformistisk strategi. Det är samma strategiska uppfattning som omfattades av den svenska socialdemokratin fram till 30-talets krispolitik (åtminstone som den angavs i partiprogrammen under denna tid). Allenderegimen sökte mobilisera arbetarklassen och andra klasser och skikt, om än med de starka begränsningar som ett respekterande av den parlamentariska legaliteten gav, för att i konfrontation med borgerligheten genomdriva en socialisering av produktionsmedlen. Exemplet är unikt därför att man trots de utomparlamente-

tariska ekonomiska makthavarnas starka inflytande också över parlamentet lyckades få en relativ majoritet för en sådan politik. Åsikterna om orsakerna till misslyckandet är många. Klart är att borgerligheten och militären inte respekterade den parlamentariska legaliteten, och att regimen själv, i respekt för samma legalitet, underlät att rusta de egna styrkorna.

Den svenska socialdemokratin har, med 30-talets krispolitik som vägskäl, valt att gå fram på ett mindre radikalt sätt, ibland kallad ”funktionssocialism” eller ”planhushållningspolitik”. Man har konsekvent undvikit en konfrontation med den storbürgerlighet som dominerat näringslivet. I stället för att förstatliga företagen har man byggt ut statsapparaten för att på effektivast möjliga sätt stärka storföretagsamhetens utveckling och expansion, ”som ett medel för arbetarrörelsen att ta ut maximala resurser åt löntagarna och samhället” (Tage Erlander).

Varpå har då socialdemokratin kunnat basera sin internationellt sett unika styrka i Sverige?

En del av förklaringen har jag tagit upp i kapitlet ”Varför kom reformismen att dominera den svenska arbetarrörelsen” (Kapitel 5). Denna socialdemokratins tidigt vunna historiska dominans inom den samlade arbetarrörelsen (och kommunisternas motsvarande svaghet) och fasta förbindelse med en organisatoriskt enhetlig fackföreningsrörelse har lagt grunden till denna styrka.

För att belysa hur man lyckats förvalta detta sitt pund ska jag ta ett avsnitt ur en aktuell programskrift som utgångspunkt:

”Arbetarrörelsens kamp för ett demokratiskt socialistiskt samhälle kan — lite förenklat — delas in i tre skeden:

Först gällde det att satsa alla krafter på att skapa, utveckla och trygga formell politisk demokrati med rösträtt.

Sedan tog arbetarrörelsen tag i den sociala demokratin — att undanröja nöd och massarbetslöshet, att trygga försörjningen i livets alla skiften.

Det politiska arbetet gäller nu den ekonomiska demokratin och kraven på arbetslivets förnyelse är en självklar del i demokratiseringen av hela samhället. I vid mening handlar det om en fredlig ”kulturrevolution”, som påverkar vår inställning till arbetet och vår människosyn.” (från ”...att möta framtiden”, Stockholm 1975, s. 55.)

Genomdrivandet av rösträtten och 8-timmarsdagen betydde mycket för att befästa socialdemokratins position inom arbetarrörelsen kring 1920. Trots en vacklande politik kunde man sedan under 20-talet dra till sig betydande vänstersocialistiska krafter till följd av kommunisternas ännu större vacklan och splittring.

30-talet blev ett avgörande vägskäl. De borgerliga partierna vad då inbördes splittrade och ideologiskt oförmögna att inse den monopolistiska kapitalismens nya krav på ökade statliga ingripanden i ekonomin. Socialdemokratin, däremot, som genom sin dominans inom arbetarrörelsen hade dragit till sig en betydande medlemskader av radikala intellektuella, förmådde axla dessa problem och det internationellt sett jämförelsevis tidigt. Genom sin regeringsställning kunde man därigenom ta åt sig äran av att en del av arbetarklassens mest akuta problem fick sin lösning. Man kunde därmed också ytterligare stärka sin ställning ideologiskt i förhållande till såväl borgerlighet som kommunister. Till kommunisternas stora nedgång under den här tiden bidrog förvisso också den egna sekteristiska linjen.

Genom de goda ekonomiska konjunkturerna kunde socialdemokratin efter andra världskriget befästa sin ställning som den ”sociala demokratin” förkämpe. Efter en rad viktiga sociala reformer på 30- och 40-talen kom dock en nedgång mot mitten av 50-talet. Som ”ett brev på posten” genomdrev man då tillsammans med SKP ATP-reformen — den ”sociala demokratin”

sista stora reform — och kunde åter stärka sin ställning.

Under 60- och 70-talen har emellertid, i den ekonomiska krisens spår, allt större problem tomat upp sig. Den för den svenska kapitalismen nödvändiga och hastiga ”strukturomvandlingen” har skapat en större oro och stridsberedskap hos allt bredare grupper av arbetare och tjänstemän, samtidigt som den internationella konkurrensen ställer allt större krav på ekonomisk återhållsamhet. Den ”ekonomiska demokratin” har blivit socialdemokratin senaste slagord för att lösa den nya situationens problem, en situation där den gamla konjunkturpolitiken från 30-talet inte längre förslår. Det är svårt att förutse dessa lösningar, men klart är att de måste innebära radikala förändringar av den svenska politiken och ekonomin.

Om vi nu går tillbaka till Sten Johanssons förslag om att frånta kapitalägarna styrelsemajoriteten i de stora företagen talar allt för att det i ett slag skulle göra slut på storborgerlighetens välvilja, och frågan är då vilket underlag den nya sociala och politiska situationen han skisserar ger för att genomdriva förslaget, i första hand skapa en parlamentarisk majoritet för detsamma?

Den funktionssocialistiska modellen har haft som sin förutsättning och drivit på en stark koncentration och centralisering av den svenska ekonomin, organisationsväsendet och samhället i övrigt. På arbetsplatsplanet har reaktionen mot detta tagit sig uttryck i ”vilda” strejker, och andra kollektiva och individuella stridsåtgärder. På riksdagsplanet har det givit utrymme för centerpartiets ”decentraliseringsideologi”. Det är alltså centerns väljare socialdemokratin måste inrikta sig på för att få sin åsyftade parlamentariska majoritet. I konsekvens därmed har företagsdemokratin också presenterats som en väldig decentraliseringsprocess.

TCO har i betydande utsträckning ställt sig bakom den ”ekonomiska demokratin”. Det är måhända i detta faktum Johansson kan hämta sitt bästa stöd för den positiva synen på den ”nya medelklassen”. Men hur dessa tjänstemän som individer sen röstar är en annan sak, i synnerhet om storborgerligheten i en konfrontationssituation på allvar satsar sina resurser på motpropaganda eller svarar med en kapitalflykt som skapar ett akut arbetslöshetshot. Och det måste vara svårt för socialdemokratin att i en sådan situation förvalta en i sig starkt centraliserad ekonomi och samtidigt bryta det centralistiska mönstret på ett sätt som gör företagsdemokratin trovärdig och attraktiv.

Trycket på regeringen har ökat under senare år. Det gäller alltså såväl de ”vilda” strejkerna som LO:s och TCO:s krav på större befogenheter, och inte minst radikalare signaler från det egna partiets basorganisationer. Detta har inspirerat regeringen att pröva nya tonfall och genomdriva en omfattande lagstiftning på företagsdemokratin område. Det rör sig än så länge dock inte om någon konfrontation, utan snarare en fortsättning av samarbetspolitiken. Företagsdemokratin kan, som den ser ut hittills, närmast tas som den centraliserade reformistiska arbetarrörelsens vädjan till kapitalister och arbetare att visa lite större ömsesidig förståelse i en allt svårare tid.

I samband med hamnarbetarstrejken 1954 karaktäriserade Transportarbetarförbundets krönikör ”vilda” strejker i Sverige, med dess starka fackföreningsrörelse, som en ”enastående händelse”. LKAB-strejken gav genljud internationellt. Och under de senaste åren har antalet strejker bara tilltagit och blivit nästan ett ”etablerat” inslag på den svenska arbetsmarknaden. Denna utveckling visar eftertryckligt att grunden för en ”ömsesidig förståelse” saknas, och att motsättningen mellan arbete och kapital fortfarande dominerar det svenska samhället.

De historiska modellerna för att dämpa eller hindra denna motsättning att komma till uttryck i öppen kamp och konflikter, vilket är det enda möjliga ”ömsesidiga förståelsen” så länge en kapitalistisk ekonomi existerar, har huvudsakligen varit två. Den ena är den där arbetarna helt enkelt tvingas att avhålla sig från kamp med militära medel, som i det nazistiska Tyskland,

fascismens Italien och Spanien eller de latinamerikanska militärdiktaturerna.

Den andra modellen, som det svenska samhället har givit ett exempel på, är den där ekonomin ger underlag för löneförhöjningar och sociala reformer som avhåller arbetarna från att kämpa. En förutsättning för den senare modellen förefaller vara en stark "arbetarrörelseapparat". En möjlig utvecklingslinje för socialdemokratin "ekonomiska demokrati" är, att man under de nya och svårare ekonomiska förhållandena söker reproducera denna modell genom att stärka "arbetarrörelseapparaten" inom den nuvarande statens ramar. Statskapitalismen kan ses som förlängningen av en sådan utvecklingslinje.

Statskapitalismen kommer bara att införas som den nödvändiga lösningen på begränsningarna och problemen i den nuvarande fasen av kapitalets ackumulation. De historiska förutsättningarna för en sådan lösning är dock synnerligen goda i Sverige: en splittrad och individualiserad arbetarklass, utan kamptraditioner men av tradition knuten till socialdemokratin; bristen på ett enat borgerligt alternativ; socialdemokratin långvariga praktik i klassarbetspolitik. Många borgare har nu också börjat få skrämselflicka inför ett sådant framtidsperspektiv.

Socialdemokratin ruskades om ordentligt mot slutet av 60-talet. Vietnamkriget, koncentrationsutredningen och låginkomstutredningen, jämlikhetsdebatten och LKAB-strejken bidrog till detta. Radikala signaler hördes, bland annat på extrakongresser och inför 1968 års val. Därefter har man på centralt håll insett sitt "ansvar", och i takt med den ekonomiska krisens framskridande dragit åt skruvarna. Vietnamrörelsen lyckades man suga upp och dra gadden ur (med KFML /SKP:s hjälp). Den kontroversiella låginkomstutredningen avvecklades. Jämlikhetsdebatten lyckades man med stor möda sätta stopp för, sedan många missuppfattat kravet på "ökad jämlikhet" som det mer "utopiska" kravet på "jämlikhet" och alltför många auktoriteter börjat ifrågasättas. Svaret på LKAB-strejken och över huvud taget vågen av "vilda" strejker var dels den arbetsmarknads-lagstiftning som berörts ovan, dels en försöksverksamhet med "fördjupad företagsdemokrati" inom de statliga bolagen.

Historien om hur denna försöksverksamhet avvecklades, sedan den börjat växa socialdemokratin över huvudet, är lärorik. Så här berättar den f.d. sekreteraren i den statliga företagsdemokrati-delegationen, Lars-Erik Karlsson:

"Hösten 1973 lades försöksverksamheten i de statliga företagen ned trots braskande löften några år tidigare. Beslutet tillkom sedan en handfull personer från organisationer, Statsföretag och departement överlagt.

Några klara motiveringar för handlandet angavs inte. Men missnöjet från arbetsgivarna hade länge varit stort. Internt fick vi som arbetat med försöken veta att det var LO som krävt att verksamheten skulle avvecklas. I stället skulle det bli nya friska tag från ett nytt samarbetsorgan URDEM. Dess insatser till dags dato är åtta cirkulärskrivelser.

Ombildningen var alltså bara fiffel och båg. De lokala fackliga företrädarna som sammankallats på industriministerns initiativ lät sig luras.

Varför ville då LO-ledningen lägga ned en av de få aktiviteter som avsatt märkbara resultat? Jag vet sannerligen inte och kan därför bara lägga ihop vissa fakta och försöka spekulera.

Man ska inte vara rädd för att ta ett ökat ansvar men då ska man också ha maktmedel att sätta bakom orden. Jag har inte hittat en enda person som jobbat praktiskt inom området som kan förklara hur den förhandlingsrätt som nu ska lagstiftas om tillför fackföreningarna ett enda nytt maktmedel.

I de fall framsteg har kunnat befästas i försöksverksamheten så har det berott på att arbetarna med stöd av ovanligt engagerade lokala fackliga företrädare har kunnat inrätta själv styrelse former som bygger på praktiskt taget hundra procentigt deltagande från arbetsstyrkan.

I en successiv utveckling av ökad solidaritet, växande kunskaper och självförtroende kunde arbetarna göra sig kvitt sin undergivna inställning gentemot arbetsledare och chefer. Fackliga funktionärer inte att förglömma. Man började i stället formulera sin egen erfarenhet, ställa krav på förändringar och också driva igenom dessa gentemot företagsledningen. Från en lokal maktbas i form av kontroll över den egna arbetsplatsen kunde man driva fram större förändringar.

Var det därför som LO:s företrädare ”krävde” att försöksverksamheten skulle läggas ned? Det blir ingen revolution, säger nu LO:s och TCO:s ledande företrädare. Nej, någon revolution blir det inte. Frågan är om det ens blir en reform, och kommer LO:s och TCO:s medlemmar att vara lika nöjda när de inser att de än en gång blev snuvade på demokratin?” (*Aftonbladet* 7/1 1976.)

Hela den ovan relaterade ”avvecklingsverksamheten” visar med all önskvärd tydlighet hur topparna inom fackföreningsrörelsen och SAP, genom sin ”ansvariga” position i förvaltandet av kapitalismen, trots aldrig så god vilja är och förblir klassarbetare. Sen må man tala aldrig så mycket om ”ekonomisk demokrati” och ”reformistisk socialism”. För en konsekvent reformist måste i stället den ståndpunkt som den statliga utredningen om ”industriell demokrati” gav uttryck för i sitt betänkande från 1923 fortfarande te sig aktuell:

”Av den kortfattade översikten i avdelningen om organisationstyperna har framgått, att de förslag som syfta åt att ge de anställda ett dominerande eller i alla fall vittgående inflytande över företags förvaltning, i största utsträckning förutsätta att de enskilda ägarna försvunnit och i den ena eller andra formen ersatts av representanter för ”samhället”. ” (SOU 1923:29-30, s. 46.)

Och påståendet kan, från samma mer konsekventa reformistiska ståndpunkt, spetsas till, som en motsvarighet till SAF:s klart formulerade uppfattning att makten över väl fungerande företag måste vara en och odelbar och som en varningssignal för den fackföreningsrörelse som genom den nya politiken nu mer än tidigare riskerar att hamna i den ”dubbla lojalitetens” dilemma. ”Tillspetsningen” kommer från en facklig ombudsman jag talat med: Det är nog bra med företagsdemokrati, men utan inflytande över de stora ekonomiska sammanhangen kan vi hålla på och leka demokrati hur länge som helst utan annat resultat än löntagarnas förlorade förtroende.

Om vi nu säger att Ernst Wigforss, Rudolf Meidner och Sten Johansson står för en mer ”konsekvent reformism”, vilka möjligheter synes då dessa ha att hävda sig gentemot den traditionella socialdemokratiska klassarbetspolitik vars förlängning i den nuvarande situationen är statskapitalismen?

Den senaste partikongressen (1975) kunde inte uppvisa någon opposition gentemot partiledningen. Samma sak gällde LO:s kongress 1976. Frågan är vad som sker under dess välregisserade föreställningars yta. Vad händer om SAP kompromissar bort LO-kongressens beslut om löntagarfonder? De ”vilda” strejkerna har successivt ökat under 70-talet. Inom fackföreningsrörelsen har allt radikalare strömningar dykt upp, senast i protest mot medbestämmandelagen. Det finns därmed ansatser till en militant reformism inom arbetarklassen som på sikt kan skapa en grundläggande motsättning inom socialdemokratin. Trots att vi inte tror på den reformistiska vägen och är än svagare än kommunisterna var då är det av största vikt att vi som kommunisterna inte förhåller oss till denna radikala strömning på samma sekterskettiska sätt som SKP gjorde på 30-talet. Det är som en del av en sådan begynnande radikal och stridbar rörelse på arbetsplatser och i bostadsområden, delar av socialdemokratin kan börja bli mogen för övergången till socialismen.

Ja, Sten Johansson, tiden är i ekonomiskt avseende obetingat mogen för en sådan övergång. Aldrig tidigare har nödvändigheten av samhälleliga och kollektiva ingripanden i ekonomin varit så stor. Men om sådana ingripanden kommer till stånd utan att arbetarklassen är mobiliserad och deltar däri blir lösningen statskapitalistisk eller korporatistisk. Gruvarbetarna, städerna, skogsarbetarna och andra arbetargrupper har genom sina strejker visat en allt starkare strävan från

arbetarnas sida att i stället bära fram en socialistisk lösning, må den sen aldrig så mycket bryta mot den ”solidariska lönepolitiken” och ”samhällsansvaret”. Denna rörelse behöver dock åtskilligt mer erfarenheter innan den är mogen att ta ansvaret för övergången till socialismen.

SKOGSARBETARNAS UTTALANDE:

Vi skogsarbetare står nu måhända inför den största konflikt vi någonsin haft med våra arbetsgivare. Vi ämnar kämpa till det yttersta för våra krav, främst då månadslön utan meritvärdering.

Vi har otaliga gånger framfört detta krav och vi har använt alla metoder som står till buds inom ramen för fackligt arbete, utom strejk, för att bli hörsammade.

Tyvärre har resultatet av alla våra ansträngningar blivit endast mycket små framsteg.

Då vi nu har anledning frukta att även årets avtalsrörelse skall bli en ny stor besvikelse för oss, återstår således endast att tillgripa strejk i skogarna för att bryta arbetsgivarnas motstånd. Om och när vi gör det så är det inte för strejkens egen skull. Inte heller i desperation eller i ett behov av att ytterligare demonstrera vårt missnöje.

Då vi blåser till strid är det för att vinna en seger, och vi vet vad vi ger oss in i.

Våra motståndare är starka.

De kan, jämte sina bundsförvanter, ställa hela det svenska kapitalistiska systemet mot oss.

De behärskar stora delar av vårt lands naturtillgångar, nästan allt av fabriker, varv och verkstäder, många storbanker och multinationellt kapital. Dessutom har de direkt och indirekt inflytande över vissa delar av massmedia.

Men vi rädes inte denna starka motståndare!

Vi har nämligen en kraft att sätta mot som ingenting kan krossa, om vi bara lyckas mobilisera den i största möjliga utsträckning: ARBETARSOLIDARITETEN!

Och vi tror oss ha förmåga därtill. Vår kamp berör ju till slut, mer eller mindre, alla lönearbetare i vårt land.

Vi väddar därför till Sveriges samtliga arbetare inför vår eventuella strejk: Stöd skogsarbetarnas krav om månadslön!

*Med kamphälsning
Skogsarbetarnas stormöte i Älvsbyn*

Några årtal i den svenska arbetarrörelsens historia

- 1848** ”Kommunistiska manifestet” utges på svenska
Stockholmsrevolten. Utkommenderad militär beskjuter revolterande arbetare.
- 1849** ”Folkets röst”, en av de första arbetartidningarna, utkommer.
Tidningen ”Reform” utges under mottot ”Vad är penningen? Allt. Vad bör den bli? Intet. Vad är arbetet? Intet. Vad bör den bli? Allt.”
- 1853-1855** Arbetaraktioner mot de stigande livsmedelspriserna, under paroller som ”Stoppa brännvinsbränningen” och ”Exportförbud på spannmål”.
- 1869** 400 gruvarbetare i Persberg går i strejk. Murarna i Stockholm lägger ned arbetet i protest mot lönesänkningar, och bildar genom sin strejkkommitté den kanske första egentliga fackföreningen i Sverige.
- 1870-1880** Ett 40-tal ekonomiska strejker, oftast spontana och dåligt organiserade.
- 1879** Sundsvallsstrejken.
- 1881** Den stora Stockholmsstrejken (byggnadsarbetarna). August Palm håller det första offentliga socialistiska föredraget på hotell Stockholm i Malmö.
- 1882** August Palm ger ut första numret av tidningen ”Folkviljan”. ”Folkviljan” publicerar socialdemokratins första principprogram, skrivet av August Palm med det tyska Gothaprogrammet (1875) som förebild.
- 1885** August Palm grundar tidningen ”Social-Demokraten” i Stockholm.
- 1886** Hjalmar Branting håller i Gävle sitt berömda ”övergångstal” till socialismen (från liberalismen) — ”Varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk”.
Den socialdemokratiska arbetarrörelsens första demonstration, mot tullarna.
Hjalmar Branting inträder i ledningen för ”Socialdemokraten”.
- 1886-1888** ”Åtalsraseriets” tid. August Palm döms till tre månaders fängelse för ”smädliga yttranden om riksdagen” (1886). Axel Danielsson döms till 18 månaders fängelse för ”smädliga yttranden mot myndigheter” (1887). Hjalmar Branting döms till 31/2 månaders fängelse för att i ”Socialdemokraten” ha avtryckt Danielssons ”smädliga yttranden”.
- 1889** Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti (SAP) bildas. 70 organisationer varav 50 fackliga, deltar. Palm, Branting, Sterky och Danielsson kom att ingå i dess ledning. I den viktiga taktikfrågan antogs en resolution som börjar sålunda:
”Kongressen erkänner fullt ut, att gentemot det revolutionära Socialdemokratiska arbetarpartiet, som det politiska uttrycket för den egendomslösa arbetande klassen i samhället, blir samtliga borgerliga partier alltmer en enda reaktionär massa...”
- 1880-talet** Fackföreningarnas genombrott.
- 1890** SAP deltar för första gången i valen till riksdagens andra kammare med egna kandidater: Branting i Stockholm, Danielsson i Malmö.
- 1891** SAP:s andra kongress, där anarkisterna nedkämpas – uttryckt i följande uttalande:
”Då det socialdemokratiska arbetarpartiet är ett revolutionärt parti, som eftersträvar en grundlig omvälvning av det bestående borgerliga samhället, måste det ta i betraktande möjligheten av att det organiserade våldet kan bli det lidande proletariatets slutliga förlossare. Men så länge ännu inte den allmänna rösträttens fredliga medel är prövat, uttalar kongressen på det bestämdaste sitt ogillande av all slags dynamitagitation och stämplor som förrädare mot

våra principer sådana agitatorer, som upphetsar massorna till våldshandlingar mot enskilda.”

- 1892** Norbergsstrejken.
Danielsson försvar sig i ”Brandsyn” till parlamentarismen.
- 1896** Branting väljs som förste socialdemokrat in i andra kammaren.
- 1898** LO bildas, med 268 ombud för 50.000 fackligt organiserade arbetare.
- 1899** Genom ”Åkarpslagen” straffbeläggs försök att tvinga någon till arbetsinställelse.
- 1902** SAF bildas.
SAP har extrakongress om storstrejkvapnet.
Under tre dagar genomförs en politisk storstrejk för allmän rösträtt.
- 1903** Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbund bildas i opposition till det anarkiserande Socialistiska Ungdomsförbundet.
- 1906** Som en kulmen på omfattande strejker, övergrepp från arbetsköparnas sida gentemot föreningsrätten och lockouter sluter LO och SAF den s.k. decemberkompromissen: LO erkänner paragraf 23 (nuvarande 32) mot att SAF lovar respektera föreningsrätten.
- 1908** I riksdagsvalen väljs 34 socialdemokrater in i andra kammaren.
SAP utesluter anarkisterna Hinke Bergegren och Carl Schröder.
Tre ungsocialister spränger strejkbrytarfartyget Amaltea i luften.
Zeth Höglunds oppositionella grupp inom ungdomsförbundet börjar ge ut ”Stormklockan”.
- 1909** Storstrejken.
- 1910** SAC bildas.
- 1916** Socialdemokratiska ungdomsförbundet håller en Arbetarfredskongress mot partiledningens vilja.
- 1917** Vänstern kring ungdomsförbundet kastas ut ur SAP, och bildar Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti (SSV). Tillsammans tar SSV och SAC initiativet till Svenska fackoppositionen, vilken främst arbetar för en demokratisering och decentralisering av fackföreningsrörelsen. Efter repressalieåtgärder från LO ombildas den till Fackliga propagandaförbundet (1919).
- 1918-** Den allmänna rösträttens genombrott. 8-timmarsarbetsdagen beslutas av riksdagen.
1919 SSV ansluter sig till Komintern.
- 1920** Den första socialdemokratiska regeringen tillsätter statliga utredningar om socialisering och industriell demokrati.
- 1921** SSV antar namnet Sveriges Kommunistiska parti (SKP).
Vänstersocialisterna kring Ivar Vennerström bryter sig ur SKP.
- 1924** SAP:s motion om den industriella demokratin avslås i riksdagen.
På initiativ från Komintern utesluts Zeth Höglund och hans anhängare ur SKP.
- 1926** Fackliga Enhetskommittén bildas på initiativ av SKP.
Efter Stripakonflikten faller den tredje socialdemokratiska minoritetsregeringen under 20-talet.
- 1928** Arbetarfredskonferensen, en generalrepetition inför 1938 års Huvudavtal.
Kollektiv avtalslagen och Arbetsdomstolen instiftas. Landsomfattande gruvarbetarstrejk. En samarbetskommitté upprättas mellan ryska och svenska gruvarbetare, vilken dock faller på LO:s motstånd.
Den av Fackliga Enhetskommittén initierade Arbetarnas Fackliga Landskonferens deklarerar ”sin anslutning till röda fackföreningsinternationalens riktlinjer i kampen för arbetarklassens intressen”.
- 1929** LO förklarar att medlemskap i Enhetskommittén är oförenligt med medlemskap i LO. SKP

retirerar och Enhetskommittén avvecklas.

SKP sprängs i en Kominternfalang (med Hugo Sillén som partiledare) och en vänstersocialistisk del (med Karl Kilbom som partiledare). Den senare upplöses 1937.

- 1931** Militären, tillkallad för att skydda strejkbrytare, ger eld mot en fredlig demonstration i Lunde (Ådalen). Fem arbetare dödas, fem såras.
Pappersmassaarbetarna strejkar mot lönesänkningarna. Nederlag.
- 1932** SAP bildar regering för att förverkliga sitt s.k. krisprogram.
- 1933** Sjöfolkets strejk leder också till nederlag.
LO utfärdar ett cirkulär, som uppmanar fackföreningarna att utesluta kommunister och andra radikala arbetare.
- 1933-1934** Byggnadsarbetarstrejken. 1934
- 1936** Metall drar i en motion till LO:s kongress upp de första riktlinjerna för den ”solidariska lönepolitiken”.
- 1938** LO och SAF undertecknar Huvudavtalet i Saltsjöbaden.
- 1941** I LO:s nya stadgar centraliseras bestämmelserna över strejkvapnet helt till LO:s ledning.
- 1944** I samarbete mellan SAP, LO, SSU och socialdemokratiska kvinnoförbundet skrivs Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. SKP antar senare programmet som sitt handlingsprogram.
- 1945** Metallstrejken.
- 1946** Det första företagsnämndsavtalet.
- 1949** Torsdagsklubben, ett forum för samarbetet mellan regering och storföretagsamhet, upprättas.
- 1951** Hamnarbetarna i Göteborg går i spetsen för en av de första mer uppmärksammade ”vilda” strejkerna.
LO:s program ”Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen” slår fast den ”solidariska lönepolitikens” doktrin.
- 1952** SAP lider valnederlag, men klarar sig kvar i regeringsställning genom koalition med Bondeförbundet.
- 1954** Hamnarbetarna går åter ut i en ”vild” strejk, och Transport utesluter dem som vägrar gå tillbaka. Dessa får underteckna lojalitetsförklaring.
- 1955** Det första Harpsundsmötet.
- 1957** ATP-striden ger SAP nytt ideologiskt bränsle.
- 1961** LO:s första program om företagsdemokratin, ”Fackföreningsrörelsen och företagsdemokratin”.
- 1967** SKP antar namnet Vänsterpartiet Kommunisterna (VpK). Utbrytargrupp bildar Kommunistiska Förbundet marxist-leninisterna (KFml).
- 1968** Den statliga företagsdemokratidelegationen tillsätts för att bedriva försöksverksamhet med ”fördjupad företagsdemokrati”.
- 1969** På Metalls kongress ställs företagsdemokratin i centrum.
Hamnarbetarna i Göteborg går ut i ”vild” strejk. LKAB-strejken inleds.
- 1970** Gruvarbetare, taktäckare, golvläggare, elektriker, hamnarbetare, skogsarbetare och många andra arbetare lägger ned arbetet i en verklig strejkväg.

Förbundet Kommunist bildas.

- 1971** LO-kongressen ställer företagsdemokratien i centrum.
- 1974** Städerna i Borlänge inleder omfattande städerskestrejker. ”Trygghetslagen” antas av riksdagen.
- 1975** Skogsarbetarstrejken, den största strejken i Sverige sen metallstrejken 1945. Rudolf Meidners förslag om löntagarfonderna presenteras.
- 1976** Medbestämmandelagen antas av riksdagen. Stark opposition mot delar av lagen från fackligt håll.

Litteratur

1. DEN HISTORISKA MATERIALISMEN, MARXISMENS SAMHÄLLSTEORI

Balibar, E. ”Den historiska materialismens grundläggande begrepp” (i *Att läsa Kapitalet*, Stockholm 1970). En inte särskilt pedagogiskt utarbetad teoretisk framställning.

Engels, F./Marx, K. ”Den tyska ideologin” (i *Människans frigörelse*, Stockholm 1965).

”Det kommunistiska partiets manifest” (i *Marx & Engels i urval*, Halmstad 1965).

Förbundet Kommunist (red.) *Kapitalets produktionsprocess* (Göteborg 1976).

Marx, K. *Kapitalet* (Uddevalla 1969), *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Stockholm 1969). Den mognade Marx' teoretiska huvudverk.

Poulantzas, N. *Politisk makt och sociala klasser* (Falköping 1970). Detsamma gäller här som i fråga om Balibar.

2. MARXISTISK STATSTEORI

Engels, F. *Familjens, privategendomens och statens ursprung* (Stockholm 1969).

Lenin, V. I. ”Staten och revolutionen” (*Valda Verk* 2:1, Moskva 1956).

Marx, K. *Kritik av Gothaprogrammet* (Stockholm 1970). *Pariskommunen* (Göteborg 1969).

Poulantzas, N. *Politisk makt och sociala klasser* (Falköping 1970).

3. ARBETARKLASSENS POLITISKA OCH EKONOMISKA ORGANISERING

Komintern *Teser om den borgerliga demokratin, Internationals huvuduppgifter* (Röda Häften 6/7 1970, Halmstad 1970). Behandlar bl.a. innebörden i Kominterns begrepp ”arbetarkontroll”.

Avanguardia Operaia [Lenins partiuppfattning](#) (Göteborg 1974). Lenins politiska skrifter i sitt historiska sammanhang (1895-1912).

Lenin, V. I. ”Vad bör göras?” (*Valda Verk* 1:1, Moskva 1956). Lenins centrala verk om partiet.

Mandel, E. [Arbetarkontroll, arbetarråd, arbetarstyrelse](#) (Halmstad 1971). Antologi med historiska erfarenheter av arbetarkontroll 1850-1968.

4. KAPITALISMENS GENOMBROTT I SVERIGE

Gynnå, C. /Mannheimer, E. *En studie i den svenska arbetarklassens uppkomst* (Lund 1970, stencil). Genomgång av stort ekonomiskt-historiskt källmaterial från marxistisk utgångspunkt.

Kennerström, B. *Land du välsignade*, utställningskatalog (Uppsala 1974).

5. SVENSK FACKFÖRENINGSRÖRELSE

Bäckström, K. [Arbetarrörelsen i Sverige \(del 1\)](#) (Stockholm 1963) och [Arbetarrörelsen i Sverige \(del 2\)](#) (fram till 1919). Kommunistiskt standardverk, dock en smula subjektivistiskt i sina förklaringar.

Casparsson, R. *LO Bakgrund Utveckling Verksamhet* (Halmstad 1966). Beställningsverk från LO, vilket färgar analys och urval av faktamaterial.

Hultén, G. [Arbetsrätt och klassherravälde](#) (Halmstad 1971). Omfattande faktamaterial, främst om klasslagstiftningen. Skriven av SKP-are, med en klar subjektivistisk tendens i analysen (teorin om den ”förrådiska ledningen”).

Schiller, B. *Storstrejken 1909* (Göteborg 1967).

LO, paragraf 32 och företagsdemokratin (i ”Tvärsnitt”, Stockholm 1973). Historisk-akademisk källforskning, genomgång av stort material.

Sunesson, S. [Politik och organisation. Staten och arbetarklassens organisationer](#) (Stockholm 1974). Akademisk doktorsavhandling från marxistisk utgångspunkt, ett värdefullt och viktigt arbete.

Westerståhl, J. *Svensk fackföreningsrörelse* (Stockholm 1945). Statsvetenskaplig doktorsavhandling. Gedigen akademisk källforskning att hämta uppgifter ur.

6. SAP:S IDEOLOGI OCH POLITIK

Ahlsén, B. m.fl. *Från Palm till Palme* (Stockholm 1972). Utgiven av Socialistisk Debatt, ett debattforum på SAP:s vänsterkant. Värdefull dokumentsamling och intressanta analyser av SAP:s utveckling.

Bergman, P. m.fl. *Politisk strategi och ideologi* (C-uppsats vid Sociologiska Institutionen, Stockholms Universitet 1974). Värdefull marxistisk analys av SAP:s strategiska och ideologiska utveckling fram till 20-talet. Finns i förkortad version som artikel i *Häftet för Kritiska Studier* nr. 2/74.

Branting, H. *Socialism och demokrati* (Oskarshamn 1970). Antologi med Brantingtexter.

Bäckström, K. *Arbetarrörelsen i Sverige* (Stockholm 1963). Se ovan.

Danielsson, A. *Revolution och reform* (Stockholm 1971). Antologi med Danielssontexter.

Erlander, T. *1909-1939* (Kristianstad 1972). Ytliga memoarer. *Miljö Välfärd Demokrati* (Stockholm 1971). Propagandabroschyr med vissa intressanta formuleringar om företagsdemokratin.

Fredelius, C. *Socialdemokratisk strategi* (Häftet för Kritiska Studier 1/73). [Socialdemokratin idag](#) (tillsammans med B. Karlsson i *Zenit* nr. 45).

Hentilä, S. [Orsaker till reformismens genombrott i svensk socialdemokrati](#) (i *Arkiv* nr. 5). Intressant analys utifrån Engels teori om ”arbetararistokratin”.

Lewin, L. *Planhushållningsdebatten* (Uppsala 1967). Statsvetenskaplig doktorsavhandling om SAP:s utveckling från 30-talet. Källforskning med åtskilliga intressanta upplysningar, men ytlig analys.

Lindhagen, J. *I rörelsens tid 1890-1930* (Karlskrona 1972), *Bolsjevikstriden* (Karlskrona 1974).

En vänstersocialdemokratisk syn på SAP:s programmatiska utveckling.

Nilsson, M. /Lindhagen, J. *Hotet mot arbetarrörelsen* (Jönköping 1970). Intressant vänstersocialdemokratiskt debattinlägg om orsakerna till SAP:s förborgerligande.

Palm, A. *Ur en agitators liv* (Halmstad 1970). August Palms minnen från agitationsresorna i Sverige på 1880-talet. SAP: ”...att möta framtiden” (Stockholm 1970). Valstudiebroschyr om bl.a. den ”ekonomiska demokratin”.

Svenning, O. *Socialdemokratin och näringslivet* (Borås 1972). Vänstersocialdemokratisk analys av den historiska utvecklingen av SAP:s ekonomiska politik.

Tingsten, H. *Den svenska socialdemokratin idéutveckling 1 och 2* (Stockholm 1967). Beställningsverk från SAP. Täcker perioden fram till 1930. Värdefullt källmaterial, men snävt idéhistorisk analys.

Wigforss, E. *Minnen* (Stockholm 1954). Memoarer.

7. SKP:S IDEOLOGI OCH POLITIK

Arvidsson, H. *SKP 1923-24* i *Zenit* nr 20, 1970. [Ingår i samlingen [Zenit om SKP/VPK](#)] *Revolutionen i Sverige 1917-24* (red.) (Kristianstad 1972).

Berntsson, L. *Sveriges Kommunistiska Parti och leninismen 1919-1929* i Arkiv nr 3.

Kennerström, B. *Leninismens inträngande i Sverige* i *Zenit* nr 13, 1969. [Ingår i samlingen [Zenit om SKP/VPK](#)]

Olsson, T. *SKP:s politiska utveckling 1943-1950* 1-2 i Arkiv nr 2 och nr 3. Ingår i samlingen [Zenit om SKP/VPK](#)]

8. DEN INTERNATIONELLA ARBETARRÖRELSEN

Abendroth, W. [Utopi och verklighet. Den europeiska arbetarrörelsens sociala historia](#), (Ystad 1968). Standardverk från kommunistisk utgångspunkt.

Börjesson, N./Svensson, S. [Kina – klasskampen går vidare](#) (Göteborg 1974). Marxistisk analys av Kinas utveckling.

Sellström, T. [Massmobilisering och folkmakt i Chile 1970-1973](#) (Stockholm 1975). Marxistisk analys av arbetarnas och böndernas organisering i Chile.

9. BRYTNINGEN INOM ARBETARRÖRELSEN KRING 1917

Arvidsson, H. (red.) *Revolutionen i Sverige 1917-1924* (Kristianstad 1972). Dokument och analys av partisprängningen 1917 och det nya SSV-SKP. [Inledning till Revolutionen i Sverige 1917-1924](#)

Andrae, C.G. *Proletära organisationsformer 1917: Militärdemonstrationerna och arbetarkommittén* (i Arkiv nr 7/8).

Carr, E.H. *Ryska revolutionen 1917-23* (Stockholm 1970). Historiskt standardverk.

10. DEN ”FÖRSTA PERIODEN” (DÅ KONTROLLFRÅGORNA VAR SÄRSKILT AKTUELLA, KRING 1920)

Bauer, O. *Bolsjevism eller socialdemokrati* (Stockholm 1921). Företrädare för den s.k. austromarxismen.

Bergman, P. m.fl. *Politisk strategi och ideologi*. Se ovan.

Cole, G.D.H. *Industriell självstyrelse* (Borås 1972). Företrädare för den s.k. gillesocialismen.

Kommunist nr. 13 innehåller material om rådsrörelsen i Italien.

SOU 1923:29-30 "Den industriella demokratins problem" (Stockholm 1923). Statlig utredning, med Ernst Wigforss som sekreterare.

11. 30-TALSKRISEN

Arkiv nr. 1 och 2 har ett flertal artiklar om SAP:s krispolitik, SKP:s politik och de stora strejkerna.

Kommunist nr. 9-10-11 behandlar 30-talet som en del av en analys av SKP-VPK. Se: [KOMMUNIST om SKP/Vpk](#)

KFML(r) har gett ut boken *Klass mot klass* (Göteborg 1971).

Öhman, B. *Svensk arbetsmarknadspolitik 1900-1945* (Halmstad 1970). Värdefull genomgång från socialdemokratisk utgångspunkt.

12. METALLSTREJKEN 1945

Arbetarkamp nr. 17 och 18/19 1976.

Metall (egentligen Svenska Metallindustriarbetareförbundets styrelse) [Metallkonflikten 1945. Kommunisternas uppträdande och ansvar med stöd av stenografiska protokoll och andra dokument](#) (Stockholm 1945). Socialdemokratins syn på strejken.

Tell, K. [Fakta om metallstrejken](#) (Dagspolitiken 23, Stockholm 1945). SKP:s syn.

13. DEN "TREDJE PERIODEN" (DÅ KONTROLLFRÅGORNA VAR SÄRSKILT AKTUELLA, KRING 1945).

Andersson, S.O. *Vilda strejker* (Stockholm 1969). Sammanfattning av Metalls (av Walter Korpi gjorda) undersökning av de "vilda" strejkerna.

Arbetarkonferensen 1971 (i Uppsala) *Strejk* (Uppsala 1971). En sammanställning av diskussionerna på en konferens med representanter för strejkande arbetargrupper (gruvarbetare från LKAB, skogsarbetare, elektriker, taktäckare, hamnarbetare, verkstadsarbetare). Ger värdefulla upplysningar om strejkerna 1969-70.

Bergström, W. *Kapitalbildning och industriell demokrati* (Stockholm 1973). Författaren är medlem i SAP:s näringspolitiska grupp.

Berntsson, L. *Svensk kapitalism 1945-1970* (i *Zenit* nr. 25). Ett av få försök till marxistisk analys av den svenska ekonomins utveckling.

Christiansson, L. m.fl. *Konsten att dressera människor* (Vänersborg 1971). Socialistiska läkares och psykologers svar på den s.k. Mentalhälsokampanjen 1969.

Dahlström, E. m.fl. *LKAB och demokratin* (Stockholm 1971). En grupp samhällsforskare beskriver, analyserar och diskuterar ett av företagsledningen avbrutet demokratiseringsprojekt i samband med strejken 1969-70.

Fredelius, C. *Det är rätt att göra uppror* (Stockholm 1970). Om utbildningskris och svenskt "näringsliv", om FNL-rörelsen och studentrörelsen.

Om arbetarmakt i företagen (Häftet för Kritiska Studier 8/71). Genomgång av olika strategier för "arbetarkontroll", "företagsdemokrati" och "samarbete".

Socialdemokratin idag (tillsammans med Birger Karlsson, *Zenit* nr. 45).

Korpi, W. *Varför strejkar arbetarna?* (Stockholm 1970). Diskussion och förslag till lagstiftning, med utgångspunkt från en undersökning av de ”vilda” strejkerna inom Metalls avtalsområde.

Kronlund, J. m.fl. *Demokrati utan makt* (Lund 1973). Avslöjar samrådets splittrande verkan (vid LKAB).

Lidman, S. *Gruva* (Stockholm 1970). Intervjuer med LKAB-arbetare just före strejken.

Palm, G. *Bokslut från LM* (Uddevalla 1974). Författaren gör summering efter ett års arbete på LM Eriksson i Midsommarkransen.

SAP *Näringspolitik* (Stockholm 1972).

Strejkkommittén i Malmfälten *Papperen på bordet* (Eneryda 1972). Unik dokumentation av LKAB-strejken.

Svensson, J. *Korporatismen och den borgerliga klassdiktaturen* (Budapest 1969). Om samarbetet mellan socialdemokratin, staten och kapitalet.

Therborn, G. m. fl. [Hamnarbetarstrejken i Göteborg november 1969](#) (Zenits småskrifter 1969). *LKAB-strejken* (Zenit 161/2, 1970). Värdefull dokumentering och analys av två viktiga strejker.

14. SKÖNLITTERATUR

Ahlin, L. *Tåbb med manifestet* (Stockholm 1968). 30-talskrisen, om arbetslöshetens gissel.

Eriksson, A. *Vägen vi byggde* (Stockholm 1955). Om AK-arbete på 30-talet.

Fridell, F. *Greppet hårdnar* (Stockholm 1948). Om textilarbetaren Rivar-Bohms spräckta förhoppningar om att få vara med och ”dela och bestämma” (efter företagsnämndsavtalets uppkomst 1946).

Koch, M. *Timmerdalen* (Stockholm 1913). Ett mäktigt epos om böndernas proletarisering i Sundsvalls- och Ådalenstrakten, Sundsvallsstrejken 1879 och den fortsatta arbetarkampen.

Rundberg, A. /Eriksson, G. *En svensk arbetares memoarer* (Göteborg 1973). En svensk kommunistisk arbetares memoarer sedan 1930-talet.

Salomonsson, K. *Mannen utanför* (Stockholm 1958), *Sveket* (Stockholm 1959) och *Skiljevägen* (Stockholm 1962). Skildring av arbetarsverige vid slutet av 50-talet.

Lagerberg, H. *För att vi ska leva...* (Göteborg 1975). En bok om arbetare i Sundsvall, igår och idag.

Johansson, K. /Grahm, J. *Vi är ju ändå bara städerskor* (Göteborg 1975). Den enda boken om städerskornas strejker 1974-75.